
MAGYAR

ORVOSI

NYELV

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

SZERKESZTŐ

Makra Júlia

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, prof. dr. Donáth Tibor†, prof. dr. Grétsy László, prof. dr. Gyéresi Árpád,
prof. dr. Horváth Attila, dr. Kapronczay Katalin, prof. dr. Keszler Borbála, prof. dr. Kiefer Ferenc,
prof. dr. Kiss Jenő, dr. Kovács Éva, dr. Kuna Ágnes, prof. dr. Kupcsulik Péter, prof. dr. Lapis Károly,
dr. Ludányi Zsófia, prof. dr. Palkovits Miklós, prof. dr. Prósze Gy Gábor, prof. dr. Sótonyi Péter,
prof. dr. Szirmai Imre†, prof. dr. Telegdy Gyula

*A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.*

A Magyar Orvosi Nyelv évente kétszer jelenik meg. Az érdeklődők a www.orvosinyelv.hu
honlapon találják; ingyen letölthetik.

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • **LAPTERV:** ifj. Megyeri Lajos / **TÖRDELŐSZERKESZTŐ:** Artvisione Bt.
NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

ISSN 1588-3191

TARTALOM

MEGEMLÉKEZÉSEK

- Szél Ágoston** ■ Elment az anatómiai nevezéktan magyar pápája – búcsú Donáth Tibortól (1926–2018) 54
- Bősze Péter** ■ Elszakadt a fonal – búcsú Szirmai Imrétől (1942–2018) ... 56

- A SZERKESZTŐSÉG ■ Berényi Mihály, Csonka Katalin, Dede Éva, Hajdú Mária,
LEVELESLÁDÁJÁBÓL Klebovich Imre, László András, Makra Júlia, Parti Gábor ... 57

TANULMÁNYOK

- Kapronczay Katalin** ■ A pozsonyi *Taxa* szaknyelvi jelentősége 60
- Kiss László** ■ A *Mindenes Gyűjtemény* a Komáromi Tudós Társaság orvos tagjainak hozzájárulása a magyar nyelv gyarapításához 63
- Makra Júlia** ■ Orvosi szavak, kifejezések Miskolczi Gáspár *Egy jeles Vad-Kert* című munkájában 68

MORZSÁK

- Berényi Mihály** ■ Betegtájékoztató vagy beteg tájékoztató? 76
- Szabó T. Attila** ■ A (biológiai) érzékeléstől a (nyelvi) kifejezésig, AVAGY eretnek gondolatok a nyelv és a kultúra biológiájáról 78

SZÓCSISZOLÁS

- Bősze Péter** ■ Ez is, az is
Hozzászólók: Berényi Mihály, Emődy Levente, Fóris Ágota, Gaál Csaba, Keszler Borbála, Kovács Éva, Ludányi Zsófia, Mártonfi Attila, Ongrádi József, Prószéky Gábor, Siptár Péter, Szabó T. Attila, Varga Éva Katalin, Vincze Judit 80

HÍREK

- Bősze Péter** ■ Beszámoló a *Magyar nyelvű orvosi tudományírás* című tudományos rendezvényről 94
- Szabó T. Attila** ■ Beszámoló a Szabó T. Attila-ösztöndíj első átadásáról ... 104

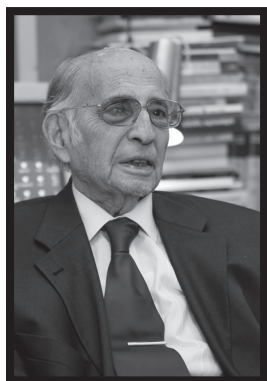
KÖNYVISMERTETÉS

- Gaál Csaba** ■ Mostantól nincs mentség! (Gondolatok Bősze Péter *Helyesírási útmutató* c. könyvéhez) 105

Szél Ágoston

Elment az anatómiai nevezéktan magyar pápája – búcsú Donáth Tibortól¹ (1926–2018)

Szomorú eseménnyel indult a 2018-as év! Az év második munkanapjára virradóra Donáth Tibor professor emeritus, az anatómia koronázatlan királya és doyenje, elment. Ezúttal az örök vidám, egy-egy nevetető megjegyzésre mindig kész személyisége nem tudta tompítani a lesújtó hírt. A mindenki által tisztelt, régóta súlyosan beteg professzor távozása a Semmelweis Egyetem rektora számára egy igen nagyra be-

csült pályatárs elvesztése is, akinek hiánya Magyarország és a világ morfológusait egyaránt nagyon érzékenyen érinti.

Az anatómia tudományának művelői Donáth professzort igen magas szinten jegyzik. Munkásságának egyik legmarkánsabb eleme az anatómiai nevezéktan értelmezése és magyarázata volt, de jó kedélye, fantasztikus oktatói kvalitásai és szellemes stílusa mellett igazi literátor volta is közrejátszott ismertségében és népszerűségében. A diszciplína művelői, de a szélesebb orvostársadalom tagjai is szinte kivétel nélkül Donáth Tibor számtalan hazai és külföldi kiadást megért terminológiai témájú művein nevelkedtek. Ezek közül a legismertebb az *Anatómiai nevek* című igen népszerű könyve, amely egyetlen orvos és egészségügyi szakember könyvespolcáról sem hiányozhat. Fogorvosi anatómiai tankönyve és a szintén nagyon jól ismert *Anatómia – Élettan és Az emberi test felépítése* című művei ma is keresett tételek a könyvesboltok és antikváriumok kínálatában. Utóbbi mű 1967-ben „Az év legszebb könyve” elismerésben részesült.

Donáth Tibor 1950-ben szerzett orvostudományi diplomát a Budapesti Orvostudományi Egyetemen. A ma már Sem-

melweis Ignác nevét viselő egyetem Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetében 1946-tól haláláig megszakítás nélkül végezte oktatói és tudományos munkáját. Az egyetemi névváltoztatás évében, 1969-ben lett az Anatómiai Intézet egyetemi tanára, de korábban két évig (1961 és 63 között) az Intézet önálló, megbízott tanszékvezetője volt. Amikor 1963-ban Szentágothai Jánost nevezték ki igazgatónak, az Intézet igazgatóhelyettese lett. A FOK-on az anatómia, szövet- és fejlődés tanterv előadótanára, az ÁOK-n pedig a német nyelvű orvostudomány tanára volt. Közben az ELTE neveléslélektani szakát is elvégezte 1969-ben.

Fontosabb kitüntetései: az oktatásügy kiváló dolgozója (1965), a Helsinki Egyetem díszemlékérmé (1969), az Egészségügyi Miniszter Elismerő Oklevele (1976), Semmelweis Jubileumi Emlékérem (1976), Kiváló Munkáért emlékérem, Markusovszky-díj (1985, 1988), a Purkinje Társaság honoris causa doktora, Huzella-díj (1995), MOTESZ-díj (1995), Pro Universitate kitüntetés (2006), Gyémántdiploma (2010), a Magyar Érdemrend lovagkereszt polgári tagozat kitüntetése (2014).

Utolérhetetlen kommunikációs készsége eleve az egyetemi oktatói karrier felé orientálta. Személyében tökéletesen ötvöződött a diszciplínáját tudományos igénnyel művelő kutató, a morfológiai nomenklátúra iránt különleges érzékkel rendelkező oktató, végül a felülmúlhatatlan előadói és írási készséggel rendelkező literátor. Számára a szavak, a nyelv, a nomenklátúra játék volt, ha úgy tetszik, nevezhetjük ezt a képességek kombinációt „szín-játéknak” is. Ha valaki végigolvassa a nyolcvanas években született ünnepi beszédeit, és megnézi a ránk maradt képeket méltán híres performanszairól, akkor szemernyi kétsége sem lehet afelől, hogy imádott szerepelni, és imádott szójátékot („groteszk szófacsarást”), viccet, szarkazmust csempészni mindennapi életünkbe. Önmagát egyik írásában homo ludens ethimologicus et

1. A szerző engedélyével közöljük; korábban a *Semmelweis Egyetem* című lapban már megjelent.

semantologicusnak nevezte. Az *Anatómus lettem a SOTE-n* című művét (Medicina, 1998) érdemes ismét elolvasni.

Otthonosan mozgott a zenetörténetben, de a képzőművészet szerete és morfológiai összefüggéseinek élvezete is reper-toárja része volt. A Magyar Orvos Írók és Képzőművészek Körének alelnöke volt...

Donáth Tibor az egyik legbonyolultabb és talán a legez-zaktabb nomenklatúrát használó diszciplína, az anatómia művelője, mestere és művésze volt, nem csodálkozhatunk azon, hogy a nyelvi furfangok, titkok, néha zavarba ejtő két-értelműségek, utalások zseniális mestereként, zsonglóreként tartjuk számon. Humorban, nyelvi leleményességben „nem ismert tréfát”, és hallgatói óriási haszonélvezői voltak e ké-pességének. Aki az anatómia elsajátításának élményét átélte és átérezte, annak a számára nem kétséges, hogy egy ilyen derűs, humoros szemlélettel a rendkívül nehéz tantárgy automatikusan élvezetté válhatott és maradhatott akár egy életem át. Donáth professzor egyik legújabb munkájában, a *Négynyelvű Anatómiai Szótárban* minden hivatalos anató-miai fogalom angol, német és magyar nyelvű megfelelőjét adja meg, megteremtve ezáltal a modern magyar anatómiai nevezéktan is. A *Magyar Orvosi Nyelv* szerkesztőbizottságá-nak a tagja volt több mint másfél évtizeden keresztül.

Ha valakinek az eddig felsorolt elképesztő oktatói-előadói képességek és nyelvi teljesítmények nem volnának elegendőek ahhoz, hogy megállapítsák, mi kell a sikeres oktatói karrierhez, hadd utaljunk *Krónikás is voltam a Semmelweis Egyetemen* (Semmelweis, 2012) címmel megjelentetett remekművére. Ebben a megelőző húsz év jelentős esemé-nyeiről számolt be. A „krónikás” megnevezés magyarázata egyébként abban keresendő, hogy az *Orvosegyetem*, majd *Semmelweis Egyetem* című nagysikerű lap szerkesztőbizott-ságának elnöke, felelős kiadója, végül a szerkesztőbizottság tiszteletbeli elnöke volt, és írásai évtizedeken keresztül a lap legnépszerűbb olvasmányai voltak.

Kedves Tibor! Köszönjük, hogy halhatatlan műveiddel se-gítéssel a morfológia és a nomenklatúra útvesztőjében el-igazodnunk. Szomorúan, de hálásan gondolunk arra, hogy életeddel és műveiddel halálod után is példát mutatsz a leendő orvos- és fogorvos-hallgatóknak. Adja Isten, hogy életeműved a magyar orvostudomány sikereit öregbítse! Búcsúzó-ul íme egyik ifjúkori „zsengéd”:

„Álmok bús hajósa lettem,
Minden gondot félretettem
S lány hullámi tengerében
Végre megnyugvásra lettem.”

Isten áldjon azon az ismeretlen úton, amelyen 2018. január 3-án elindultál.

Bősze Péter

Kedves Tibor! A mi ismerkedésünk egyoldalúan kezdődött: orvostanhallgatóként élvezhettem lenyűgözően „szép” és kristálytisza gondolatfonalra felfűzött anatómiai előadásai-dat. Szép, mert csodálatos ábrákat rajzoltál a táblára; fájt a szí-vünk, mikor letörölted. A gondolatvezetésed pedig egyszerű és célszerű volt, mindenki megértette. Tudtad, hogy úgy kell fogalmazni, hogy a gyermek is felfogja; a gondolatok dagály-felhőit nem ismerték a mondataid. Akkor még nem foglal-koztam az orvosi nyelvvel, de a hallottak gyönyörködtettek. Előadásmódom minden oktatónak zsinórmértékül szolgál.

Orvosi tevékenységem vidéki rohanásában könyveiddel voltál velem, azokkal tanítottál. Nem volt nehéz megérteni a magyarázataidat. Tudod, még most is a szótáradat veszem elő, ha a világhálón vagy közleményben, könyvben fél év-századnál is régebbi tanulmányaim kódében lévő anatómiai képletről olvasok, és nem értem a leírtakból. Szótárad azon-nal útba igazít.

Évtized múltán titkos helyen találkoztunk: az angol követség filmvetítésein. Ezek nagyszerű filmek voltak, a magyar „bör-tön” lakói nem láthattak ilyeneket. Abban az időben „élet-veszélyes” volt a „kapitalista” országok követségeire betenni a lábunkat. Személyes ismerősként fogadtad köszönésemet, mintha emlékeztél volna rám. A kultúra iránti éhség hozott össze bennünket, ha csak percekre is. Jókat beszélgettünk, élcelődtünk a helyzetünkön; találó mondataid mindent kife-jeztek. Nem volt veszélytelen: a falnak is füle volt.

Kapcsolatunkat szorossá a magyar orvosi nyelv tette. Két évtizede kezdődött; rögtön bekapcsolódtál a *Magyar Or-vosi Nyelv* című folyóirat munkásságába és a magyar orvosi nyelv oktatásába. Bottal, kísérelve még az utolsó éveidben is eljöttél, hogy beszélj az anatómiai nevekről. Génjeid kó-dolták a tanítási vágyad, mindnyájunk okulására. Végtelen hála érte.

Nagnál is nagyobb öröm volt számomra, hogy a 90. szü-letésnapjára ünneplésed, a Semmelweis Egyetemen én is köszönhettelek. Elmondtam, hogy egyetemi hallgatókként villogtunk a görög–latin szakkifejezésekkel, még hódításra is használtuk. Kérdeztelek: miként kell írni pontosan azt, hogy az *ontogenesis a phylogenesis recapitulatioja*? Így, avagy magyarul? Elnézően rám mosolyogtál, és ezt írtad a füze-tembe: az *egyedfejlődés a törzsfjlődés ismétlődése*. Magadban tetted hozzá: így kell, ez a helyes. Nem emlékszem, hogy akkor elszégyelltem-e magam; ma már szégyenkezem a kérdésem miatt. Bizonyossággal tudtad, hogy magyar orvosi nyelv csak magyar szavakkal, szakkifejezésekkel létezhet. Ez volt a hitvallásod, miként az enyém is. Lelkemben élő fejfádra ez van ráírva. Így élsz bennem, bennünk még tovább. Áldjon Isten, Tibor!

Bősze Péter

Elszakadt a fonal – búcsú Szirmai Imrétől (1942–2018)

Elszakadt a fonal, amelyet életnek nevezünk. Nem tudtam, nem tudtuk, hogy gyengül; lazulását titkaid közt örizted. Nem akartál erőtlenné váló szálak tudatával kötődni hozzánk. Rejtőzködve harcoltál szörnyű betegségeddel: döbbenet értesültem, hogy nincs tovább.

Levelet írtam, kérve bölcs, szellemes közreműködésedet a *Magyar Orvosi Nyelv* eme számában lévő szócísiszólásához. Feleséged, Anita válaszolt:

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Mély fájdalommal írom meg Önnek a szomorú hírt, drága férjem október 23-án elhunyt...

Néma csend és űr. Az ürességben özönlének a gondolatok: Hogyan? Miért? Még nem fejezted be, amit akartál. Utoljára nyáron találkoztunk; vidáman beszélte terveidről és közös munkánkról is. És most semmi. Ki folytatja? Itt hagyta; most már odaát élvezik szellemed. Fogsz ott is iskolát teremteni? A tudomány és a művészet asztalára olyan mérhetetlenül sokat letenni, mint itt? Ott is hálaival fognak gondolni gyógyító kezeidre? Nekik is fogsz festeni, meg könyveket írni?

Kezembe vettem az életrajzod, Anita küldte.

Szakképzettség: a Pécsi Orvostudományi Egyetemen általános orvosi oklevél (1966). Szakvizsga: neurológia, pszichiátria, klinikai neurofiziológia; szakképesítés: klinikai elektrofiziológia, aneszteziológia.

Tudományos minősítés: orvostudományok kandidátusa, az orvostudományok doktora.

Munkahelyek: POTE Ideg- és Elmegyógyászati Klinika. Semmelweis Egyetem Neurológiai Klinika igazgató egyetemi tanára, majd professor emeritusa.

Tanulmányutak: Osztrák Tudományos Akadémia Neurofiziológiai Intézet Bécs, Grazi Műszaki Egyetem, Ludwig Boltzmann Intézet Bécs.

Tudományos tevékenység: az epilepsziás roham és a mikrocirkuláció, ill. az agyi anyagcsere kapcsolatának kutatásában új eredményeket ért el. Vizsgálta – többek között – a Jakob–Creutzfeld-betegség EEG-jeleit, az agyi érelzáródást követő helyreállítási folyamatokat és a vércukoresés ideggyógyászati vonatkozásait. Új laboratóriumi módszereket alkalmazott az agyvíz spektrofotometriás vizsgálatára. Az EEG térképezési vizsgálatokat bevezette a kórimzésbe. Vérösszetevői módszereket alkalmazott az agyérrendszeri betegségek felismerésében és kezelésében. Elektrolettani módszereket állított be a Parkinson-kóros betegek vizsgálatára. Kutatta a beszédzavart és a gondolkodást kísérő idegilelki jelenségeket. Összefoglaló munkákban foglalkozott a tudatzavarokkal. 126 angol, magyar és német nyelvű tudományos közlemény szerzője. 300-nál is több előadást tartott.

Könyvek: *Gyakorlati neurológia, Sürgősség a neurológiában, A neurológiai betegvizsgálat alapjai* (magyar, angol, kínai), *Tabularium neurologiae, Neurológia* (egyetemi tankönyv, Medicina Kiadó Bp. 4. kiadás: 2017). Három egyetemi tankönyv társszerzője (Kopper L. (szerk.): *Molekuláris medicina*; Tulassay Zs. (szerk.) *A belgyógyászat alapjai*; Takács É. (szerk.) *Az idősgondozás kézikönyve*. Nem orvosi tárgyú könyveinek száma 9. Legfontosabbak: *Utazás Paranoiába, Ars Neurologiae, Ideg-lelés*.

Tagság tudományos, szakmai, oktatási és egyéb testületekben: a Magyar Ideg- és Elmegyógyászati Társaság elnöke (1993–2003); a Magyar Tudományos Parkinson Társaság alapítója és elnöke (2004–2010); a Német Elektrofiziológiai és Képző Társaság

tiszteletbeli tagja (2003-tól); a Korányi Sándor Társaság elnöke (2003–2004); Neurológiai Szakorvosképzés Grémiumának elnöke (1993–2007); a SE Szentágotthai János Idegtudományi Doktori Iskola Klinikai Neurológiai Kutatások PhD program vezetője (1995-től); az UEMS Board of Neurology magyar képviselője (1997–2010); a Richter Gedeon Nyrt. a Magyar Egészségügyért Alapítvány kuratórium elnöke (2016-tól); Schaffer Károly Alapítvány kuratórium elnöke (2006–2007, 2014–2015); a *Perfusion*, az *Orvosképzés és a Magyar Orvosi Nyelv* szerkesztőbizottságának tagja.

Szakmai elismerései: WIPO-díj, Kiváló oktató, Széchenyi Profeszsori Ösztöndíj, Sántha-emlékérem, Medicina Nívódíj, Apáczai Csere János-emlékérem, Genersich-díj, Lissák Kálmán-díj, Schaffer Károly-díj.

Orvosi pályafutása mellett festőművészként is tevékenykedik, műveivel négy kiállításon találkozhatott a közönség.

Hogyan fér ennyi egy életbe? Mi jött volna még? Válasz nincs. Búcsúddal mi lettünk szegényebbek.

Imre, hálás vagyok sorsomnak, hogy a magyar orvosi nyelvért együtt is dolgoztunk. Köszönöm a magyar orvosi nyelv tantárgyában tartott előadásaidat, a folyóiratunkban megjelent írásaidat. Élvezettel hallgattam, olvastam, olvasom pontos, lényegyet kiemelő mondataidat; olyan tökéletesek, mintha idegszálak közvetítenék. Mindnyájan tanulunk belőlük.

A „nem értem, miért történt” tudattal mondom búcsút Kharon ladikjának, de ne gondold, hogy nem maradsz velünk, és nem fogunk még együtt dolgozni. Írásaid bővizű források, a jövőben is fogok meríteni belőlük.

A gyógyítóhoz

*Jézus, Te orvos voltál, még nem késő, nézz rám,
Szent Kolléga! Jöjj, tégy csodát, mert gyötör testi kín,
tudom, mert írva vagyon, Te vagy örök példám:
meggyógyult a nagybeteg a jeruzsálemi úton,*

*attól, hogy érintette szegélyét ruhádnak.
Pogány vagyok, nem hittem fényes létezésedet,
de volt életem másokért, akik engem várnak,
érdemtelen vagyok, de a kint jól ismerem,*

*megtanultam, ami másokból lett enyém,
de most bőröm alól testem szökdös, mi marad?
Ismerem már, ezért kérlek, mint érdemtelen:
Vedd el tőlem egy napra a vad fájdalmakat!*

*Tudom, aki életért esdekel hamis ember,
de mivel sose hittem, hogy a lélek létezik,
velem könnyű a dolgod, testemet ne vedd el,
és a lelkemet hagyd benne rejtőzni kicsit.*

Szirmai Imre, 2018.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Furcsa sebészeti kifejezéssel találkoztam, ez a „szupinált testhelyzetben végzett beavatkozás”. Vajon hogyan lehet a testhelyzetet szupinálni? A jelző jelentését keresve a latin supinóra (hanyatt fektet), az angol supine-ra (hanyatt fekvő) és supinate-re (kifelé fordít) gyanakodtam. Hanyatt fektetett vagy kifelé fordított testhelyzet? A cikkből annyi kitalálható, hogy nem a testhelyzet, valaki más fekszik hanyatt, feltehetően a beteg vagy a sebész. Én a betegre gyanakszom.

Nem érthetőbb a szöveg, ha az orvos *hanyatt fekvő betegen végzett beavatkozásról* ír?

Köznyelvi szövegeket is kerestem, „szupinált és szupinált gye-
rekcipők”-re bukkantam. Nem hiszem, hogy az utca embere tudja, hogyan kell cipőt szupinálni. A szupinált cipő egyfajta ortopédiai lábbeli a befelé dőlő bokák normalizálására. Az ortopédusok kitalálhatnának valamilyen – *bokabedőlést gátoló* értelmű – magyar jelzőt a kisbabák cipőcskéje elé, hogy az is megértse, aki hordja.

Csonka Katalin

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A fajok tudományos nevének helyesírásával kapcsolatosan kerestem fel Önöket. A fajneveket dőlt betűvel írják. Például *Candida albicans*. A helyesírási szabályzat alapján úgy találtuk, hogy a határozó ragot (-val, -vel), tárgyragot (-t) és a fajnevet egybe kell írni, például: *C. albicansszal*, *C. albicansst*. Azonban a kérdésem az lenne, hogy ilyen esetekben a ragot is dőlt betűvel kell-e írni (*C. albicansszal*) vagy csak a fajnevet (*C. albicansszal* fertőzött betegek)? A latin fajnevek ragozását illetően sokszor találni az irodalomban kötőjeles megoldást: *C. albicans-t*, *C. albicans-szal*.

Szeretnék érdeklődni ilyen esetekben a fajnevek helyesírásának megfelelő formátumáról!

VÁLASZ

Bősze Péter

A ragot egybe kell írni! A kötőjelezés hiba. A fajok dőlt betűs írása szerkesztési, nem helyesírási kérdés, és a rag dőlt formája sem. Lényeg: legyen egyforma! Szerkesztőként megőrizném a dőlt betűs hagyományt a rendszertani nevekénél, de csakis a rendszertani nevekénél, a mikrobák általános neveinél nem.

Dede Éva

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A manyszi.hu (e-nyelv.hu) e heti tanácsadójaként keresem Önöket több orvosi helyesírási kérdéssel. Korábban már Ludányi Zsófiával váltottam levelet, ő adta meg az Önök címét.

Az egyik kérdéscsoport a *Candida albicans* körébe tartozik.

A köznyelv ezt gyakran csak röviden *Candida* alakban használja. Helyes-e a nagybetűs forma? Betegségnévként *candidiasis* az orvosi nyelvben. A hétköznapi nyelvben elképzelhető *candida* alakban is?

Összetett szavak és kifejezések részeként:

- a faj szót különírjuk: *c/Candida* fajok,
- a fertőzés, a sejtek szóval kötőjelesen: *c/Candida-fertőzés*, *c/Candida-sejtek*?

Itt is kérdéses számomra a kezdőbetű is.

A másik kérdéscsoport az inzulinnal kapcsolatos:

- bázisinzulin (ez jó így? találtam hozzá analógiát az *Orvosi helyesírási szótárban*), analóg inzulin
- bolusinzulin vagy bólusinzulin (latinosan vagy átírva, illetve az egybeírást jól gondolom-e?).

VÁLASZ

Bősze Péter

A *candida* általános név, köznévi, tehát kis kezdőbetűvel írjuk. A *candida* okozta betegség a *candidiasis*, más nem lehet; a *candida* nem betegség. A *candida* fajok nem tulajdonnév. Csak a rendszertani neveket tekintjük tulajdonnévszerűnek, és írjuk nagy kezdőbetűvel. Tehát: *candidafertőzés*.

A *bázis* szóösszetételei előtag, tehát *bázisinzulin*. A *bolus* így, rövid o-val írandó; magyarul: *nagyadag*. Az inzulinnal társítva jelző, tehát *bolus inzulin*, de sokszorta jobb a *nagyadag inzulin*.

Kiegészítés (Hajdú Mária, Klebovich Imre)

A bolus elsődleges jelentése nagy pirula, nagy golyó – régies neve labdac. Ma már nem tekinthető korszerű gyógyszerformának, de az állatgyógyászatban előfordul, elsősorban magisztrális gyógyszerkészítményként.

Meghatározása: Szájon áti használatra szánt, szilárd állományú, egyadagos gyógyszerforma, 0,5–5,0 g átlagtömeg közötti golyócskák. Nagytestű állatoknak ennél nagyobbak is előfordulhatnak, 5,0–40 g közöttiek is lehetnek. A pirulához hasonlóan, gyúrással, majd kézi formázással készülnek.

A bolus másik jelentése agyag. A gyógyszertechnológiában használják töltőanyagként, adszorbensként is. A Ph. Hg. VIII.-ban hivatalos neve Kaolinum ponderosum (Ph. Hg. VII.-ben régi neve Bolus alba). Van egy gyógyszerkészítmény, amely nagy mennyiségben tartalmazza a Bolus albát, ezért elnevezték BOLUS ADSTRINGENS-nek. Hurutus bélbetegségekben alkalmazzák.

László András

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Az MTA Nyelvtudományi Intézetével folytatott kapcsolat során kaptam meg az önök címét, Ludányi Zsófia javasolta, hogy forduljak önökhöz a kérdésemmel. Azt szerettem vol-

na kideríteni, hogy a ribonukleáz szó rövidítése kötőjellel (RN-áz) vagy kötőjel nélkül (RNáz) írható.

A wikipédia helyesírását szoktam javítgatni szabadidőmben, és a két kifejezés vegyesen szerepel. Továbbá a biológiai szakirodalomban is mindkét változat nemegyszer előfordult, egy könyvön belül is.

Én a magyar helyesírás szabályai 286./b pontja alapján a kötőjel nélküli verzióra gondolok, mert a példák között szerepel a *gyes* szó, amely szintén szóösszevonás és betűszó keveréke (*gye* – szóösszevonás, *s* – betűszó). A helyesírási szabályokból azonban nem lehet teljes bizonyossággal levezetni a fenti esetet, ezért egy hozzáértő tanácsa sokat számítana. Ha erre a dologra megoldást találnánk, akkor ebből következtetni lehetne a többi hasonló szó helyesírására is, például *ATPáz*, *DNáz* stb.

És ne haragudjanak a mohóságomért, de ezen kívül még egy kérdésem lenne: polimeráz láncreakció (kötőjel nélkül) vagy polimeráz-láncreakció (kötőjellel) a helyes alak?

VÁLASZ

Bősze Péter

RNáz, *ATPáz* a helyes írásmód, mert az *áz* végződés nem toldalék. Egyébként a *gyes* szóösszevonás, nem pedig szóösszevonás és betűszó keveréke. A *polimeráz-láncreakció* kötőjellel a 6 : 3-as szabály értelmében.

Makra Júlia

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatától Ludányi Zsófia Önhöz irányított abban a kérdésben, hogy vajon a neonikotinoid (klórpírifosz, ibuprofén stb.) + hatóanyag (vagy szercsoport, vagy szermaradék) szókapcsolatok jelentéssűrítő összetételek-e (minek következtében kötőjellel kellene írni őket), vagy pedig főnévi minőségjelzős szerkezetek (amiért is különírandók lennének). Kérem, segítsen eldönteni, melyik a helyes értelmezés!

VÁLASZ

Berényi Mihály

Az -oid végződés jelentése 'szerű'. A neonikotinoid = neonikotinszerű, így jelző, külön írom, neonikotinoid vegyület, hatóanyag, de főnevesülhet: a neonikotinoidok (bizonyos vegyületek) gyártása, használata.

Parti Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Azt szeretném kérdezni, hogy miként írjuk a következő idegen előtagú vírusneveket: calici vírus, coronaria vírus (egybe vagy külön, nagy kezdőbetűvel)?

Illetve hogyan írjuk az idegen előtagú fajneveket: pl. Trichophyton fajok (egybe vagy külön, nagy kezdőbetűvel)?

Miként (a kezdőbetű nagy vagy kicsi?) írjuk a következő baktériumok, ill. kórokozók neveit: Bacteroides, Fusobacterium, Corynebacterium, Enterobacteriaceae, Staphylococcus, Enterococcus, Proteus, Klebsiella, Pseudomonas?

VÁLASZ

Bősze Péter

A nem tulajdonnévi vírusnevek közül csak a rendszertani neveket tekintjük tulajdonnévszerűnek. Az általános név (*calici*, *coronaria*) nem tulajdonnév, tehát kisbetűs. A *vírus* utótag, a név tartozéka, ezért szóösszetétel: *calicivírus*, *coronariavírus*. A fajneveknél csak a Linné-féle kettős nevek első tagját kezdjük nagybetűvel. Ha a fajt az általános névvel (*trichophyton*) + *faj* szóval jelöljük, különírjuk: *trichophyton fajok*.

A felsorolt kórokozók neveit használatuktól függően írjuk kis vagy nagy kezdőbetűvel, kivéve a *Enterobacteriaceae*t. Ezek a nevek lehetnek az adott fajok általános és nemzetségnevei is. Általános névként mindig kisbetűsek, például a betegséget a *staphylococcusok* okozzák; *enterococcusfertőzés*. Nemzetségnévként nagy kezdőbetűsek, például a *Pseudomonas nemzetségbe* sok faj tartozik. Az *Enterobacteriaceae* rendszertani név (családnév), ezért tulajdonnévszerű, mindig nagy kezdőbetűs.

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv,
három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog,
a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. (...)
de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép,
a hazait pedig lehetségesig mívelni kötelesség.

Kölcsey Ferenc

Kapronczay Katalin

A pozsonyi *Taxa* szaknyelvi jelentősége

A Habsburg Birodalom országaiban hosszú ideig az ún. bécsi *Dispensatoriumok* (gyógyszerkönyvek) használatát írták elő. Mária Terézia uralkodása idején az orvosi kar közreműködésével összeállított, és 1729-ben *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense* címmel közreadott gyógyszerkönyv volt érvényben, amelynek 1770-ben jelent meg az utolsó, gyökeresen átdolgozott változata. Csehországban 1739-ben a prágai orvosi kar alkotta meg az ország saját gyógyszerkönyvét, míg Magyarországon részben a bécsi, részben a prágai *Dispensatorium* előírásait alkalmazták. Azonban az önállósodásra valló törekvések jelei már megmutatkoztak, hiszen 1732-ben kinyomtatták a kassai *Antidotariumot*, 1745-ben Pozsonyban pedig a *Torkos Juszusz János* által összeállított *Taxa pharmaceutica Posoniensis* (a továbbiakban: *Taxa*) című gyógyszerárszabást adták közre.

A pozsonyi *Taxa* összeállításával kapcsolatos előmunkálatokról már 1742-ből vannak írásos adatok. Ebben az évben került a Helytartótanács egészségügyi bizottsága elé a városi magisztrátus által benyújtott egészségügyi szabályzat tervezete, sőt hamarosan annak bírálata is nyilvánosságra került (6). A Helytartótanács az orvosok, a fürdősök, a sebészek és a bábák munkadíjteleineinek rendezése mellett újólag kitért a gyógyszerési gyakorlat tartalmi és formai rendezésére, a pozsonyi magisztrátust pedig utasította, hogy mielőbb terjessze be a módosított utasításokat. A munkával Torkos Jusztusz Jánost (1699–1770), Pozsony város tisztiorvosát bízta meg a magisztrátus, aki 1744 szeptemberében nyújtotta be az elkészült összeállítást, amelynek a gyógyszer-kereskedelmi és szakmai fontosságán túl a szakkifejezések szempontjából is nagy a jelentősége, hiszen a gyakorló patikusok nap mint nap kezükbe véve, szinte akaratlanul is megismerték azokat (2).

A kiadvány előszavából és a helytartótanácsához beadott egyéb iratokból fény derül a munka menetére, a felmerülő gyakorlati és etikai kérdésekre.

Az alapanyagok és az összetett gyógyszerek (kompoziták) tekintetében alapvetően a bécsi gyógyszerkönyvre támaszkodott Torkos, az árak megállapításában azonban sok szempont mérlegelésével egyensúlyra kellett törekednie, mind a gyógyszerész érdekeit, mind a beteg anyagi terhelhetőségét figyelembe véve. Az árak egységes formában való megállapí-

tása az ellenőrzések miatt volt szükséges, szögezte le a bevezetőben Torkos, ugyanis a helyi hatóságoknak és az orvosnak be kellett azt mutatnia, a patikában pedig „közzemlére kifüggesztve” kellett tartani. Az alapanyagok minőségére és a végzett munka színvonalára nagy hangsúlyt helyezett, amikor kihangsúlyozta, hogy a nagyobb értékű gyógyszereket, pl. a sókat, a szeszeket (spirituszokat), festvényeket (tinktúrákat), higanykészítményeket és más vegyszereket, valamint az összes egyéb összetett gyógyszert (kompozitát) tilos anyagkereskedőktől, vásári és vándor árusoktól, falusiaktól megvásárolni, hanem azokat saját maguk állítsák össze az új bécsi gyógyszerkönyv szerint, vagy „más kipróbált szerzők eljárása alapján”. Ennek érdekében a szükséges könyveket szerezzék be.

A mű nem ábécérendben, hanem „részekre és cikkelyekre” osztva közli anyagát.

„... igen nagy munkával ugyan, de a legkiválóbb orvosok tanácsaira így állítottam össze.”

Két nagy csoportra osztotta fel a gyógyszereket: szimpliciákra – „közönséges matériák” – és kompozitákra – „elkészített orvoságok” –. A szimpliciák négy cikkelyre oszlanak: 1. „A plánták neméből való szerek” 10 alfejezettel. 2. „Az élő állatok neméből való szerek”. 3. „A minerálék neméből való szerek”, és végül 4. „A tengerben termő szerek”, melyek három fejezetre oszlanak. A kompoziták 43 fejezete azonban már ábécérendben követi egymást.

A *Taxa* a négy nyelvűsége miatt egyedülálló a korszak szakirodalmában. „A szerek nevezése megtalálható latin, magyar, német és szlovák nyelven, amelyek Magyarországon használatosak, hogy mindenkinek érthető legyen a latin név jelentése” – írta (5). Torkos a bevezetőben elismerte, hogy a magyar nevekkel volt a legtöbb nehézsége, de igyekezett áthidalni azokat, mert „a hazai nyelv dicsőségéhez” is hozzá akart járulni.

„A magyar nevezék elkészítése igen nagy munkát jelentett, mert ez nem állandó és teljes, ellenkezőleg, különböző könyvekben és herbáriumokban téves elnevezés van. Én azt gondoltam, hogy nagy lelkesedéssel kikutatom, hazánk nyelvének dicséretére. Tervem elősegítésére különféle lexikonokat és herbáriumokat, de első sorban Melius Péter Magyar Herbariumát – amely 1578-ban Kolozsvárott jelent meg –, és

egyéb más orvosi könyveket valamint saját kéziratomat használtam fel, ez utóbbiakat Komáromban tartózkodva 1726-tól 1741-ig, ott mint neves Komárom és Esztergom vármegye fizikus-ordinárius tisztjét ellátva, nagy szorgalommal gyűjtöttem össze. A német nevezék az egyesített Bécsi Taxából készült. A szlovák nevezéknél a Prágai Taxát vettem tanácsadónak és még felhasználtam a híres Doleschal Pál és Boykowsky bazini gyógyszerész urak műveit.”¹ (1, 6)

A *Taxa* általában mind a négy nyelven, néhány esetben csak latinul adja az alapanyagok, gyógyszerek neveit. Az előző fenti idézetéből is kitűnik, hogy az elnevezések – elsősorban a növénytani nevek – párhuzamos névhasználati már ebben a korban is fejtörést okoztak, és sok ellentmondást tartalmaztak.

A kiváló növényismerő Torkos Jusztusz e művével a mai kutatóknak is segítséget nyújt a régi korok növényneveinek megfejtésével, jó útmutatást ad Méliusz *Herbáriumának* megértéséhez. Méliusz magyar növényneveit két évszázad elteltével a hivatalos nevezéktan rangjára emelte.

A növényi, állati és ásványi eredetű alapanyagok nevének kívül betegségek, testrészek elnevezései is megtalálhatók:

„gutta ütés ellen való, szív erősítő, izzasztó, fulladás ellen való, hideg-
lelés ellen való, sárgaság ellen való, köszvény ellen való, scorbutus
ellen való, haslágylító (hashajtó), szeleket oszlató, vérhas ellen való,
gargarizáló, vér tisztító, hurut ellen való, seb gyógyító, hívesítő (láz
ellenes), gyermekek nyavala törése ellen való, méh anyának való, fáj-
dalmat enyhítő, vese fájás ellen való, aszszú kórság ellen való, száraz
fájdalom ellen való, izzasztó, hurut ellen való, pestis ellen való, has
erőltetés ellen való, gelesza ellen való, al felbe való tsap (végbélkúp),
égésre való, puskapor égésre való, kristálybe való (beöntéshez), hideg-
től meg vött tagokra való (fagyás gyógyítására), el esett tagokra való
(bénaság gyógyítására), nyelv békájára való (nyelv alatti daganat),
rühösség ellen való, álom hozó, lépre való, gyomorra való, tsont for-
rasztó, szülést könnyebbítő” stb.

Amint látjuk, a szavakat a köznyelvből vette át, nem alkotott rossz hangzású, erőltetett kifejezéseket.

Néhány példa a gyógyszerformákra, amelyeket ma már legfeljebb a történeti érdeklődésű gyógyszerészek ismernek:

„Tzukurral bétsinált szerek”: condita – friss gyógynövényi alapanyag-
ból, cukorral készített, lágy állagú forma;

„Tzukurral elegyített szerek”: conserva – az előzőhöz hasonló, csak
kissé sűrűbb állagú;

„Liktarium”: többféle, por állományú hatóanyaghoz adott cukorból
vagy nyákból készült, a sűrű méz állományához hasonló gyógyszer;

„Morzsula”: a gyögcukorkák egyik elődje, gyógynövényekből, cukor
vagy méz hozzáadásával, mandulával, dióval, mogyoróval, gyümöl-
csökkel ízesítve, gazdagítva készült. Állaga már szilárdnak jellemez-
hető. (Az elnevezés a latin *morsus* 'harapás' szóra vezethető vissza.)

A fenti gyógyszerformák különféle változatai kedveltek voltak, mivel az esetleges kellemetlen ízt így lehetett eltüntetni.

A poroknak, főzeteknek, párlatoknak, esszenciáknak, olajok-
nak, balzsamoknak, kencéknek, pasztilláknak (pogácsának
magyarítva) változatos formáit is megtaláljuk, a kevésbé meg-
fejthető kifejezések értelmezését a másik három nyelv (latin,
német és szlovák) segíti (3).

Az elkészült munkát a Helytartótanács egészségügyi bizottsá-
ga elé kellett betervezni véleményezésre és a kinyomtatás
előtti jóváhagyásra, csak ezután jelenhetett meg a
Taxa pharmaceutica Posoniensis című kiadvány Pozsonyban,
1745-ben, a Royer-nyomda gondozásában, 52 levél, vagyis
102 oldal terjedelemben.

Egyes szakirodalmi hivatkozások szerint rendeletileg írták
elő a *Taxa* országos érvényű, kötelező használatát, de az
utasítások általános végrehajtására nem találni egyértelmű
adatokat. Hasonlóan keveset írnak arról, hogy a magyar
gyógyszerészek „súlyos anyagi áldozatok árán is” inkább
a pozsonyi *Taxát* használták, mellőzve a bécsit. Talán ez
utóbbi alapján gondolták a későbbi kutatók, hogy a pati-
kusok utasítás hatására alkalmazták a pozsonyi *Taxában*
foglaltakat (1).

A szakirodalomban néhányan a pozsonyi *Taxát* gazdag tar-
talma alapján helytelenül a gyógyszerkönyvek vagy gyógy-
szerkönyvet pótló művek sorában említik, ennek ellenére
nem tekinthető gyógyszerkönyvnek, mert a gyógyszerkönyv
akkori általános ismérvei közül a gyógyszerek ún. alkal-
mazási előíratait, továbbá a gyógyszerkészítés módjára és a
hatékonyságra vonatkozó adatokat nem tartalmazza. A tör-
téneti feldolgozások másik része a *Taxa* gazdasági jelentő-
ségét emeli ki: nevezetesen a gyógyszerész mint kereskedő,
illetve a beteg anyagi érdekeinek a szemmel tartását. Mind-
ezeket figyelembe véve mégis a leghelyesebb úgy kategorizál-
nunk, ahogyan Torkos tette: „*Laistromia és Arra a Patikabéli
Orvosságoknak*”.

Nem szóltunk még a *Taxához* csatolt, bábáknak, sebészek-
nek, fürdősöknek készített utasításról (instrukcióról), illetve
a munkájukért őket megillető fizetség meghatározásáról.
Torkos összeállításának ez a része nem újdonság, hiszen már
korábban is hoztak hivatalos intézkedéseket az egészségügyi
személyzet munkájával kapcsolatban. Torkos érdeme a
tömör, etikai és gyakorlati szakmai elemeket is ötvöző ösz-
szefoglalás megfogalmazása. A *Taxa* ezen része azonban csak
latin nyelven olvasható (4).

1. A fordítás Blázy Árpád munkája, I. irodalomjegyzék 1. tétel

A szerzőről:

Torkos Jusztusz János 1699. december 17-én született Győrben, 1770. április 7-én halt meg Pozsonyban. Tanulmányait Besztercebányán és Pozsonyban végezte, Pozsonyban Bél Mátyás tanítványa volt. Magyarországon ekkor még nem volt orvosi kar, de éppen Besztercebányán működött az egyik ún. orvosi magániskola Moller Károly Ottó (1670–1747) orvos vezetésével. Torkos is ezt az Academia Mollerianának nevezett magánkurzust látogatta, amely az orvosi tanulmányok iránt érdeklődő ifjakat készítette elő a külföldi egyetemi tanulmányokra. Vegyészeti ismereteit Moller gyógyszerárában szerezte, ugyanis orvosi tanulmányai megkezdése előtt három évig ott volt patikusgyakornok. Torkos 1724-ben, a hallei egyetem orvoskarán szerezte meg orvosdoktori diplomáját. Hazatérése után 1731-ben telepedett le Pozsonyban, ahol 1740-ben városi tisztiorvossá nevezték ki. Életének további évtizedeit ebben a városban, ezt a tisztséget betöltve élte le. Szakirodalmi munkásságának jelentős része is ehhez a munkakörhöz kapcsolódott. Legismertebb műve a *Taxa pharmaceutica Posoniensis* című gyógyszerárszabás, de igen jelentős a Felvidék gyógyvizeinek elemzésével és a terület természetrajzi, orvosi földrajzi leírásával foglalkozó munkái, amelyeket azonban latinul vagy németül írt.

IRODALOM

1. Blázy Árpád *Adatok a Taxa pharmaceutica Posoniensisről* Gyógyszerészet 1965/9;12:474–477.
2. Ernyey József *Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745)* Gyógyszerészi Értesítő 1899/7;25:385–387., 1899/7;26:401–402., 1899/7;27:417–419., 1899/7;28:449–52.
3. Grabarits István *Adatok a magyar gyógyszernevek kialakulásához* Magyar Orvosi Nyelv 2009;2:65–71.
4. Halmai János *A Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745) instrukciói* Gyógyszerészet 1957;1:29–31.
5. Torkos Justus Johannes *Taxa pharmaceutica Posoniensis* Posonii, Royer 1745.
6. Traxler László *Az első magyar gyógyszerárszabvány* Gyógyszerészi Közlöny 1887/3;51:811–812.

Berényi Mihály

Ennyire buták vagyunk, avagy a gyógyulásom története

Öregszem. Különbféle gyógyszerdobozok egyre többször kerülnek a kezembe. Most az allergiám csillapítására való gyógyszeré. A homloklapján olvasom: *Filmtabletta szájon át történő alkalmazásra*. A doboz hátlapján ugyanezt megismétlik, nehogy valaki a bőrre próbálja bedörzsölni, vagy végbélkúpként használja. Én, amilyen ostoba vagyok, ha nem figyelmeztetnek kétszer is, megpróbálkoztam volna a gyógyszer testembe juttatásának intravénás módjával, netán a belégzésével is, hiszen olyan picik ezek a tabletták. Esetleg a szemembe? Nem, oda nem, annyi eszem van. Az orromba? Oda lehetne, de már kinőttem abból a korból. Megtaláltam a megoldást: *A filmtablettát egészben, vízzel kell lenyelni*. Vízzel? Fúj! Előszedtem a tájékoztatót. *Az adag étellel vagy a nélkül is bevehető*. Vagyis akárhogy. Mindjárt más!

A hátlapon még egy fontos adat van: *Minden tablettá 5 mg hatóanyagot tartalmaz*. Én mindig úgy nézek ezekre a tablettákra, mint az ikrekre: kívül, belül egyformák. Soha nem vetődött fel bennem az, hogy az egyikben ennyi van, a másikban meg annyi. A kérdés mégsem ilyen egyszerű. A homloklapon ez is rajta van: *5 mg filmtabletta*, a hátlapon meg: *Laktózt tartalmaz*. Ha 5 mg-osak ezek a filmtabletták, és mindegyik 5 mg hatóanyagot tartalmaz, hol fér el a laktóz? És mi tartja össze ezeket a bogyókat? Talán a súlytalan film vagy a tömegvonzás? A gyógyszerészek valamilyen szállítóeszközt szoktak emlegetni, amelynek a latin neve vehiculum.

A hitem megingott ebben a szerben, de tüszögtem, folyt az orrom, mégis bevettem. S csodák csodája, a második bogyó után elmúlt az allergiám. Hát nem mindegy, hogy mi volt a dobozon? Annyiban nem, hogy ezt a ritka mellékhatást, a maró gúnyt vagy szarkazmust nem a gyógyszer, hanem a doboz okozta.

Kiss László

A *Mindenes Gyűjtemény* a Komáromi Tudós Társaság orvos tagjainak hozzájárulása a magyar nyelv gyarapításához

1789 „Bódog Aszszony-Havának első napján”, azaz január elsején hagyta el a nyomdát a *Mindenes Gyűjtemény* első száma. A Rév-Komáromban „íratottat ’s Nyomtattatott” folyóirat – kezdetben még „Komáromi Gyűjtemény” címlappal – szerkesztő-kiadója Putnokon született, külhoni egyetemeket is megjáró komáromi református lelkész, Péczeli József (1750–1792). Fő munkatársa Perlaki Dániel evangélikus és Mindszenti Sámuel református lelkész volt.

Péczeli bizakodva vágott bele a lapkiadásba. Úgy vélte, hogy folyóirata hamarosan eléri majd a – hasonló terjedelmű és formátumú – bécsi lap, a *Magyar Kurir* előfizetőinek számát, azaz a 900–1000 előfizetőt. Derűlátását arra alapozta, hogy csak Bécsben „... más M. Olvasókön kívül kilentz fő Grófok fizettek előre ezen Gyűjteményért. Nem azért tselekedték ezt ezek a ’ nagy Méltóságok, mintha idegen nyelveken ennél különbbet nem olvashatnának: hanem ezek a Hazánk ’ Oszlopi ’ s édes Atyjai... belső meg-elégedéssel nézik Nyelvünk gyarapítására törekedő igyekezetünket...” (1).

Sajnos, Péczeli derűlátása korainak bizonyult. A lap csak 1790. június végéig tudott hetente kétszer, „egy-egy árkus” terjedelemben megjelenni. A vágyott ezer helyett csak 137 előfizetője lett a lapnak. Az 1791-es V. negyed, illetve az 1792-es VI. negyed számai már csak összevonva, évkönyvként jelentek meg – elsősorban Hont vármegye anyagi támogatásának köszönhetően (13). Péczeli 1792. december 4-én bekövetkezett halála a *Mindenes Gyűjtemény* halálát is jelentette.

A tudományos szaksajtó magyarországi kezdeteivel foglalkozó Batári Gyula az enciklopédikus jellegű *Mindenes Gyűjteményt* a tudományos ismeretterjesztés első fecskéjének tekinti. Az ismeretterjesztés szerves részét alkotta a ma egészségügyi felvilágosításként, egészségnevelésként számon tartott tevékenység is (9). Mint láttuk, a „nyelvünk gyarapítására való igyekezetet” már a lap első száma megemlítette. A későbbiek során ez az igyekezet ismételtelen megjelent. Az egyik írás szerzője, Bertits Ferenc pl. ezt írta: „Magyar Országba a ’ Tudományok és mesterségek meg-tsökkenéseknek nem utolsó oka Nemzetünknek a ’ Deák Nyelvhez mód nél-

kül való ragaszkodása. Mert nints annál bizonyosabb, hogy se tudományok nem virágozhatnak az anyanyelven történnő... olvasásnak szeretet és ösztöne nélkül.” (1).

A „deák”, azaz latin nyelvhez való „ragaszkodás” egyik legismertebb példája az orvostudomány, amely az orvostudományban még jó fél évszázadon át „ragaszkodik” a latin nyelvhez. Nemcsak az előadások, a tankönyvek, de a tanulmányok végeztével kötelező orvosavató értekezések (disszertációk) nyelve is a latin volt. Az első magyar nyelvű disszertáció a pesti orvosi karon csak 1822-ben jelenik meg (2). E „ragaszkodás” ismeretében érdemes felfigyelnünk a *Mindenes Gyűjteményben* magyarul közlő orvosokra. A lap körül kialakult lelkes szerzőgárdát Komáromi Tudós Társaság néven emlegetik.

Véleményünk szerint két, egymással csak laza kapcsolatban álló csoportosulás alkotta a Komáromi Tudós Társaságot (12). Létezett egy központi, a lap szerkesztésébe is (talán) besegítő csapat, melyet a Komáromban, ill. a város közvetlen szomszédságában lakó irodalompartoló, tollforgató értelmiségiek alkottak. E központi magon kívül – kis megszorítással – a Komáromi Tudós Társaság „vidéki” tagjai közé sorolhatók mindazok, akik csupán kézírataik révén kerültek kapcsolatba Péczelivel. Számuk nehezen becsülhető fel, hiszen többen közülük – a kor szokásainak megfelelően – nevük aláírása nélkül publikálták írásaikat a *Mindenes Gyűjteményben*. Mindkét csoportosulásnak voltak orvos tagjai is. Tevékenységüket, a szakirodalomban először, e sorok szerzője próbálta meg bemutatni a pozsonyi *Irodalmi Szemle* c. folyóiratban, 1993-ban.

A szerkesztő-kiadó orvosdoktor, Decsy Sámuel (1742–1816) a bécsi *Magyar Kurir* előfizetői számára 1794-től *Magyar Almanak* címmel évkönyvet is kiadott. Az *Almanak* tisztí címtára a Magyarországon először közölte a megyék, városok egészségügyi személyzetének névsorát is (11). Decsy szerint 1794-ben Komárom vármegye orvosi tisztikarát Rodspelger Pál József, Séth János és Zay Sámuel orvosok, illetve Mihály Tamás, Sthromajer Ferenc, Szoldat és Farkas Elek seborvosok

alkották; Komárom város orvosa pedig Bertalan György volt. Közülük – jelen ismereteink szerint – csupán Zay Sámuel volt a Komáromi Tudós Társaság tagja. Az 1788-ban a pesti orvosi karon végzett Zay a *Mindenes Gyűjtemény* megjelenése idején Komáromban élt és kapcsolatban állt Péczelivel. Erről tanúskodik az irodalmár szuperintendens Kis János *Emlékezése*, aki az 1791 nyarán tett utazgatásával kapcsolatban így ír: „... Komáromba sieténk... Péczelyn kívül... Zayt... is felkerestük... Doktor Zay csudálkozott s egyszersmind örült is, hogy munkája felől már tudunk valamit...” (12). A Kis János által említett munka, a harmadik magyar nyelvű ásványtan – az első kettőt Benkő Ferenc adta ki –, a *Magyar Mineralogia, avagy az Ásványokról való Tudomány*, a Komáromi Tudós Társaság működése idején, 1791-ben jelent meg Komáromban. A könyv ásványtani jelentőségét a földtani tudományok történései elismerik; szaknyelvi jelentőségét illetően pedig azt írják, hogy az „ásvány” szót Zay könyve avatta valódi tudományos műszóvá (6). A később Tatára áttelepült Zay 1810-ben, Pozsonyban adta ki újabb könyvét: *Falusi Orvos Pap, avagy oly orvosi útmutatás, mellyel fogva a falukon uralkodni szokott nyavalyák orvosoltatnak*. Az egészségnevelés története Zay könyvét a „korszak egyik legjelentősebb egészségügyi felvilágosító műve”-nek tekinti (18). A fentiek alapján jogos a feltételezés, hogy Zay szerzője is lehetett a *Mindenes Gyűjteménynek* – bár abban egyetlen, Zay által aláírt közlést sem találtunk.

Zayn kívül volt még egy komáromi orvos tagja a Péczeli köré tömörült Tudós Társaságnak, bár – Zayhoz hasonlóan – az ő neve sem szerepel a szignált íráskor alján. A Bécsben diplomázott Nagy Sámuel (?–1810) Komárom városában folytató magánorvosi gyakorlatot. Decsy *Almanakjai* nem említik nevét, vagyis doktorunk nem állt sem a megye, sem a város szolgálatában. Nagy Sámuel komáromi működésének bizonyítéka egy 1794-ben, a helyi nyomdában kiadott könyve. *Az istenek jósága és bölcsessége a természetben* címen kiadott Sander-fordítását Csokonai Vitéz Mihály így méltatta Nagy Sámuelhez című versében:

Jer Barátom! harmadiknak / Hozd elő bölcs Sandered:
Higgy nekem, magyarjainknak / Véle kedvét megnyered.
Herveyt, Youngot becsülni / Megtanulta nemzetem:
Sander övelek fog ülni, / Ezt előre hirdetem.

Tudjuk, hogy Péczeli műfordító is volt. Voltaire-fordításán túl 1787-ben adta ki *Young Éjtzakái s egyéb munkái*, 1791-ben pedig *Hervey Sírhalmai és elmékedése* c. magyarázatát. E két, Young- és Hervey-fordítást tanulta meg a magyar nemzet becsülni, s Csokonai szerint „harmadiknak” ezekhez csatolható Nagy Sámuel Sander-fordítása. Egyébként – Zayhoz hasonlóan – Nagy Sámuel is írt egészségügyi felvilágosító munkát. 1801-ben jelent meg „Az oltalmazó himlőről” c. 15 oldalas füzet. Érdekes beleolvassunk ebbe, „A komáromi nép megvilágosítására” kiadott füzetbe, hiszen nyelvzete valószínűleg az egykori Komáromi Tudós Társaság összejövetelein formálódott, csiszolódott. Így mutatja be a korszak magas halálozási aránnyal járó betegségét, az életben

maradtak megvakulását, megsüketülését okozó, az arcot csúnya hegekkel, ragyával megbélyegző himlőt:

„Egy Nyavalyát festek előtökre Nemesek és Polgárok, egy idegen nyavalyát, de melly meg gyökeredzett már Hazánkban, sőt ugyan kebelünkbe fészkelte magát, s mintegy mérges vipera mardossa szemeink gyönyörűségeit, kedves gyermekeinket. Ennek szemeit forrasztja; amannak füléből Zúgó malmot farag... hány emberekbe veti el ez a pestis, a következő súlyos nyavalyák termékeny magját? De akik ki verekednek is enyves kezei közül, égető tűzének billyegeit soká hordozzák testeken.”

Bizonyára e szenvedélyes hangú „megvilágosításnak” is köszönhető, hogy Nagy Sámuel már 1801-ben – az elsők közt Magyarországon – több mint 300 gyermeket oltathatott be „oltalmazó”, azaz tehénhimlővel.

Amíg a komáromi orvosok részvételét a Tudós Társaság munkájában, a társaság lapjában megjelent írásukkal nem tudjuk bizonyítani, a „vidéki” orvos tagok neve többnyire szerepel dolgozataik aláírásaként. A *Mindenes Gyűjtemény*-ben publikáló orvos szerzők sorát a magyar orvostörténet-írás atyja, Wesszprémi István (1723–1799) debreceni főorvos nyitotta meg. Az ekkor 66 éves és 1787-ben befejezett, négykötetes, latin (!) nyelvű *Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia* (Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza) c. munkájával az ország határain túl is ismert orvosdoktor „A Marha Tartókhöz” c. írásával mutatkozott be a lap olvasóinak. Péczeliék korában az állatorvoslás még szerves részét képezte a medicinának, így nem volt meglepő, ha egy orvosdoktor állatgyógyászati témáról értekezett. Írásából most a humán medicina szemszögéből is értékes gyöngyszemet idézünk:

„Dániában az Orvosok próbálták a dögletes nedvességet az egészségesekbe (értsd: az egészséges állatokba) bé-oltani, valamint (értsd: ugyanúgy mint) a himlő a gyermekekbe bé-oltatik, még pedig hasznos elő-menetellel” (10).

Természetesen a himlő elleni védőoltás első változatáról, a variolációról (variola latinul himlő) van szó. Edward Jenner csak hét évvel később végzi el az első, tehénhimlőt oltóanyagként használó oltást, a vakcinációt (vacca latinul tehén). Wesszprémi ezen, a himlő elleni oltás hasznosságát bizonygató írása is közrejátszott abban, hogy a komáromi orvosok – köztük a fentebb említett Nagy Sámuel – az első magyar vakcináló orvosok között szerepelhettek.

Wesszpréminek még három (szignált) írása jelent meg a *Mindenes Gyűjtemény*-ben, mindhárom 1789-ben. A II. negyed 18. levelében egy Hofman nevű német orvos *Wie können Frauzimmer frohe Mütter gesunder Kinder werden und dabei gesund und schön bleiben*, azaz „Miképp lehetnek az Asszonyok egészséges gyermekeknek jó kedvű édes Anyjaik, saját egészségeik’ és szépségeik’ meg-sértése nélkül” c. munkáját, 1789-ben (!) megjelent könyvét ismerteti. Azzal a megjegyzéssel, hogy megérdemelné e „szépen mulattató és gyönyörűségei hasznossal oktató könyv”, hogy magyarra fordítsák.

Weszprémi azt tartja az ismertetett könyv legfőbb értékének, hogy szerzője egyértelműen a szoptatás fontossága mellett voksol. Ebben Weszprémi saját, 1760-ban kiadott *A 'kised gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatásában* leírt tanácsának megerősítését látja.

Ugyanezen negyed 24. levelében Weszprémi a Lippai János *Posoni kertjéről* folyó levélváltáshoz fűz értékes kiegészítést.

Az utókor és a Magyar Orvosi Nyelv olvasói számára is legértékesebb írása azonban az első negyed 17. levelének „Tudománybéli Elmélkedés” című rovatában jelent meg. Weszprémi ebben kedvenc vesszőparipájáról, a „régí pénzkek körül való vizsgálódás”-ról értekezett. Köztudott, hogy Weszprémi már az említett *Succincta... Biographia* lapjaira is csempészett be rövidebb-hosszabb numizmatikai megjegyzéseket. A *Mindenes Gyűjtemény*ben megjelent hétéldas, a szerzőjére jellemző bő jegyzetapparátussal ellátott numizmatikai értekezéséről azonban sem „a Szinnyei”, sem a „numizmatikus Weszprémivel” foglalkozó dolgozat szerzője nem tesz említést (17). Pedig történeti bevezetés és korabeli széttekintés után Weszprémi fontos javaslatot terjeszt elő írásában a numizmatika (éremtan) és epigráfia (felirattan) rendszeres művelésére:

„... igen szükséges volna más nemzeteknek példaadások szerint, a mi Hazánkban is minden Világi Históriaikat, a' mennyire tsak lehetne, a' régi pénzkekről és egyszersmind az emlékeztető oszlopokra, kő koporsókra, réz táblákra vágatott feljül írásokból (Inscriptiókból) erős bizonyításoknak okáért ottan-ottan rendesen világosítani” (10).

Így – érvel tovább a debreceni főorvos – nemcsak „drága szép tudomány” lehetne, de az összegyűjtött érmék alapján idővel „egy valóságos Magyar-Országú krónikát” lehetne készíteni.

Mint jeleztük, Weszprémi szerzőként már a *Mindenes Gyűjtemény* első számában jelentkezett. A következő neves orvosszerzőre sem kellett sokáig várnia Péczeliéknek. Ő a 13. levélben mutatkozott be a lap olvasóinak, hivatásához képest kissé szokatlan módon: egy „találós mesével”, azaz találós kérdéssel. E szokatlan „belépőnek” megvan a maga irodalomtörténeti magyarázata. A *Mindenes Gyűjtemény* első szakaszának 31. oldalán olvashatjuk:

„Jeles időtöltés az üres órákon... az enigmák tsinalása s találgatása... A Párisi hírmondó eleibe rend szerent mindenkor van egy Enigma (találós mese) s Logogriff (rejtett szó) tétéve, hogy leg-alább egy két óráig azoknak találgatásával tölthessék a nemes elméjű Dámák az ő idejeiket” (12).

Sajtótörténet-írásunk szerint a *Mindenes Gyűjtemény* a női olvasók megnyerésére különösen törekedett. Péczeli nemcsak „időtöltésnek” szánta a lapot, hanem ismeretterjesztőnek is. Arra a „férfias” ellenvetésre, hogy „mind tudjuk mi azt, ami a Gyűjteményben van” – így reagált: „... de nem tudják feleségeik s gyermekeik, s azoknak kedvéért kellene

ezt jártni” (14). A nők „olvasásra kapatásának” egyik eszközt Péczeli a találós kérdések rendszeres közlésében vélte megtalálni. Abban bízott, hogy nemcsak a francia, hanem a magyar „nemes elméjű dámák” is szívesen múlatják az időt rejtvényfejtéssel. E törekvéseben volt segítségére a távoli Szatmár(németi) (ma: Satu Mare, Románia) városának orvosa: Földi János (1755–1801), a Komáromi Tudós Társaság talán legjelentősebb vidéki tagja. Földi – a már említett 13. számban általa feltett kérdésre válaszolva, a 14. számban, a megfejtést közölve, így mutatkozott be a lap olvasóinak: „Földi János, N. Sz. K. Szathmár Városának Orvosa” (a rövidítések feloldása: Nemes Szabad Királyi.)

A *Magyar Orvosi Nyelv* olvasóinak nem kell őt bemutatnunk – megtette ezt a lap egy korábbi számában kitűnő orvostörténeznőnk (7). (Jelezve ezzel, hogy a nők ma már nem csak rejtvényfejtéssel múlatják idejüket.) Ezért mi most csak Földi és a *Mindenes Gyűjtemény* kapcsolatával foglalkozunk. Földi 1789 és 1792 között volt Szatmár orvosa. Szatmári éveiről azt állítja egyik életrajzírója: „Egyetlen kapcsolata az irodalmi élettel Kazinczyval való levelezése” (8). Kapcsolatnak, méghozzá igen aktív kapcsolatnak tekinthető azonban a *Mindenes Gyűjtemény*hez s ezen keresztül a Komáromi Tudós Társasághoz fűződő viszonya is.

Péczeli lapja 1789-ben és 1790-ben jó néhány levélen keresztül közölte a „D.(oktor) Földi János”, illetve – a későbbiekben – „Szathmárról” aláírású rejtvényeket. A költészettel is kacérkodó Földinek jó stílusgyakorlatot jelentettek ezek a kis versikék.

Ízelítőül íme egy találós mese, amely a *Gyűjtemény* 14. levelében jelent meg (223. o.):

A ki tsinalja reá nintsen szüksége magának,
Még ha ki meg-veszi is nem szeret élni vele.
A ki pedig vele él, s hasznát veszi, abba tudatlan.
Kelletlen jószág! jöszte találd ki mi az?
D. Földi János

A megfejtést a következő szám közli (239. o.): koporsó. Jöjjön egy példa a rejtett szóra (20. levél, 320. o.):

Betegnek használok, az épet sem sértem,
Sokan meszsze földre el-útaznak értem.
Fejem s végső lábam elő olly részt állat,
Mellyet félt, s melly nélkül nem él semmi állat.
Fejem nélkül nagyobb hasznom mondhatatlan,
Hány állatot tartok meg-számlálhatatlan,
Siet minden állat hozzám sok jó végre,
Lakásra, haszonra, vagy gyönyörűségre.
Vesd ki a hasamat, úgy is hasznos lészek,
Takartatnak velem sok likak, sok részek,
Öt tagomnak hármán nélkül nem jó lennem,
Sem mire sem betsülz ha meg nem lesz bennem.
Szathmárról.

A megfejtés „Feredő, mellyben van fő, erdő, fedő, erő stb.” (343. o.).

A *Magyar Orvosi Nyelv* Olvasói számára érdekesebb/értékesebb az 1789. „Karátson Havának” 23. napján megjelent 24. levél által közölt Földi-írás. Mint azt Kapronczay Katalin is megjegyzi (7), Földi a *Mindenes Gyűjtemény*ből értesült arról, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* c. folyóírás szerkesztői által „a Magyar Grammatikára jutalom tétetett-fel” (3). Saját magát „szoros hívatású Személynek” – értsd: orvosnak – tartja, akinek „esztendő is kevés” egy teljes nyelvtan megírására, hiszen „a Grammatikára tartozik a Syntaxis és a Poésis is”. [Ennek ellenére a *Grammatika* 1790. „Bak havának” (december) 15. napjára elkészült.] (7). Érdekes felfigyelni arra, hogy Földi itt felveti – talán a *Mindenes Gyűjtemény* irányvonalának hatására is – egy rövidített, a nép számára összeállított nyelvtan kiadásának szükségét is.

Ugyanebben a – cím nélkül megjelent, bár a bibliográfiák „A Magyar Grammatika pályázatról” cím alatt közlik – írásában Földi reagál arra, hogy a lap kiadói a cím ly betűjét j-re változtatták, mégpedig azért, mert „többen írják j-vel, mint ly-el”. Ez nem tetszik Földinek: „én itt a több számra nem tekintek, hanem az igazságra”. Az igazsághoz viszont nehéz eljutni, mivel „kevesen törték még fejeket a jó Magyar Orthográphián!” Az ortográfiában, azaz a helyesírásban az egyéni vagy „kevesek” általi kezdeményezés nem sokat ér. Hogy „közönségesse” (elterjedt) váljon egy-egy javaslat, ahhoz az szükséges, hogy azt „Társaságok” kövessék. Hiába írja meg „valamelly szorgalmatos Hazafi” „magános” munkában, csak kevés követője lesz javaslatának. Példaként hozza fel a kor ismert pap-költője, Rájnis József (1741–1812), a *Magyar Vergilius* (Pozsony 1789) c. kötetének előszavában tett tanácsát: a hónapokat az „égi-jegyekről” kellene elnevezni. „Mitsoda okos találmány ez. Mennyire kívágnánk ezzel majd minden Nemzeteken, eggyeztetvén Hónapjainknak Neveket az Ástronomiával [csillagászat-tannal], az Égi-jegyekkel!” – lelkesedik Földi, majd rögtön vissza is tér a földi valóságra: „Társaság kellene ennek elkezdésére...” (4).

A „társaság”, a társulás eszméje egyébként többször felbukkan a komáromi lap hasábjain. Hivatkozik a lap az „Ánglusok” példájára, akik a társaságoknak köszönhetően mentek előre „a tudományokban, jó ízlésben s emberi szeretben” (1). A magyar nyelvnek fejlődését is a társulás tudná leginkább előre vinni. Az 1790-es év negyedik negyedének 15. számában olvasható:

„Báró Nalázi József úr ... ezer R.(énes) forintot ajánlott fel egy Magyar Tudós Társaságnak felállítására, mellynek fő dolga légyen a Magyar nyelvnek jó móddal leendő bővítése... Tudománynak 's mesterségnek virágoztatása...” Batári szerint a Nalázi-alapítvány létre is jött (1). Batári nem fűz további magyarázatot a dologhoz – mi megpróbálunk: Nalázi József (1748–1822) a bécsi „testőrírók” egyike volt. Erdély szülőltje, a nagyenyedi kollégium diákja, majd 1766-tól a bécsi testőrsereg tagja. Testőrtársa, Báróczi Sándor buzdítására kezdett irogatni, fordítani. Sem *A Pallas Nagy Lexikona* (1896), sem a magyar *Életrajzi Lexikon* (1969)

Nalázi-szócikke nem tesz említést Nalázi-alapítványról. Az 1825-ben gróf Széchenyi István kezdeményezésére létrejött Magyar Tudós Társaság (az Akadémia) első titoknokai, Döbrentei Gábor, 1833-ban visszatekintve a Társaság több mint félévszázados előzményeire, szintén nem említi Nalázi nevét (16).

A *Mindenes Gyűjtemény* nemcsak Földi költői ambícióit dokumentálja, hanem árulkodik egy másik vesszőparipájáról is, a botanikáról. Már debreceni diákként gyűjtött növényeket (15). Később Ráday Gedeon gazdag könyvtárában a múlt századok fűvészkönyveit forgatva rábukkant arra a „tulajdon nyelvünkön íratott két régi Kertész könyvre”, melyekről a komáromi lap II. negyedének 3. és 4. levelében tesz „rövid emlékezetet”. A „Szathmár 1789. 8. September” keltezetű levél kertészettörténeti részének ismertetésétől tekintünk, Olvasóink számára értékesebbek Földi „poétikai” megjegyzései. Nadányi János (1641?–1707) Mizald-fordítása – *Kerti dolgoknak le-írása...* – 1669-ben jelent meg Kolozsvárott. Nadányi könyvével kapcsolatban jegyzi meg Földi: „... a Frantzia módra írott két sorú végeztes versek már ő benne bőven találatnak; melly nyelvünk ' Poésisére nézve méltó a meg-jegyzésre. Az e' féle magyar versek nagyobb erejekben kezdőttenek ezen Századnak 72-dik esztendeje táján... és az ólta az ilyen nemű versek forrásként áradnak...” (5). (1772-ben jelent meg a testőríró Bessenyei Györgytől *Ágis tragédiája*.) Földi tehát arra hívja fel a figyelmet – s példákkal igazolja –, hogy már Bessenyeiék előtt is születtek „ilyen versek”. Nadányi ugyanis az idegen „Vers-írók” verseit „Magyarúl, és többnyire két sorú versekben adja-elő”. Ismét csak ízelítőül (ezúttal Nadányiból, Földi közvetítésében):

„158. levél. A 'dió meg-verve javúl, 's kövéredik; a 'mint e' két vers bizonyítja:
Szamár, dió, 's aszszony egy pórázon futnak,
Ha nem verik, benne helye nem lesz' jónak.

Földi folytatásként Szombati János professzornak a *Gyűjtemény* 18. levelében megjelent, a „hang-mértékes versek” íróit felsoroló listáját egészíti ki. Ebből csak az orvostörténeti és az orvosi nyelv fejlődése szempontjából érdekes kiegészítést említjük. „Apátzai Tsere János Magyar Encyclopaediájában, melly nyomt. Ultraject. 1653-ban, a ' hét bokor inak' különböző hasznait ím e' két versebe foglalta...:

Lát az első, mozdít szemet a más', harmada kóstol,
'S a negyed'; hall az ötöd', vándor hatodik, heted' a nyelv.” (5)

A bonctanban járatos Olvasó hamar felfedezi, hogy a „hét bokor inak” a fejidegeket jelentik (ma már tudjuk, nem 7, hanem 12 pár van belőlük).

Végezetül a *Mindenes Gyűjtemény* tartalmát részletesen elemző Batári véleményét közöljük: „Nagy érdeme többek között a lapnak, hogy különböző tárgykörökkel foglalkozva hozzájárultak a magyar tudományos nyelv kialakulásához, fejlődéséhez” (1).

IRODALOM

1. Batári Gyula *A tudományos szakajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867)* Budapest, Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei 5 1994:19–26.
2. Dörnyei Sándor *Régi magyar orvosdoktori értekezések* Nagyszombat – Buda-Pest 1772–1849 Első kötet. Budapest, Borda Antikvárium 1998.
3. Földi János (*A Magyar Grammatika pályázatról*) *Mindenes Gyűjtemény* 1789;XXIV:369–72.
4. Földi János (*A Mizald és Lippai János könyvéről*) *Mindenes Gyűjtemény* 1789; Második negyed, III:33–45.
5. Földi János *A Száthmári tudománybéli elmélkedés folytatatik* *Mindenes Gyűjtemény* 1789; Második negyed, IV: 54–7.
6. Hála József, Németh Tibor, Terbócs Attila *Zay Sámuel élete és munkássága* *Földtani Közlöny* 1998;4: 629–46.
7. Kapronczay Katalin *Földi János és a természettudományi szaknyelv* *Magyar Orvosi Nyelv* 2015;1:29–34.
8. Kapronczay Károly *Földi János Orvosi Hetilap* 1979;14:844–6.
9. Kiss László *Az első magyar egészségnevelő folyóirat: a Mindenes Gyűjtemény* *Egészségnevelés* 1989;7/8:177–82.
10. Kiss László „*A Mindenes Gyűjteménynek Orvosi Szemekkel való meg-vizsgálása*” *Orvosi Hetilap* 1990;24:1314–6.
11. Kiss László *Magyar orvosi névtár 1794-1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakájában* *Comm Hist Artis Med (Orvostörténeti Közlemények)* 1991–1992; 133–140:137–47.
12. Kiss László *A Komáromi Tudós Társaság orvos tagjai (200 éve jelent meg a Mindenes Gyűjtemény utolsó száma)* *Irodalmi Szemle (Pozsony)* 1993;1:55–61.
13. Kiss László *A Mindenes Gyűjtemény honti mecénása: Majthényi László* *Honti Lapok* 2000;12:16.
14. Kókay György (szerk.) *A magyar sajtó története I. 1705–1848* Budapest, Akadémiai Kiadó 1979.
15. Nagy Sándor *Földi János hadházi évei* In: Dankó Imre (szerk.) *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975* Debrecen, 1976:647–774.
16. Sötér István *A sas és a serleg. Akadémiai arcképek* Budapest, Akadémiai Kiadó 1975.
17. Tóth András *A numizmatikus Weszprémi István* *Orvosi Hetilap* 1973;34:2055–8.
18. Vértés László *Zay Sámuel egészségügyi felvilágosítóról* *Egészségnevelés* 1999;1/2:48–50.

Útmutató tankönyvek szerzőinek, szerkesztőinek

„A magyar belgyógyászat az elmúlt másfél évszázadban közvetlenül már a magyar nyelvű tudományosság megjelenésekor felismerte a magyar tudományos irodalom nemzet- és nyelv-építő jelentőségét. A belgyógyászat hazai legjobbjai vállalkoztak mindenkor a tudomány és a gyakorlat alapismereteinek összefoglalására és közreadására. A személyes példamutatás segíti ugyan a hagyományok és a tudás átadásának közvetlen lehetőségét, bemutatja az emberi tartás, a gondolkodásmód, a megértés és az igényesség példáit, hatása azonban csak szűkebb környezetben érvényesül. A tanulásban és az ismeretek elsajátításában a tudós egyéniségek köre csoportosuló iskola kisugárzásán túl mindenkor igényes összeállítású könyvek is segítséget adtak. A tankönyvek befolyása szélesebb körű, orvosnemzedékek gondolkodását, szemléletét alakíthatja. Ezért kivételesen nagy az ilyen hatású munka megalkotásának felelőssége is.”

Tulassay Zsolt:
A belgyógyászat alapjai; Előszó

Makra Júlia

Orvosi szavak, kifejezések Miskolczi Gáspár *Egy jeles Vad-Kert* című munkájában

A SZERZŐ ÉS MŰVE Miskolczi Csulyak Gáspár (1628–1696) (1) a mozgalmas politikai, vallási-társadalmi és kulturális-tudományos életéről híres XVII. század szülötte, élete és munkássága pedig híven példázza korát. Sok pályatársához hasonlóan (kortársa többek között Apáczai, Pápai Páriz és Comenius) tanulmányait ő is neves külhoni egyetemeken [Leiden (4), Utrecht, Franeker] végezte, ezután képzett teológusként először a Thököly családnál talált nevelői állást (Késmárk), majd Borsod vármegyében viselt lelkészi hivatalt (3). Innen azonban az 1670-es évek elején – protestáns vallása miatt – távoznia kellett. (Hazánkban csak II. József 1781-ben kiadott türelmi rendeletével zárult le az ellenreformáció.) Előbb Szilágysomlyón, majd 1686-ban Nagybányán folytatta a lelkészi munkát. Miután itt sem maradhatott, végül Erdélyben talált menedéket (Görgény, Magyarigen, Székelyudvarhely) (3). Itt töltött évei alatt készítette el nagyszabású művét, az első magyar nyelvű állattani könyvet (1), *Egy jeles Vad-Kert* címmel.

Nincsenek adatok arról, hogy Miskolczi kifejezetten természettudományos érdeklődésű lett volna, bár magára egy helyütt „Erdélyi Experimentales Physicus”-ként utal [248]¹. Könyve nem is saját megfigyeléseinek gyűjteménye (noha ilyenekkel is fűszerezi), hanem Wolfgang Frantze német lutheránus teológus *Historia sacra animalium* című népszerű, ekkor már több nyelven megjelent művének viszonylag szabadon értelmezett fordítása. Első kiadásának címe:

Egy jeles vadkert, avagy az oktalan állatoknak, úgymint: 1. a négy lábuaknak, 2. a madaraknak, 3. az halaknak, 4. a csúszómászó állatoknak, 5. a bogaraknak, öt könyvekbe foglaltatott teljes históriája. Mely elsőben a tudós és híres Franzius Farkas, wittebergai szentírás magyarázó doctor által deák nyelven íratatott és sok ízben kinyomtatott. Azután a boldog emlékezetű Miskolczi Gáspár, sok szép ekléziáknak mind Magyarországbán, mind Erdélyben hasznos tanítója által magyar nyelvre fordítatott. Most pedig a magyar nemzet

kedveért, mint olyan hasznos munka, közönséges haszonra világra bocsátatott. Lőcsén, nyomtatott 1702. esztendőben (4).

Habár a *Jeles Vad-Kert* kifejezetten állattani rendszerező munka, célja nemcsak az ismeretterjesztés, hanem a vallásos-erkölcsi példázatosság, az istenfélő életre és a hazaszeretetre buzdítás, a szabadság dicsőítése. (Ne feledjük: az elgyötört ország az addigi török uralom után a Habsburgok erélyes fennhatósága alá került.) Miskolczi szerint az állatok kiváltképpen jeles tanítómestereink, amelyekről „engedelmességet, mértékletes életet, tisztünkben való serénykedést, Isten iránt való háládatosságot tanulhatunk”.

A könyv első része az állatok osztályozásával foglalkozik, leginkább külső megjelenésük, természetük, élőhelyük, valamint az ember számára való hasznosságuk vagy haszontalanságuk alapján. (A rendszerezés nagyrészt Arisztotelész és Plinius elveit követi, hiszen a modern rendszertan alapjait megteremtő Linné majd 1735-ben adja ki korszakalkotó munkáját.) Ezt követi az egyes állatfajok bemutatása csoportonként (négy lábúak, madarak, halak, csúszómászó állatok és bogarak), azon belül pedig nagyságrendi sorrendben – Miskolczi szerint „illendőnek tetszik lenni” [32], hogy így történjen –, kezdve az elefánttal, és zárva a sort a vízi bogarakkal.

Természetesen a kor természettudományi állapotának megfelelően akad a leírtak közt megannyi csodadolog, babonáság és tévedés, szájhagyományon alapuló mesés adat is. Némelyiket maga Miskolczi sem nagyon hiszi, és kételkedésének gyakorta hangot is ad. Helyenként az eredeti szerző rendszerezési elveit felülbírálja [200, 236], állításait – sokszor saját vagy népi tapasztalatok, megfigyelések alapján – helyreigazítja vagy cáfolja [65, 210, 238, 312]. Másról egyszerűen kihagy részeket az eredeti műből, részint terjedelmi korlátok miatt [321, 415, 421], részint a sze-

1. A felsorolt fogalmak, kifejezések mellett mindig közlöm a szerző által megadott értelmezést (ha van ilyen), valamint szövegekörnyezetüket, illetve [szögletes zárójelben] előfordulásuk oldalszámát (2).

mérmesség okán [126, 169], vagy mert úgy ítéli, hogy „mi afféléket országunkban ingyen sem láthatunk” [476]. Ám ha szükségesnek látja, ki is egészíti, a hazai viszonyokhoz igazítja a szöveget [62, 172].

Minden tévedése és tudománytalansága ellenére Miskolczi műve is fontos része a magyar tudománytörténetnek. Vallásossága nem csak hitkérdés: akkoriban a protestantizmus a Habsburg-megszállással való szembenállást kifejező nemzeti ügy is volt, amely – különösen Erdélyből kiindulva – elévülhetetlen hatást gyakorolt a hazai tudomány és magyar nyelvű irodalom fejlődésére.

A MŰBEN ELŐFORDULÓ ORVOSI SZAVAK, KIFEJEZÉSEK AZ ELŐFORDULÁSUK SORRENDJÉBEN Habár jelen munkámban az orvosi szavak, kifejezések kigyűjtésére vállalkoztam, tettem ezt egy olyan művel, amelynek szerzője – hittudós lévén – már az elején kijelenti: „Úgy is alkalmaztatom pedig ennek egészen való lerajzolását, hogy legelsőbben is tessék ki ennek a Tudománynak haszna nem az orvoslásban, hanem a keresztyéni Tudományra való tanításban...” [32] Így kimondottan orvosi utalások ritkábban fordulnak elő a szövegben, és azok sem mind csak az emberi betegségek gyógyítására vonatkoznak. Ezért – annál is inkább, mivel akkoriban az általános élettani alapkutatásokat javarészt orvosok végezték – jónak láttam az orvoslás vagy inkább gyógyászat tárgykörébe vonni az állatok ösztönös szokásait is, amellyel bajaikra enyhülést keresnek. Összegyűjtöttem továbbá azokat a megállapításokat, amelyek általánosságban az állati test felépítésére és különféle élettani összefüggésekre vonatkoznak.

A felsorolt fogalmak, kifejezések mellett mindig közlöm a szerző által megadott értelmezést (ha van ilyen), valamint szövegkörnyezetüket, illetve [szögletes zárójelben] előfordulásuk oldalszámát (2). A *-gal jelzett szavakat a szerző ebben a formában az általam vizsgált szövegben nem használja, ezeket az anyag könnyebb rendszerezhetősége és áttekinthetősége végett jelenkori fogalomtárunkból merítettem.

Test (a Baromnak avagy Oktalan állatnak teste): Külömbkülömbféle külső tagoknak és belső hígságoknak t. i. vérnek és temérdekségeknek, úgymint: húsnak, bőrnek, ereknek, inaknak, csontoknak egybe való szerkesztése [14].

***Testfelépítés:** Némely állatoknak több számú részei vannak, némelyeknek pedig kevesebbek. De mindeneknek különböző részei vannak, mert a lélek sehol nem lakik, hanem csak a sok és különböző részekből álló testben: Minden állatok pedig azon részekből állanak, mellyek az ő táplálásokra szükségesek, minéműek a csontok, belek, mellyek a csontokhoz alkalmaztatták a testnek megerősítésére szolgálók. A húsok szolgálnak a bétöltésre, az öblös részek az emésztésre, a melegségnek megtartására és a nemzésre hasznosak. A fő az érzésre alkalmas, a lábak, szárnyak vagy karok a mozgásra, és így egyik egyikre, másik másokra alkal-

maztatott [30]. Aminthogy a Majom az embert külső részeire nézve alkalmasint kiábrázolja, azonképen a belső részeire nézve soha semmi állat nincs az emberhez hasonlóbb mint a Disznó [106].

Tetem: A Halaknak nincsen csontjok, hanem ahelyett tetemek vagy szálkájok vagyon [15].

Csont: Amelly állatok magokféle eleven állatokat ellenek és amellyek hússal élnek, azoknak mindenkor erősebb s keményebb csontjok vagyon, mint a Lónak, medvének, oroszlánnak. Egyebeknek pedig, mellyek eleven állatokat nem ellenek, hanem csak tojást költenek, sem pedig hússal nem élnek, sokkal gyengébb csontjok vagyon, mint a Madaraknak [18].

Hallató üregecske: A Madaraknak fülök helyett hallató üregecskéjük... [15].

Csont orr: ...fogak helyett kettős és válús csont orrok vagyon, mellyek öszve szorítottások által mindazokat véghez viszik, amit a fogak más egyéb állatokban megcselekszenek; orrok helyett valami kettős lyukacsok vagyon a szájok felett [15].

Húsos tagocska: Sok állatoknak nyelvek helyett valami húsos tagocsok vagyon, az is pedig nem kinn, hanem belől a torokban, mint a halaknak és a hangyáknak [15].

Tüdő: A Halaknak nincsen tüdejök, mert ők hivesedés nélkül nem szükkölködnek, szüntelen vizekben lakván: és mivelhogy tüdejök nincsen, nyakok is azért nincsen, mert a nyak a lehellésre igen szükséges [15–6].

Epe: A Halaknak melegség helyett epéjük bővebben vagyon mint más állatoknak [16]. Azokban az állatokban, mellyeknek szolgálatjokkal élünk és mellyek noha felette igen nagyok; mindazonáltal avagy hogy semmi epéjük nincs, avagy ha vagyon is, csak igen kevés vagyon, hogy valamiképen a sárga sár epének meghevülése miatt hirtelen az ő szolgálatjokkal élő emberek ellen haragra fel ne gerjedjenek. Ellenben pedig amellyek kisebbek és nem annyira rendeltettek az ember szolgálatjára, azoknak több epéjük vagyon, mert azoknak haragjával bírhat és el is kerülheti az ember [16]. [A Tevéknél] ereken fel s alá járó vérben is találhatik valami megegyedett epebeli nedvesség. Ettől vagyon, hogy ők olly szelídek, minéműek kétség nélkül nem vólnának, ha egy bizonyos helyben termett epéjük vólna [55]. Széllyel az erekre oszlott epécskéjük vagyon [60]. [Az Oroszlánnak] a felettebb való hévség miatt igen sok epéje szokott lenni, amely epének bővölködése miatt többire mindenkor a negyednapi hideglelés bántja, főképen nyári időben [64].

Fog: Sok állatoknak vannak ugyan fogai, de nem azon a helyen ahol egyebeknek, hanem vagy a torokban, mint a halaknak, vagy a nyelveken, mint a rákoknak. Amely állatoknak

pedig semmi foguk nincsen, azok csak lágy és nedves eseséggel élnek [17].

Gyomor: Sok állatok vannak, kiknek csak egy gyomrok nincsen, minémű az embernek vagyon, hanem kettős, mint a madaraknak az ő begyek és zuzzok; avagy négyes, mint a kérődző állatoké. Ennek oka pedig ez, mert az ilyen állatok igen nyers és nedves eseséggel élnek, mely sokrendbéli megfőzés nélkül szűkölködik; minéműek főképen azok a barmok, mellyeknek tejet kell származtatniok [17].

Ijas-fias gyomor: [A Tevének] sok ijas-fias gyomrai vannak, mivelhogy tövises eseséggel szeretnek élni, mellyhez illendő húsos nyelve és kemény ínyei is vannak. Hogy azért a kemény eseséget jobban megemészthessék, szükség volt, hogy a gyomroknak sok fiókjai lennének, hogy a megőtt eseség szüntelen egyikből másikba által menvén, jobban megemésztődnek. Ellenben pedig nincs mind alól, mind fellyül fogok, mivelhogy sokréttű gyomrok lévén mindent eléggé megemészthetnek [53]. A jobb emésztés végett szüntelen kérődznek is [59]. Amelly állatok kérődznek, azok tiszta eseséggel élnek, de amellyek nem kérődznek, azok többire minden ganéjt és undokságot megesznek [60].

Gyomorfájás: Mikor [az Oroszlánok] jóllakott teli hassal kénszerítettnek szaladni, olyankor amit megőttek, gyomrokból kiokádják, sőt körmökkel is torkokból kikaparják, hogy a szaladásra annál könnyebbek lehessenek. Ugyanezent szokták cselekedni olyankor is, amikor a sok alkalmatlan eseség miatt gyomroknak derekas nagy fájdalmát érzik [67]. [A Medvék] néha csak a hangyákat is megészik, midőn tudniillik a mód nélkül való jóllakás miatt gyomroknak fájdalmát érzik. A hangyák megétele osztán őket okádatja, úgy gyógyulnak meg [76].

Hús: A mezei állatoknak húsa mindenkor tisztább a szüntelen való járás és mozgás által felindítatott hőség miatt, amely által a felettébb való nedvességek benne megemésztetnek. De azért nincsenek olly gyengék, mivelhogy a háziaknak húsoi mindenkor lágyabbak, de azonban tisztátalanabbak is az ő sok veszteg heverések miatt, mely miatt a bennük levő hőség tisztét nem cselekedheti [17]. A Disznó húsnak az ember húshoz igen hasonlatos voltát Conrad Gesnerus derék orvos Doktor ebből állatja, mivelhogy némellyek nem tudva, az emberhúst Disznóhús gyanánt jóízűen megették, sem íziben, sem illatjában semmi különbözést nem érezvén [106].

Vizellet hólyag: Néha [a Ló] vizellet hólyagja helyéből ki-mozdul, mely miatt nehezen is vizellik [101].

Ganéj: Amelly állatok hússal élnek, azoknak ganéjjok is felette bűdös, amellyek pedig csak füvet esznek, ganéjjok is nem olly igen bűdös [18]. [A Páva] az ő ganéjját, mellynek az orvoslásban igen nagy haszna vólna, maga menten felkopantja s megészti, mely miatt ritkán kaphatják [218].

Lélek (ti. az állatoké): Éreztető lélek; valami elmúló párah és lehellés, avagy a vérnek segítségével által élő testnek mozgása, munkálkodása; ami az oktalan állatnak vérben lenni látszik, úgy érzetik, mint valami vérben való meleg és lelkes pihegés, ez a Baromnak valóságos Lelke, amely meleg és lelkesítő pihegés által cselekszi az Oktalan állatnak teste minden ő munkáit és cselekedetét [19].

Vér: Minden testnek lelke az ő vére (Móz. III.). Jóllehet pedig a barmokban más nemesebb tagok is vannak, mindazáltal nem azokban, hanem a híg és meleg vérben lakozik az ő lelkek; mert az elevenítő melegségnek nem lehetett őbennek más alkalmasabb fészke és táplálója, mint a vér [19–20]. Hogy pedig a testnek Lelke a Vérben légyen, megtetszik innét: Mert a vérnek a testben alá s fel való járása és körül kerengése az indulatoknak is nagy változást szerez. Mert a lelkesítő vér a haragban felforr: a megijedésben a külső tagokról a belsőkre foly, mely miatt a külső tagok az ábrázattal együtt elhalnak s megsárgulnak. A szomorúságban a vér megrestül s meg is állapotodik: Az örömben a belső részokről a külső részekre kiszármazik [20].

Véres állatok: Azok, mellyeknek tulajdon vérek vagyon. Ezek pedig öregebbek és nemesebbek is a vér nélkül valóknál, nem is csak testükre nézve, hanem benne való bizonyos jóságokra nézve is, mellyre nézve lábai is vannak, némellyeknek csak kettő, némellyeknek pedig négy, hogy annál tökéletesebben munkálódhassanak [27]. Az Eléfantoknak vére igen hívesítő [47].

Vér nélkül valók: Azok, mellyeknek semmi tulajdon melegítő vérek nincsen, minéműek minden derékban mintegy ketté vágattatott bogarak, méhek, darázsok, legyek stb. mellyeknek sem kitetszhető szivek, sem magvok, sem tökéletes érzékenységi nincsenek, hanem csak azokhoz valami kevés hasonlóságok vagyon [29].

Spiritusok: A veres szín a piros vérben úszkáló spiritusokat megháborítja, a megháborodott vér pedig osztán az egész testet is felindítja, mely nemcsak Eléfantban, hanem más egyéb barmokban is megészik [49].

Meleg természet: [A Tevék] igen meleg természetűek, s ettől vagyon, hogy olly igen ösztövérek [53]. [A Macska] mindenkor talpára esik az ő természeti melegsége miatt, mely őt egyszersmind könnyűvé is teszi. [129] Hogy pedig [a Farkas] olly hamar emészthet, oka ez: mert felette nagy természeti melegséggel bír, annakfelette bélei is nem igen ráncosok [138].

Táplálódás: Sok állatok vannak, amellyek csupán csak hússal élnek, mint az Oroszlán, a Tigris és a Farkas. Némellyek megkülömböztetés nélkül mindenféle eledelt megesznek, mint az Ebek. Némellyek füvet és gabonát esznek, mint a Lovak és a Szarvasok. Némellyek csak prédával és más

egyéb állatoknak vadászatja után élődnek, mint a Farkas és az Oroszlán. (...) A négy lábú állatok sokkal többet esznek mint egyebek, hogy mind húst, mind tejet többet szolgáltatassanak az embernek [21]. A hegyeken legelő állatok sokkal jobbak s egészségesebbek is az ember testének táplálására mint a vizenyős és seppedékes helyen legelők. Mert a hegyeken termett fű nincs olly nedves és ártalmas mint a réteken termett fű [22–3]. [Isten azért tiltotta meg a disznóhús megételét], hogy a súlyos nyavalyák a Sidókban annál inkább ne sokasodnának, kik egyébként is a bélpoklosságra igen hajlandók vóltnak. Mivelhogy ez az állat igen tetves húsú szokott lenni, és a beteges testekben igen hamar megsejnyved s megvész, főképen ha rossz eseléggel táplálódik a Disznó, amint Conradus Gesnerus írja [112]. A régiek azt tartották, hogy a Nyúlhússal való élés az embert szép gyenge színűvé teszi, főképen ha egymás után heted napig azzal él, mivelhogy igen jó vért nemző húsa vólna. (...) Mindazáltal okát nem látom, micsoda oka adattathatnék, hogy a Nyúlhús étel az embernek szebb színt adna és gyenge pirossá tenné [133]. Megtiltatott vólt pedig Istentől régenten ennek étele, talán azért, mivelhogy az ő húsa igen fekete sárral és epével bőves, melly az embert is komorrá s kedvetlenné teszi [134]. A Tekenős Béka husából ha csak fél eleget eszik az ember, megnehezíti a gyomrát, de ha derekason jóllakik véle, gyomrát meglágyítja, aminémű természeti vagon a Salátának is [185]. A Fige-madár (...) jó tápláló, a gyomrot egy szálléna sem terhelő, hanem inkább erősítő. Ha szintén valaki egy ételében ugyan feles számúakat megészik is benne, nemcsak nem árt nékie, hanem egész napestig is jókedvű, víg léssen tőle. Mellyre nézve a Természetvizsgálók így okoskodnak felőle, hogy húsa igen jó és tiszté vért nemz és az éltető spiritusokat is meggyorsítja [268]. A Halak (...) felette igen ehetők, ragadozók, telhetetlenek és hideg természetűek is. Mellyre nézve a Halakkal való élés soha nem szolgál embernek olly jó egészségére mint a Madarakkal és barmokkal való élés, jóllehet mind a kétfélék azon egy elementumból formáltattak. Aminthogy az erdei Madarak is megételre sokkal egészségesebbek mintsem a vízben lakók. Oka pedig ennek ez, mert a Halak sokkal temérdekebb elementumban laknak, mellyben nem annyira hathatók a Nap sugári [307]. Az ő tetemekben mindenkor maradnak valami titkos ártalmas minéműségek, és amint az Orvos Doktorok is állatják, hogy némelly Halaknak tetemi igen mérgesek, amint a szemmel látomás is mutogatja, sokszor melly igen elmérgesedik az embernek egész keze belé, amikor bár csak az ujját Haltetemmel megsértendi is [308].

Mérges minéműségek: A Saskeselyűk még távolról megérik a dögnek illatját, s fel is keresik azt; mégis a mérges dögül semmi ártalmat magoknak nem szereznek, amint hogy a Seregélyek és a Szarvasok a méreg által ugyan híznak. A Pókok, kígyók, varas békák, szúnyogok s több efféle férgek igen sokat használnak a természetnek. Mert minden állatot megtisztogatnak, a rusnyaságot megöblítik, a mérges minéműségeket magokhoz szívják, hogy az éltető állatok az embereknek hasznokra tisztábbak legyenek [22]. Az Eléfánt

szép tiszta zöld ággal élén, a zöld ágon termő Chameleon nevű gyíkforma mérges bogaracsát is véle együtt megeszi, mellytől menten meg is kell az Eléfántnak halni, hogyha hamarsággal vad olajfaágot orvosságul nem kaphat [49]. Az Unikornis szarvának igen nagy és kiváltképen való haszna vagon az emberben lévő méregnek megölésére. Sőt még az ivóvíz is, ha szintén valami méreggel megvesztegettetnék is, ha az Unikornis szarvát csak belémártják is, menten egészségessé tétetik [93]. Aminthogy pedig az embernek, azonképen a Lónak is a disznó röhögése, bűdössége és lehelleti igen ártalmas és természetivel ellenkező [102]. Vannak olyan természetű emberek, akik a Macska észrevehetetlen vékony, de erős lehelletit semmiképen el nem szenvedhetik. Ha a Macska lehelletit beszíjják, ezáltal mindjárt az ő testeknek természeti annyira megháborodik, hogy sokszor a veríték leszakad rólok. (...) Ennek a természeti ellenkezésnek oka az, hogy az illyen embernek anyja, ővéle terhes korában a Macskától megirtózott, ahonnét immár ez a természet a tőle származott magzatban örökös természeti gyűlölséggé vált [129]. A Lúdnak vére (...) ecetbe véve, a méregölő több orvosságokkal egybe timporálva igen hasznosnak tartatik [247].

Nemzés: Némellyek egymással, azaz egy hímnek az ő nőstényével egyesülése által nemzenek, szaporodnak és effélék tökéletesebb állatoknak mondatnak. Némellyek csak szemétből, ganéjból és egyéb ocsmányságokból teremnek; ezek legalább valóknak tartatnak. Némellyek pedig mind a kétféleképpen, azaz mind közösülésből s mind pedig a szemétből teremnek, mint az Egerek [23]. Mert sokszor a tengeri hajókban egerek találatnak, mellyeket senki oda nem vitt, hanem csak a szemétből termettek [24].

Közösülés: Közösülésből terjednek azok, mellyek magok is eleven állatokat tenyésznek, mint az Ebek, disznók, lovak, szarvasok stb. [23].

Sarhudás: [Az Eléfántok] idegenekkel nem sarhudnak, sőt még a magok felekezetivel is felettébb nem bujálkodnak, csak amikor nemzésnek okáért megsarhudnak [42].

Szaporodás: Némellyek mondatnak ellőknek, amellyek eleven állatokat ellenek mint a Tehén, a ló stb. Némellyek pedig tojóknak mondatnak, mellyek eleven állatokat nem ellenek, hanem az ő tojásokból sokára költenek eleveneket, mint a Madarak [29]. (...) Tojnak, amellyek bizonyos ideig való mértékletes meleggel tápláltatván kifakadoznak, és élő állatok kelnek belőle, mint a Madarak [23]. Némelly állatok egyszersmind sokat ellenek és esztendőben is egynéhányszor ellenek vagy tojnak, tudniillik mellyeknek több hasznok vagon az ember életére, mint a disznók, nyulak, galambok stb. Némellyek pedig kevesebbet s kevésbé is szaporodnak tudniillik mellyek nem annyira szükségesek az életre, mint a kígyók és viperák. (...) A hasznos és szükséges állatok az ő megfolyatások után kevesebb időre ellenek [24]. Sokára és ritkábban fajzanak azok, mellyek a mindennapi hasznora

nem annyira szükségesek [25]. [Az Eléfántnak] vehéi vannak [38].

Ellés: [A Medve] a megsarhudas után olly undok és forma nélkül való fajzatot ellik, hogy csak merő húsnak láttatik lenni, sem feje, sem szeme, sem szőri; az egérnél nagyobb, a macskánál pedig kisebb. Ezt a minden forma nélkül való darab húst osztán a nőtény szüntelen való nyalogatásával formálja eleven állattá. Ennek mindazáltal Julius Scaliger el-lene tanít, midőn azt írja, hogy önálok a havasokon fogtanak olyan hasas Medvét, melyet felbontván, minden tagjaira nézve egész fajzat találatott benne. Sőt, mások is azt írják fe-lőle, hogy az ő fajzását igen temérdek burokban szokta elleni, amelly burkot különben ki sem hasíthat, hanem szüntelen és sok ideig való nyalogatásával [75].

***Petézés:** Némellyek bocsátnak el magoktól valamit, melly se nem mag, se nem tojás, hanem csak valami kis hólyagocskába rekesztett kelevény, melly sok napok alatt a vízben a napfénytől melegítettven élednek meg, mint a Békák [23].

***Egyéb szaporodás:** A Balhák, tetvek, legyek, lódarázsok, férgek s a többi, úgymint kisebb tökéletességű állatocskák, nem mondatnak bizonyos állatoktól nemzéképen származni, hanem csak a barmok ganéjjából, mint a bolhák, szarvas bogarak stb. Vagy a földnek, fáknak, sok szemétnek rothadásából, mint a békák, lótetvek, avagy öreg szű férgek. Vagy valami bűdös dögből, aminthogy még az élő állatoknak bűdös bélekből is sokszor férgek s nyüvek hullanak ki [→**Bélférgesség*]. Vagy pedig az embernek zsíros izzadékos szennyéből teremnek, mint a serkék és tetvek. Midőn tudniillik a természeti melegség, a hozzá közel levő nedves matériát addig érleli, gyengíti, változtatja, hogy végre meg is lelkesíti és élő állattá teszi [→**Tetvek*]. Aminthogy az éhen holt borjúból méhek szoktanak teremni: mint régen a Sámsonától megöletett oroszánban kevés napok múlva gazdag méh raj találatott vala [23–4]. Plinius azt állítja, hogy némelly Kígyók az ember háta gerincének velejéből teremnek [382].

***Vetélés:** A Kanca ló igen könnyen meg is vét a gyertya hamvának bűzítől, melly még sok Asszonyi állatokon is meg szokott esni [102].

Tej: [A Tevének] teje igen szép vékony és ritka, mert a nagy hévség benne jobban megfőzi és minden haszontalanságtól szépen megszüri. A Tevének teje az asszonyi állat teje után minden állatokénál jobbnak és egészségesebbnek tartatik [53].

Tojás: A Lúd tojása is, amint írják, enni igen ártalmas [247].

***Mozgás:** (...) aszerint, amint az emberben, [az állatok] a külső érzékenységek, a külső dolgoknak képeit béveszik és azokat a spiritusok az agyvelőbe és a szívbe, vagy abba, ami

az Oktalan állatnak agya veleje vagy szíve gyanánt vagyon, beférkeztetik. Itt osztán a spiritusoknak megszaporodásából holmi indulatok, t. i. bánat, öröm, harag, gyűlölség és továbbá a test tagjainak mozgása s munkálódása formálódik. Úgyhogy némelly állatok csak ússzanak, némellyek csak repüljenek, némellyek pedig másképen vigyék véghez az ő helyekből való kimozdulásokat. A Madarak pedig minthogy levegő Égbeliek és tollakkal bővesek, erre nézve az Aërben könnyen fenn repülhetnek. A Kígyókban és egyéb férgekben is ez a testnek szüntelen mozgása alkalmasint feltaláltatik, mellyek az ő testeknek hol öszvehuzásával, hol kinyújtásával mozdulnak egy helyből a másikba [26–7].

***Sebgyógyítás:** Ha [az Eléfántok] sebbe esnek, mindjárt Aloes csepegését, vagy más egyéb hasznos füvet keresnek: de azért mindaddig azt is meg nem eszik, ameddig az emberektől tanult szokások szerint fejek felemeléssel és egyéb magok viselésekkel is azt az égre fel nem tartják, onnét várván már azokra orvosló erőt [43]. A megszáradott Spongia (...) igen illendő és hasznos is a sebnek törölgetésére és beszorítására [370]. Amelly állatot [az Oroszlánok] megtroncsolnak vagy megsebesítenek, abból tiszta fekete vér foly ki. Az ő zsírjok vagy hájjok, minden egyéb állatok marása ellen igen hasznos, úgyhogy valami titkos természeti ellenkezés lehet a megholt Oroszlánnak zsírja és más egyéb állatoknak zsírjok között [70].

Rüh: [A Tevéket és Juhokat] igen bántja, mellytől sokan meg is halnak [54].

Köszvény: [A Tevéket és Juhokat] igen bántja, mellytől sokan meg is halnak [54]. A ménésbéli Lovakat és a Juhokat felette igen állja [101].

Főfájás: A Medvék a méheknek keserves furdalási által mint valami köpölyözéssel [szabadulnak meg] a nagy főfájástól, melly nyavalya is gyakorta bántja őket [76].

Hasfájás: A házi dolgos Lovakat felette igen állja [101].

Görcs: A házi dolgos Lovakat felette igen állja [101].

Szívfájdalom: A házi dolgos Lovakat felette igen állja [101].

Öszülés: Valaminthogy az ember, azonképen a Ló is vénségére derekason megöszül, amint Aristoteles írja [102].

Kopaszodás: Az árva leány haja nevű fű (...) az ember haját is megtartja az elhullástól, és igen szép fodorrá teszi a férfünek üstökét [198].

***Bélférgesség:** Néha megesik az, hogy a gorombák és magokra vigyázatlanok a Békák tojását a vízzel együtt béisszák, mellyből osztán az embereken Békák teremnek; és ilyen módon a férgek magvát vagy tojását valaki ételében vagy italában gyomrába megfoganképen bé veheti-é? Bízunk

kinek-kinek maga ítéletire [180]. Még az emberek testében is néha-néha teremnek valami férgek, mégpedig a természet szerint valókhöz hasonló, néha pedig a természet szerint valóktól igen különbözők, az embereknek bélekben, ahonnét osztán (ott eleségre való elégséges materiát magoknak nem kaphatván) más egyéb tagokra is kifúrják magokat. Mellyek az étel s ital közben embertől bévenni talált férgek tojásainak a gyomor és bélnek melegsége miatt mondatnak benne megeremni. Sokszor még az embernek tisztátalan agya velejében is efféle termelt férgek találatnak, sőt még a nehezes és már szülőfélben lévő Asszonyi állatokban is néha-néha effélék felesen találatnak. (...) Hogy pedig a Longobárdiai Asszonyi állatoknak méhekben (amint írják) sokszor kígyók, békák és többek effélék teremnek, az olyan eleséggel való élésből esik, melly az emberben igen kevés jó nedvességet nemz, az is pedig olyan, melly az ilyen állatoknak nemzésekre alkalmas. (...) Az Antiokus Király testéből olly temérdek sok férgek forrottanak vala ki és annyira meg is bűzhítették vala testét, hogy undok bűzit az egész tábor is alig szenvedhette [452–3]. Csudálatos minéműségek származnak és keserves jelenségek is láttatnak az ollyaténokban, akikben Geleszták és egyéb férgek vannak. Úgymint: gyakorta ükröndözés, étel nem-kívánás, szüntelen való csuklás, bél-fájás, kólyika, ájulás, nagy főfájás, húzódozás, torokgyík, forró hideglelés és végtére halál. Mivelhogy azért effélék a tisztátalan testben a rossz eleségből teremnek, annakokáért az étellel és itallal rendszeren való élés legjobb orvosság efféle férgek ellen [453].

***Bélféreg fajtái:** Az állatoknak bélekben és ganéjjokban pedig háromféle Geleszták találatnak. Némelylek szélesek, némelylek hosszú gömbölyegek, némelylek igen aprók. A szélesek legöregebbek, mellyek a testben gyakorta az ugor-ka maghoz hasonló valami férgesckét teremnek. Valamikor azért az ember a maga ganéjjában egyveleg, valami ugor-ka mag forma hosszú férgesckét lát, bizonyos jele, hogy sok széles Geleszták vannak benne, mellyre nézve azokat Geleszták tojásainak is nevezik. Azok a széles Geleszták pedig mikor az emberből kimennek, olyak mint a bélt belől béborító hártýácskák vagy valami hurka faradék, melly néha egészen, néha csak darabonként jó ki egyszer is, másszor is: néha pedig huszonöt láb nyomatnyi hosszú Geleszták is jó ki az emberből; de efféle Geleszták igen ritka. A hosszú gömbölyegek legközségesebbek, minéműek ma is teremnek az ifjaknak bélekben, s nem is olyan hosszúak: ezek pedig az ember ganéjjával együtt jönnek ki, néha pedig torkán vagy az orra lyukán, mellyek könnyebben kitisztulnak a testből holmi keserű orvosságok által, mellyek mindazáltal a széles Geleszták ellen nem használnak. Az igen apró Geleszták pedig olyak, mellyek az állatoknak (kivált a Lónak, amint látjuk) alfelekben teremnek, azaz a végbélben, melly mivelhogy tágas, ezokáért felesek és alkalmas temérdekek is teremnek ott, főképen azokban a barmokban, mellyek az ő eleségeket derekason nem emésztik meg [453–4]. Lemnius azt is írja, hogy mindazoknak a Juhoknak, mind a Kosoknak kettős körmei

között is teremnek igen veszedelmes férgesckék, kiket ha valaki meg talál enni, menten csömör, gyomor-fájás, bőfögés és ükröndözés következik utána. Aristoteles azt állítja, hogy a Halaknak gyomrokban is terem féreg. Nevezet szerint az apró fiatal Potykáknak kopótójokban. És például hoz fel ő egy Asszonyi-állatot, ki afféle Hálnak a kopótóját megévén igen megbetegedett tőle [454–5].

Pestis: Joubertus Lőrinc Orvos Doktor, a Pestisről való írásában említi, hogy a Saskeselyűknek seregenként való sokszori kerengések a Pestisnek bizonyosan való eljövételit jelenti. Melly való dolog-é? Bizzuk az Orvosok ítéletire [203]. Pestises időben [a Lúdak] az Űri asztaloktól tilalmasok [247]. Az Orvos Doktorok bizonyoságot téznek felőle, hogy a tiszta aért semmiben tovább meg nem tarthatja az ember, mint a Spongiában. Mellyre nézve a Pestis ellen igen élnek vele, akik a pestisben fekvő betegeket meglátogatják, hogy valamint a megdöglött aért ne kellessék beszíniok, hanem a Spongiában lévő tiszta aért, kit szüntelen az orrok alatt tartanak [370].

Kristélyozás: [Az Égyiptomi gólya, avagy Ibis] természeti szerint igen meleg állat, melly miatt gyakorta bélszorulást is szenved. De a természettől tanított igen jeles orvossága az, hogy az ő hosszú orrával tengervizet szokott kristély módra a maga alfelébe fujni és ezzel mind beszorult bélt megsikatja, mind pedig a benne megsült ganéjt meghígítja, s hasát ekképen megindítja. Ez a Madár tanította azért az Égyiptombélieket a kristéllyel való élésre [235].

Részegesség: A bornak melegsége felgyújtja [az emberek] megveszett indulatjokat, megemészti belső természeti hévségeiket, mód nélkül való meghidegedést, sőt végre halált is szerez [246].

Látás: [A Szarka] húsát a szegény rendű emberek megesszik és azt állítják, hogy a szemnek látását élesíti s világosítja [258].

Kígyómarás:

***Megelőzése:** [Útonjárók] kígyós földre mindaddig ne induljanak, míg valami ételt nem esznek; mert az éhomra lévő emberen esett Kígyó marás sokkal ártalmasabb; mert még olyankor az erek és élet erei üresek és hamar beveszik a mérget. A derekasabb tagok is pedig, úgymint a szív, máj és az agyvelő akkor még erőtlenebbek és magokat a méreg ellen kelleteként nem óltalmazhatják. Minekutánna pedig ember valamit eszik, az erek is menten újabb vérrel megtelnek és nem olly könnyen engedik a mérget magokba bérteni [381].

***Fajtái:** [Az Áspis kígyó mérge] olly nagy az ő ereje, hogy emiatt a seb tellyességgel meggyógyulhatatlan, minden belső tagoknak egybe zsugorodása következn

belőle, a betegnek kevés óra alatt meg kellene halni, akinek fájdalmi orvosságok által valamennyire megenyhíthetnek ugyan, de soha belőle az ember ki nem gyógyulhat. (...) Az Áspisnak marása pedig annál halálosabb, ha annakelőtte az Áspis békát talált enni. (...) Mindazáltal tapasztaltatott dolog, hogy az ecet ennek is melly igen ellene álljon. Mellyről Plinius azt írja, hogy midőn egy valakit az Áspis megmart volna, magánál ecetet viselvén, hogyha azzal a csípést igen hamarsággal érhetne, semmit az őnékie nem ártott; de valamikor az ecetet róla levette, a fájdalom menten megindult [386]. [A Vipera Kígyó] amelly sebet ejt, abban a nedvességet megvesztegeti, úgy hogy megsárguljanak és ne csak valamely részek dagadjanak meg, hanem az egész test is fölhólyagozzon, mintha megégtenek volna a tagok. A bőr a seben felyül hol zöldellik, hol piroslik, mellyek mind csak rothadásnak jelei [389–90]. [A Haemorrhous, azaz Vér-szopó kígyó] mihelyen az embert megmarja, menten a tagoknak öszvezsugorodása következik, a vér minden tagjaiból orrán, száján, szemén, fogaiból, körmei alól és annakelőtte régen begyógyult sebeiből is megeredvén mindaddig foly, míg teste tőle tellyességgel megüresedvén, meghal belé [395]. Oka az, hogy ennek az ő mérge igen meleg és száraztó természetű, mellyel az embernek húsát és bőrit felette igen megszárazsztatja, úgyhogy a szárazságnak miatta megrepedeznek és vérrel csepegnek a tagok [396]. [A Tüzes Kígyó] igen száraztó és hevítő, azért mintegy ugyan fel is gyűjtja az embernek vérit, hogy megemésztessek és úgy következzen belé a nagy szárazság és szomjúság. (...) [A Vízi-Kígyónak] igen száraztó mérge vagyon (...), melly miatt a megmaratott embernek meghasad a bőri és minden vére gennyetséggel együtt úgy foly ki. (...) Némelylek azt tartják, hogy a megmaratott lábú embert lábánál fogva fel kell kötni, hogy a méreg szívére ne hasson [397]. [A Cserfa-Kígyóra] ha valaki reá talál hágni, annak mérgétől minden bőri róla lehasadozik és az ő mérgét olly igen hevítőnek írják, hogy még az ollyan sebbel bánó Borbélynak kezéről is a bőr mindenestől lekoppad. (...) A Tarka vízi Kígyó (...) csipésével vagy marásával azt cselekszi, hogy igen sok víz gyülekezzen az embernek hasába. Minden nedvességeket benne megolvaszt [400].

***Torokkezelés:** Az Orvos Doktorok azt tartják, hogy a Prücsköt fogdosó kéz igen használatos az ember torkának leesett nyelv csapja kenegetésére [444].

***Bőrirritáció:** Tapasztaltatott dolog ez is, hogyha az ember meleg testén a Hernyó elmász, menten utána a bőri felborszik és mint a tűznek égésétől, úgy fáj az ember teste tőle. Sőt még a Ló is, ha Hernyós fához talál dörgölődni vagy a Hernyók közt megreheverezik, minden bőri mintha megrühesedett volna, felborszik, sőt még szemei is félre vonódnak tőle [447].

***Csonttörés:** Plinius azt írja, hogy a földi Gelesztáknak hama, mellyet az Orvosok Geleszta pornak hívnak, a megtörött csontokat szépen megforrasztja, a csontdarabcskákat a sebből kiszíjja és több egyebekben is igen hasznos orvosság [455–6].

***Rovarcspípés:** A Legyek, Szúnyogok is, de főképen a Darázsok annál többet árthatnak minékünk, amikor ők is Kígyót csíptenek vagy húsát ötték, mert ollyankor a csípésben ők is kegyetlenebbek, főképen mikor már az Kígyónak teste meg kezdött senyedni [382]. A Daráznak marása melly igen fájdalmas légyen, (...) néha ugyan a hideg is elleli az embert miatta [428].

Tetvek: A sok kelletlen nedvességet kiszíjják az ember testéből. Minekokáért hasznosnak ítéltetnek az Orvosoktól a tetvek a Sárgaságban és Vízi betegségben lévőknek úgyannyira, hogy másunnét is méltó, hogy öszve keresgettesenek és az illyen emberekbe hányattassanak. (...) Legörömestebb lakoznak az emberben és annak nedvességgel bővelkedő részeiben. Mivelhogy azért a kis gyermekek és asszonyi-állatok nedvesebbek, ezokáért tetvesebbek is a férjfiaknál. Akiknek pedig fejeket sok Tetű állja, azok más egyéb tagjaikban sokkal egészségesebbek mint a fejek aránt. (...) Az ágyéki lapos Tetvek, mellyek ha idején eleit nem veszik, mind szemöldökét, szakállát és hólnallyát is embernek mind ellepik. Némelylek harmadik nemét is számlálják a Tetveknek, mellyek az embernek felső vékony hártýacskája és a bőri között lakoznak [461]. [Ezek] főképen az ember kezeinek és lábainak ujjaiban lakoznak s azokat viszkettetik. (...) A Madarak tetvei igen aprók, az embert – amint írják – nem bántják. A Tyúk-tetű mindazáltal futkosásával igen is nyughatatlankodtatja az embert. (...) Az ember mihelyen meghal, minden bennelévő Tetvek menten vagy a szíve aránt a csecsi alá, aholott a melegség legtovább megmarad, vagy pedig az arculatjára és vánkosára gyülekeznek [462]. Tetvek ellen igen hasznos orvosság a mértékletes étel és az ő rendes idejében való étel, ital, amellyből mód nélkül való veríték nem származik sem az ember testének külső színére, sem pedig ingének megszennyésítésére. De legtöbbit használ, ha öltözetit tisztán tartja s gyakran változtatja, sőt még ágyában lévő szalmáját is gyakran újítja, mert a régiben megteremhetnek a serkék. A Tyúkok és egyéb Madarak, amikor a tetvektől háborgattatnak, a porban erősen megfürdenek és úgy tisztogatják önnön magokat [463].

Bolha: Mintha ugyan valami Borbélytól tanítatott volna meg az érvágásnak mesterségére, úgy megfúrja az embernek testét és az ő vékony szíváránykájá által vérit minden fájdalom nélkül, csak igen gyenge viszketéssel kiszíjja [464]. Csak vérrel él s azzal hízik, a vizet annyira kerüli, hogy attól való féltében futkos széllyel az emberen, mikor eső akar lenni, s keservesebben is csíp. (...) Semmi nincs őneki

inkább ellene, mint az erős illatú állatok, úgymint a Ménta, Ruta, Vad-ménta, Fokhagyma, Komló, Bor seprő, Ló vizelleti, Ūröm, Barackfa levele, Mész s a többi. (...) Ha Keserű fűnek (Balha fűnek is nevezik) főtt vizével a házat megöntözik, a megharmatozott zöld ágakat és némelly természetivel ellenkező gyökeret, úgymint Földi bodza tövet, Rutával főtt vizet semmiképen el nem szenvedhet [466].

Poloska: Igen keserves csípő. (...) Húsocskájuk mindennemű mérgek ellen igen hasznos [468].

Pók: Midőn valakit megcsípnek, s annál inkább, midőn ételében vagy italában ember a Pókot bé találja venni, az egész testet rendeletlenül ostromló hol melegséggel, hol hideggel, reszketéssel és viszketéssel tölti bé, meghevíti, felpuffasztja s kínozza az embert. Főképen pedig az agyvelőt ostromolja, ahonnét osztán szükségesképen következnek az inaknak megnyúlási, reszketés, az egész testnek hideggel való veritékezése, vizelésre és ganéjlásra való erőltetés, míg ember életét elfogyatja [470].

Nadály: Egyik rendbéliék apróbbak, (...) ez sokszor a vízben feredő gyermek orrába is bébújván, orrok vérit igen megindítja [474]. A régiek (sőt még most is sokan) közönségesen

köpölyözés helyett azzal szokták vólt véreket kiszítatni. (...) A vérszopás közben éppen háromszegletű sebecskét ejtenek a testen [475].

Mínthogy a kutatás alapjául szolgáló kötet (2) nem tartalmazza teljes egészében az eredeti szöveget, így munkám is csak a teljesség igénye nélkül készülhetett. Mindazáltal remélem, hogy ennek ellenére is ráirányítja a figyelmet tudománytörténetünk e kevésbé ismert művére.

IRODALOM

1. Kenyeres Ágnes (szerk.) *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990* Budapest, Arcanum 2001. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>; letöltés: 2018. nov. 18.)
2. Miskolczi Gáspár *Egy jeles Vad-Kert* Budapest, Magvető Könyvkiadó 1983. A szöveget válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Stirling János
3. Szinnyi József *Magyar írók élete és munkái* Budapest, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése 1891–1914. (mek.oszk.hu/03600/03630/html/; letöltés: 2018. nov. 18.)
4. Versenyt György *Miskolczi Gáspár Irodalomtörténeti Közlemények* 1906; 16. évf.

Anyanyelvi bűnözés?

Előadascím nyelvészeti kongresszuson:

„Keretismereten alapuló nomenek fogalmi és argumentum státusának lexikális szemantikai-pragmatikai vizsgálata pszicholingvisztikai teszteléssel”

Nyelvészetben jártas vegyész egyetemi tanár megjegyzése: itt 8 : 4 arányban nyertek az idegen szavak. Ráadásul fogalmam sincs, miről szól.

Kiss Jenő írta:

„A társadalmi nyelvvaltozatok között a nyelvközösség társadalmi versenyképessége szempontjából a szaknyelvek kiemelten fontosak. Két fő csoportjuk van: a foglalkozási szaknyelvek (másként a mesterségnnyelvek) és a tudományos nyelvek. Ezeknek, elsősorban azonban az utóbbiaknak a fejlettsége határozza meg ugyanis jelentős mértékben a nyelvek versenyképességét is (s nem – például – a hobbinyelvek vagy a szleng). Versenyképes nyelv nélkül pedig nincs versenyképes társadalom sem.”

Kiss Jenő és Pusztai Ferenc: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2018, 350. oldal.

„Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazából: jellemkérdés.”
Illyés Gyula

Berényi Mihály

Betegtájékoztató vagy beteg tájékoztató?

Nyelvünk ellen az élet minden területén követünk el kisebb-nagyobb hibákat. Még az is lehet vétkes, aki éppen az édes anyanyelvét szeretné védeni.

Látszólag szűk terület nyelvhasználatát, a gyógyszerekhez mellékelt betegtájékoztatókét nézegettem. Ha belegondolunk, alig van olyan ember, akinek a kezében még nem volt valamilyen tableta, krém, kúp vagy más gyógyszer a hozzá tartozó betegtájékoztatóval együtt, és máris nem szűk terület e tájékoztatók világa. Azt hisszük, ez hivatalos szöveg, átveszünk az írásmódját. Nem gyógyszerdobozokat bontottam ki, a világhálón egyazon forrásból származó 20 tájékoztatóból gyűjtöttem össze a gyakori íráshibákat. Ennyi is elég volt ahhoz, hogy a jellemzőek előjjenek. Fogalmazási, stiláris hibákkal nem törődtem. Megjegyzem, hogy bonyolult kifejezések helyesen írt változataival is gyakran találkoztam.

A jellegzetes hibákat a táblázat bal oldali hasábjában gyűjtöttem össze. Nem csak a betegtájékoztatókban, országszerte is leggyakoribb hiba a rossz kötőjelhasználat (vagy nem használat) az összetett szavakban (*agyalapi mirigy-eltávolító műtét*). Néhol hiányzott a kötőjel, máshol fölösleges volt, gyakran rossz helyre került. Összességében a hibák 80%-a kötőjel eredetű. Ki merem mondani: a szótagszámlálás szempontjait, a kötőjelhasználatot a magyarok többsége nem ismeri. Így például az *antibiotikum-kezelés* azért hibás, mert az „anti+biotikum” két önálló szó, ezért egy szónak számít, az antibiotikumkezelés csak két szóból áll, tehát egybeírjuk. Egyik betegtájékoztató sem ismeri a gondolatjelet vagy nagykötőjelet. Hiányuk a megértést nem befolyásolja, de ahonnan hiányoznak, onnan hiányoznak.

Valamennyi tájékoztatóban található *tárolás: 25 °C-on* jellegű hiba a *tárolás: 25 °C-on* helyett. Nyilvánvaló, hogy a fok írásmódját nem sikerült megoldani, pedig ezt az olvasó elvárná. Miért? Mert ha a *vizenyő megjelenése az arcon* után zárójelben (faciális ödéma) ott van fonetikus az orvosi kifejezés is, akkor a Celsius-fokot ne rejtse titkos kód. Hasonló a helyzet a *hatóanyag: Ásszetett* esetében; itt az ö-betűt nem sikerült megtalálni.

Meglepően változatosak voltak a *Hatóanyag* alcím utáni vegyszernevek. Miért *ascorbic acid*, *salicylic acid* vagy *zinc oxyde*? Miért nem *aszorbinsav*, *szalicilsav*, *cink-oxid*? Ha a betegségeknek fonetikusak, akkor a vegyszernevek is legyenek azok.

Érdemes volna ezeket a hibákat kijavítani, hiszen a későbbiekben a szöveg hosszú ideig változatlan marad, nem terjeszti a helyesírási hibákat.

Hibás	Javított
acetilszalicilsav	acetyl-szalicilsav
adagja: napi 3 ×	adagja: naponta háromszor
agyalapi mirigy-eltávolító műtét	agyalapimirigy-eltávolító műtét
alfa-glukozidáz gátló	alfa-glukozidáz-gátló
alkohol intolerancia	alkoholintolerancia
alumínium tubus/lakk	alumíniumtubus, -lakk
antibiotikum-kezelés	antibiotikumkezelés
anyagcsere betegségek	anyagcsere-betegségek
árnika kivonat	árnikakivonat
ciklosporin szérumszint	szérumciklosporin-szint
csontvelő-működési rendellenesség	csontvelőműködési rendellenesség
epehólyag megbetegedés	epehólyag-betegség
fehérvérsejtszám csökkenés	fehérvérsejtszám-csökkenés
fekete szurokszéklet	szurokszéklet
flavonoid-hiány	flavonoidhiány
fülkürt-elzáródás	fülkürtelzáródás
glükóz galaktóz malabszorpció	glükóz-galaktóz malabszorpció
granulocita fehérvérsejt	fehérvérsejt (granulocita)
gyógyszer exantéma	gyógyszerexantéma
gyomor- bél rendszeri,	gyomor-bélrendszeri
hatóanyag: Ásszetett	hatóanyag: összetett
hatóanyagtartalom	hatóanyag-tartalom

Hibás	Javított
hatóanyag: zinc oxyd	hatóanyag: cink-oxid
hidroxipropilcellulóz,	hidroxi-propil-cellulóz
hűvös helyen (5-15 °C között)	hűvös helyen (5–15 °C között)
ízületi- vagy izomfájdalom	ízületi vagy izomfájdalom
kapillaris-károsodás	kapilláriskárosodás
koncentráló képesség	koncentrálóképesség
kreatinin clearance	kreatininklírensz
lítium-terápia	lítiumterápia
Lyell szindróma	Lyell-szindróma
májenzim szint növekedés	májenzim szint-növekedés
metamizole sodium	metamizol-nátrium
metil-parahidroxibenzoát	metil-para-hidroxi-benzoát
nem-szteroid, nemszteroid	nem szteroid
orr-garatüreg	orr-garat üreg
örökletes galaktóz intolerancia	örökletes galaktóztolerancia
pajzsmirigy funkciózavar	pajzsmirigyfunkció-zavar
pankreasz-por	hasnyálmirigypor
pancitopénia	páncitopénia
proszтата megnagyobbodás	prosztatamegnagyobbodás
reakció-képesség	reakcióképesség

Hibás	Javított
Stevens-Johnson szindróma	Stevens–Johnson-szindróma
szájpadlás viszketés	szájpadlásviszketés
szérum kalciumszint	szérumkalciumszint
szérum kreatinin	szérumkreatinin
szérum-szulfadiazin koncentráció	szérum-szulfadiazin-koncentráció
szívritmus szabályzó	szívritmus-szabályzó
szteroid hormon termelés	szteroidhormon-kezelés
tárolás: 25 °C-on	tárolás: 25 °C-on
tejcukor érzékenység	tejcukor-érzékenység
testtömeg-csökkenés	testtömegcsökkenés
vércukorszint csökkentő gyógyszer	vércukorszint-csökkentő gyógyszer
vércukorszint-érték	vércukorszintérték
vérfehérje ürülés	vérfehérje-ürülés
vérlemezke szám	vérlemezkeszám
vizelet cukor tartalma	vizelet cukortartalma
vizelet-termelődés	vizelettermelődés
zselatin kapszula	zselatinkapszula
10000	10 000

SZÖVEGCSISZOLÁS

Bósze Péter

Eredeti mondat: Kiderült, hogy a kürteltávolításkor a betegek átlagosan 10,2 perccel több időt töltöttek a műtőben, mint a lekötésen átesettek, de sem a kórházi tartózkodás idejében, sem a vérátömlesztés igényében nem volt szignifikáns különbség a két csoport között. (251 leütés)

Javaslat: Kiderült, hogy a kürteltávolítás, összevetve a kürt lekötésével, átlagosan 10,2 perccel hosszabbította meg a műtétet, de a kórházi tartózkodási időt és a vérátömlesztési igényt nem befolyásolta. (194 leütés)

Magyarázat: Az első tagmondat körülményes, nem pontos – értelemszerű, hogy a méhkürt lekötése miatt voltak a betegek tovább műtőben, de mégis lehet más oka is. A következménnyel (10,2 perccel tovább voltak a műtőben) magyarázza az okot (azért, mert kürteltávolítást végeztek). Helyesen: a kürteltávolítás tovább tartott; érdektelen, hogy a betegek mennyi idővel voltak tovább a műtőben.

A második mondatrészt a szokásos angol nyelvi hatású terebélyesség: significant difference between the two. A magyar mondat alany-állítmány alapállású (a kürteltávolítás nem befolyásolta...).

Úgy kell fogalmazni, hogy a nem szakember is értse.

Szabó T. Attila

A (biológiai) érzékeléstől a (nyelvi) kifejezésig, avagy eretnek gondolatok a nyelv és a kultúra biológiájáról

Kezdjük a legelején, a *Science* 2018. novemberi utolsó számának friss cikkével (2). Már maga a cím is sokkoló „*Még az ecetmuslicák is kulturális nyomás rabjai a társkeresésük során*” (angolul, ha valaki kételkedne: *Even fruit flies succumb to cultural dating pressures*). És ha valaki veszi a fáradságot, hogy megnézze a csatolt videót is (lásd: ugrópontok), akkor leesik az álla. A heti gyógyszeradagoló dobozkára emlékeztető ravasz kísérleti berendezésben a zöld pöttyel színezett hímekkel pározó társát figyelő (még szűz) nőstény, amint módja van rá, maga is zöldpetytes hím partnert keres, és ezt az „íz-lésficamot” tanítja majd utódainak is.

A most felfedezett jelenség kimeríti a „hagyományos műveltség” fogalmát. Ismét angolul idézem, hogy Anglomániában is megértsek: „*Cultural traditions = the traits and behaviors that are handed down across generations and spread through social learning.*” (Műveltségen alapuló hagyomány = jellemző vonások és viselkedések, melyeket a nemzedékek átadnak egymásnak, és amelyek társadalmi tanulás révén terjednek.)

No, itt azért álljunk meg, mert ez nagyon messzire vezetne! Csak azért idéztem, mert van egy korábbi, idei novemberi *Science*-számban – ha nem is ennél cifrább, de – számunkra sokkal inkább elgondolkodtató kutatási eredmény is: beszámoló Majidnak és 25 (!) munkatársának (1) a cikkéről, hogy mennyire másként fejezik ki szavakban az érzéseinkkel (látás, hallás, tapintás, ízlés, szaglás) kapcsolatos fogalmakat a világ nyelvei.

Abban a nyugati kultúrkörben, melybe mi is itt belenőtünk, általánosan elfogadott, hogy a látással és hallással kapcsolatos (távoli, azaz *disztális*) érzéseinket sokkal árnyaltabban tudjuk nyelviileg kifejezni, mint a közeli (azaz *proximális*) érzékelést feltételező tapintással, ízléssel, szaglással kapcsolatos fogalmainkat. Ha ez a nyugati, alapjában arisztotelészi (tév) hit igaz volna, akkor ennek a különbségnek a világ minden nyelvében és kultúrájában meg kellene lennie. Azaz léteznie kellene egyetemes emberi érzékelési rangsornak, amely aztán a nyelvi kifejezőképességben is tükröződik. A feltételezés

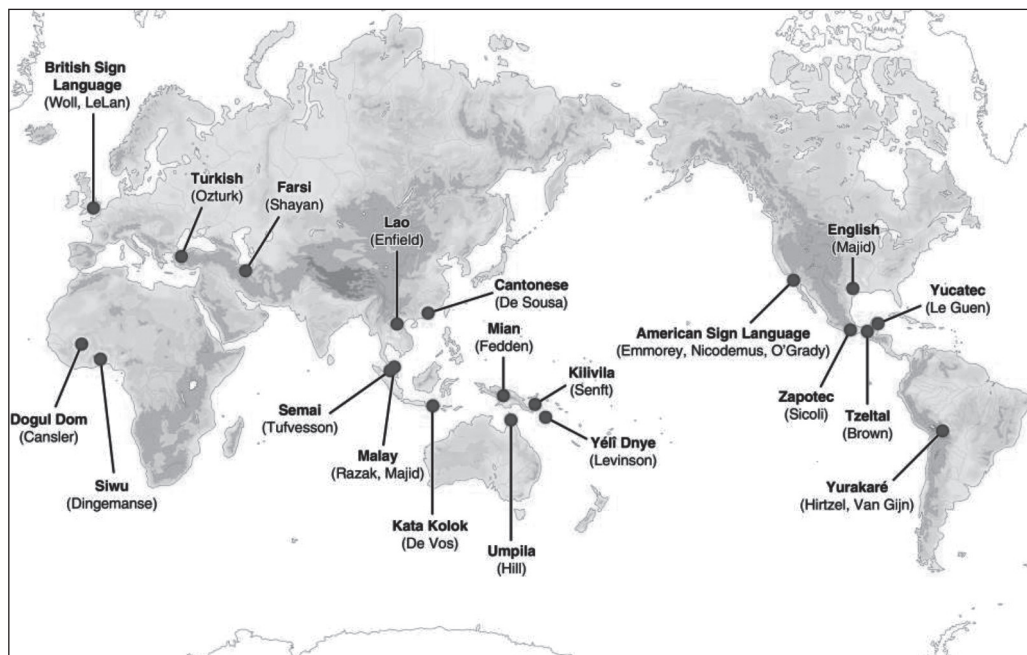
mögött idegéletani és az emberi agy anatómiájára vonatkozó tények és érvek is állnak, hiszen agyunkban például a látómező igazolhatóan a szaglómező rovására terjeszkedett. Ez a biológiai háttér azért a Majid-csapat eredményeiben is tetten érhető – egyedülként az eddig egyetemesnek tekintett arisztotelészi rangsorból.

Lényegében az arisztotelészi feltételezést próbálták Majidék nyelvi tények alapján ellenőrizni (igazolni vagy cáfolni) öt kontinens 20 különböző, egymással nem rokon nyelvcsaládjában végzett alapos „nyelvélektani” terepkutatással (1. ábra).

Arra a következtetésre jutottak, hogy bár a látással és hallással kapcsolatos fogalmak a vizsgált nyelvek közül (ezek között nem voltak finnugor vagy ural-altái nyelvek) valóban a legárnyaltabbak az angolban, ez távolról sem igaz minden más nyelvre vagy kultúrára.

Akit érdekelnek az egyébként izgalmas részletek is, azok nézzenek utána az idézett ugrópontokon (URL). Itt csak a tanulmány végkövetkeztetésére figyeljünk: nem csak a környező világnak van hatása a nyelvekre és kultúrákra, a nyelveknek és kultúráknak is hatása van arra, hogyan érzékeljük a körülöttünk lévő világot. Azaz: miként gondolkodunk felőle, miként beszélünk róla.

Engem például nagyon érdekelnének egy – a nyelvrokonaink, illetve genetikai rokonaink körében végzett – hasonlóan nagy léptékű összehasonlító kutatás eredményei arra vonatkozóan, hogy a legtágabb értelemben vett rokonságunk felezőszámolása, az általánostól az egyedi felé szűkülő ember és időszemlélete (családnév→személynév; év→hónap→nap stb.) mögött lappanghatnak-e más, bennünket az „anglománoktól” megkülönböztető gondolkodásbeli sajátosságok? Szakírói, könyvészeti tapasztalataim azt sugallják: lehetnek ilyen különbségek, csak éppen szegyejljük azokat. Pedig nem kellene. Hiszen – tessék csak megfigyelni – amikor észszerűen kell valamit összeállítani, bennünket követnek.

1. ábra. A kutatott terepontok, nyelvek és kutatóik a világtérképen.

Forrás: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6233065/> Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 115, 11369

IRODALOM

1. Majdi et al. *Differential coding of perception in the world's languages* Proc Natl Acad Sci USA 2018;115:11369 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6233065/> Cf. Science 2018;115(45), nov. 6.
2. Schembri F. 2018 *Even fruit flies succumb to cultural dating pressures* <https://i.rnbl.ws/s8/2/P/P/1/R/PPIRa.baa.1.mp4?b=0&u=e184>

Ezt írja meg valaki angolul!

1. Tiszta víz a ruhám, és ez a te lelkedén szárad!
2. Mostanában a szép dús haj olyan ritka.
3. Az üzleti találkozót egy evőeszközboltnál beszéltem meg. Kések.
4. Eljönne hozzánk ebédre? – Nincs kanalam.
5. Honnan jött ez, hogy mindent becsmérel? - Ócsáról.
6. Impotens vagy? – Eddig ezt senki sem állította!
7. Hogyan lehet egyszerűen repülő hajtogatni? – Repülő, repülő, repülő...
8. Kannibál harcosok kínálják egymást: „Kérsz egy katonát?”
9. Egy tudócsoport lázasan kutatja a malária ellenszerét.
10. A hóhér a pályafutását gyerekfejjel kezdte.
11. Az ellenséges katonák a csatában hadilábon álltak.
12. A halászok semmi kivétlenülót nem találtak a hálójukon.
13. A temetési szertartás után a tömeg oszlásnak indult.
14. A focisták a 90. percben az utolsókat rúgták.
15. A vitakozó parasztok a falu végén dűlőre jutottak.
16. Nincs dinamitunk! Hogyan küldjük levegőbe a hidat? – Fölrobbanok a méregtől!
17. Vásárláskor Szondi százdukátos aranytallérral fizetett. Az eladó megkérdezte tőle:
„Jó uram, apród nincs?”
18. Kevesbedik az állatok többsége.

Bősze Péter

Ez is, az is

Hozzászólók: Berényi Mihály, Emődy Levente, Fóris Ágota, Gaál Csaba, Keszler Borbála, Kovács Éva, Ludányi Zsófia, Mártonfi Attila, Ongrádi József, Prószéky Gábor, Siptár Péter, Szabó T. Attila, Varga Éva Katalin, Vincze Judit

EBOLA-VÍRUS VAGY EBOLAVÍRUS?

Siptár Péter, az orvosi helyesírási könyv egyik bírálójaként, felvetette: Ebola-vírus: igaz, hogy eredetileg az Ebola folyóról nevezték el, de hát a betegséget magát nem ebolának hívják? Ezért nem lenne jobb az *ebolajárvány*, *ebolafertőzés*, *ebolavírus* stb. írásmód?

Tehát a földrajzi név köznévé válik, mert nem az eredeti jelentésében használjuk (*ebolavírus*, *marburgvírus*). A kéttagú földrajzi neveknél már bonyolultabb a helyzet: edgehillvírus vagy edge-hillvírus vagy edge-hill-vírus.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Ezekkel az elvekkel egyetértek most is, de az idő múlik, mire a *Magyar orvosi nyelv c.* könyv megjelenik, a köznyelv változást kívánhat. A személynevek esetében még nem (Epstein-Barr), a földrajzi közneveknél igen.

Ki dönti el a köznévvé válást? Kétségtelen, hogy a napilapokban ebolának nevezzük/írjuk a betegséget, ebolás a beteg, akkor az okozója is legyen az ebolavírus. Tölem lehetne a többi is kisbetűs, hogy minél kevesebb kivétel legyen, idővel még a szinte szentségtörő edgehillvírust is elfogadnám (edgehilles a beteg). Megjegyzem, hogy az angol vírusnevekben mindig megmarad az Ebola nagy kezdőbetűje, kötőjelet sem használnak (Ebola virus disease).

Emődy Levente

Amikor az orvostudományi egyetemen a mikrobiológia tantárgyat tanultam, a mikroorganizmusok rendszertani nevei, így a vírusnevek is a Linné-féle binominális nevezéktan sza-

bályait követték, a tankönyvek címszavaiban is mindig úgy szerepeltek. Tudományos közleményekben pedig elengedhetetlen feltétel volt az adott mikroorganizmus teljes rendszertani nevének használata legalább akkor, amikor a szövegben először utaltak rá. A későbbi szövegrészekben már a mikroorganizmus szakmai szóhasználatban elfogadott gyakorlatiasabb neve is szerepelhetett. Ennek talán legjellemzőbb példája a baktériumok esetében a *Streptococcus pneumoniae* és *pneumococcus* megnevezés használata ugyanazon közleményben. Ez a gyakorlat a baktériumok esetében a mai napig jellemző, de a vírusok esetében gyökeres változás történt. A vírusfajok neveiben általában az okozott betegség vagy egy földrajzi hely neve jelenik meg, amelyet a *virus* szó követ. Így lett például a *Poxvirus hominis*-ből *Variola virus*. Még bonyolultabb az influenzavírusok esete. Itt az *Orthomyxovirus influenzae* három típusából három különálló nemet képeztek *Influenza virus A, B és C* névvel, amelyen belül az alfajok az *Influenza A, B és C virus* neveket kapták.

Mielőtt rátérnék a hozzászólás filovírusokkal kapcsolatos részére, talán ennyi is elég annak bemutatására, hogy a vírusok nevezéktana mennyire bonyolult, és szerintem nem is minden szempontból ésszerűen felépített rendszert képez. Talán ez a bonyolultság még inkább érvényes magára a filovírus-beosztásra. Legalább is ez tűnik ki a filovírusok körébe tartozó Ebolavirus-nemzetség (genus) fajainak (species) alább bemutatott rendszertani beosztásából.

Rend	Mononegavirales
Család	Filoviridae
Nemzetség	Ebolavirus
Faj 1	Tai Forest ebolavirus Virus: Tai Forest virus (TAFV)
Faj 2	Reston ebolavirus Virus: Reston virus (RESTV)
Faj 3	Sudan ebolavirus Virus: Sudan virus (SUDV)
Faj 4	Zaire ebolavirus Virus: Ebola virus (EBOV)
Faj 5	Bundibugyo ebolavirus Virus: Bundibugyo virus (BDBV)

Érdekes, hogy a hagyományos sorrenddel ellentétben itt a teljes nevet együttesen adó nemzetség és faj megjelölésben – Linné rendszerével ellentétben – a faj neve került előre, azt a nemzetség név kis kezdőbetűvel követi. Ugyanakkor a faj elkülönítő neve az első helyen automatikusan nagy kezdőbetűvel szerepel. A szokványos második helyen a nemzetség nevét csak akkor kellene nagybetűvel kezdeni, ha tulajdonnév lenne. Amennyiben csak a nemzetség szintet kívánjuk említeni, az Ebolavirus írásmód felel meg a fenti rendszernek kívánalmaknak. Ha „ebolavirus”-t írunk, ami a fajnév második, nem a jelleg meghatározó része, akkor éppen az nem derül ki, hogy melyik fajra gondolunk. A fajt képviselő (pl. Sudan vírus) neve alapján pedig, a legszűkebb szakmai közösség kivételével nem gondolnának az Ebolavirus nemzetségbe tartozó vírusra. A Tai Forest ebolavirus eredeti neve Cote (sic) d’Ivoire ebolavirus volt, mivel Elefántcsontpart államban izolálták. Az eredeti név hibás írása az országra nézve sértő, míg a jelenlegi név alapján a nem szakember olvasó a vírust felületes olvasással inkább Thaifölddel, mint Elefántcsontparttal hozza összefüggésbe. Az Ebola vagy ebola szó alkalmazása magára a betegségre ember esetében nem lehet teljes érvényű, mert nem minden faj okoz emberi betegséget. A Reston ebolavirus faj képtviselői emberben például csak tünetmentes hordozást váltanak ki. Másrészt klinikailag egymástól el nem különíthető vérzéses lázat más nemzetségbe tartozó vírusok is okozhatnak, vagyis a kórokozó csak virológiai diagnózissal azonosítható. Az okozott tünetek megkülönböztethetlensége miatt a klinikai használatban az Ebola–Marburg-láz megnevezéssel is találkozhatunk, mivel csak laboratóriumi vizsgálattal tisztázható, hogy adott esetben a két nemzetség közül melyikbe tartozó, és azon belül melyik faj képviselője okozta a betegséget. A Linné-féle nevezéktan hűségese követése esetén például nem Sudan ebolavirus, hanem a *Streptomyces sudanensis* baktérium mintájára Ebolavirus sudanensis lenne a helyes forma, a nemzetség nevét nagy kezdőbetűvel, a faj melléknemesített alakját pedig kis kezdőbetűvel írva. Egyébként az említett baktérium neve nagy hatásmutatójú (3,948) folyóiratban megjelent közleményben a fenti módon és *Streptomyces sudaniensis* formában is szerepel. A Kuhn által irányított nagy létszámú szakértői közösség által írt közleményben az Ebola, Ebola vírus és ebolavirus szavak egyaránt kulcsszóként megjelölve szerepelnek, ami a nevezéktan helyes alkalmazását még tovább nehezíti.

A Racaniello által kezdeményezett magas színvonalú szakmai vita az Ebola vírus megfogalmazás mellett tört lánzdás. Maga Racaniello megemlíti, hogy egy közleménye esetében a szerkesztő az ebolavirus formát minden esetben Ebola vírus formára javította. Az Egészségügyi Világszervezet, az amerikai Centers for Disease Control and Prevention, valamint számos további szakmai fórum kiadványaiban szerepel az Ebola fertőzés, Ebola betegség, Ebola járvány, Ebola eset, Ebola helyzet, Ebola halálozás, Ebola túlélő, Ebola munkás és Ebola nővér kifejezés. Az Ebola szót, akármilyen összefüggésben szerepel, mindig nagy kezdőbetűvel írják. Azt meg

kell jegyezni, hogy magának a betegségnek az „ebola” szó kisbetűs kezdetű alakjával történő megnevezésétől személy szerint ugyanúgy idegenkedem, mint ha a pajzsmirigy túlműködésének megjelölésére egyszerűen a kis kezdőbetűs „basedow”, vagy „graves” szavakat használnánk a kór vagy betegség kiegészítő szavak nélkül.

Idézet az Országos Epidemiológiai Központ (OEK) tájékoztató anyagából: „Az Ebola-vírus okozza az Ebola-lázat (korábbi neve Ebola vérzéses láz)”. Az idézet jelzi, hogy jelenleg a nagykezdőbetűs és a magyar helyesírás szabályainak megfelelő kötőjeles formát használják, de a megjegyzés szerint korábban a kötőjel nélküli formát alkalmazták. A fentiekből kitűnik, hogy még szigorúan szakmai fórumok és közlemények esetében is mennyire nem egységes az ide vonatkozó írásmód, hiszen a különböző folyóiratok hozzáértőnek tartott szerkesztői sem ugyanazt az írásmódot követelik meg. A tájékoztató jellegű magyar nyelvű kiadványokban nyilvánvalóan a nyelvünk helyesírási szabályainak megfelelő forma az irányadó, amint azt az OEK nyomtatványban alkalmazott írásmód is jelzi.

IRODALOM

1. Az Országos Epidemiológiai Központ tájékoztatója a nyugat-afrikai Ebola-láz-járványról OEK honlap, 2014. április: <http://www.oek.hu/oek.web?nid=1187&pid=1>
2. Bausch D *Ebola Then and Now* WHO News, 12 January, 2016. Filoviridae: https://talk.ictvonline.org/ictv-reports/ictv_9th.../filoviridae
3. Fahal A, Mahgoub, S, Hassan A, Abdel-Rahman ME *Mycetoma in the Sudan: An Update from the Mycetoma Research Centre, University of Khartoum* Sudan PLoS Negl Trop Dis 2015;9(3): e0003679.
4. International Committee on Taxonomy of Viruses (ICTV)
5. Kuhn JH, et al. *Nomenclature- and Database-Compatible Names for the Two Ebola Virus Variants that Emerged in Guinea and the Democratic Republic of the Congo in 2014* Viruses 2014;6:4760–99.
6. Kuhn JH *Proposal for a revised taxonomy of the family Filoviridae: classification, names of taxa and viruses, and virus abbreviations* Arch Virol 2010;155(12):2083–103.
7. Racaniello V *Is it Ebolavirus or Ebola virus?* Virology Blog virology@virology.ws

Ludányi Zsófia

Bizonyos tulajdonnevek – főként személynevek, márkanevek, illetve földrajzi nevek – gyakran válnak közszóvá. A köznévvé válást az jelzi, hogy az eredeti nagy kezdőbetűből kisbetű lesz. A földrajzi nevek többnyire az adott új fogalom származási helyére utalnak. Például: *gallium* (Gallia nevéből), *dzsörzé* (Jersey-sziget nevéből), *havanna* (macskafajta, Havanna nevéből) stb. (1). Ide sorolható az *Ebola-vírus ~ ebolavirus* is.

A köznevesülés lassú folyamat. Hogy mikortól tekinthetjük közszóvá az adott tulajdonnevet, abban a nagy mennyiségű szöveget tartalmazó adatbázisok segíthetnek. Rákerestem a kisbetűs és a nagybetűs *ebola ~ Ebola* (illetve toldalékol

alakjaiknak) előfordulásaira a *Magyar nemzeti szövegtár*-ban: az *Ebola* alakra 222 találatot, az *ebolára* 168 találatot ad a kereső. Néhány adatolt írásmódú előfordulás a szövegtárból:

- (1) Lesz oltás az ebola ellen?
- (2) Terjed az ebola Nyugat-Afrikában.
- (3) Némelyik - mint az Ebola vagy a Marburg - meglehetősen gyorsan végez [...]
- (4) a HIV vírusnál is alattomosabb parazita, az Ebola

Láthatjuk, hogy az (1, 2) példában az *ebola* a betegséget jelenti, míg a (3, 4)-nél a vírusra utal a nagy kezdőbetűs *Ebola*. Hogy ez a kettősség mennyire érvényesül az írásgyakorlatban, ahhoz természetesen az összes találatot át kellene tekinteni, amit én most nem tettem meg.

Az mindenesetre látszik, hogy a nagy kezdőbetűs írásmódra több találatot ad a szövegtár, de a különbség nem túl nagy, vagyis valóban arról van szó, hogy az *ebola* 'a betegség/vírus neve' elindult a közszóvá válás útján. Hogy a tudományos szaknyelvben mi a vírus okozta betegségnek a hivatalos neve, azt nem tudom, azt viszont megerősítem, hogy a köznyelvben a betegség neve valóban *ebola*, így a kis kezdőbetűs írásmód is védhető: *ebolajárvány*, *ebolafertőzés* stb. Ennek kimondásához természetesen közös megegyezés, állásfoglalás szükséges.

A *Marburg-vírus* esete már kétségesebb: a szövegtár csak 2 találatot ad a kis kezdőbetűs *marburg* alakra ('a betegség neve' jelentésben), ott tehát nem merül fel a közszóvá válás kérdése olyan erősen, mint az *ebola* esetén. Ezért nem is javasolom a *marburg*, *marburgvírus* stb. írásmódot.

Az *Edge Hill-vírus* esetén egyértelműen nem beszélhetünk közszóvá válásról (a köznyelvben jóval kevésbé ismert, mint az *Ebola* ~ *ebola*), így ott a nagy kezdőbetűs írásmód javasolt.

Összefoglalva tehát: az adatok alapján a közszóvá válás útján az *ebola* vírusa indult el, ott – szakmai közmegegyezés után – elfogadható a kis kezdőbetűs írásmód.

IRODALOM

1. Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila *Helyesírás* Budapest, Osiris Kiadó 2004:209–210.

Mártonfi Attila

Szerintem az Ebola-vírus vs. ebolavírus kérdése eldönthetetlen, hiszen mindkét magyarázat elfogadható. Vannak ilyen esetek a helyesírásban, és ekkor az egyszerűség elvére érdemes támaszkodni, tehát eldönthetetlen esetekben mindig az egyszerűbb írásképet célszerű választani. Jelen esetben ez az

ebolavírus. Az Edge Hill-vírus esetében a kisbetűs írásmód annyira zavaros lenne (a három javaslat mellé még említéném az edge hill vírust mint lehetőséget, hiszen az edge és a hill egybeírása – akár teljesen, akár kötőjellel – legalábbis aggályos, ha viszont kisbetűs az idegen kifejezés, akkor már külön kell írni az utótagot is), hogy a józan ész az Edge Hill-vírus írásmódot mutatja egyszerűbbnek.

Ongrádi József

A kötőjeles írásmód terjedt el azon vírusok nevének írásában, amikor is valamilyen személy vagy hely neve szerepel a mikroba nevében: Marek-vírus, Marburg-vírus, Ebola-vírus lenne a célszerű.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter)

Az *Ebola* + *vírus* összetételnél a földrajzi előtag a köznevelés folyamatában van. Idő kérdése, hogy mikor válik azzá, amit egyébként nehéz eldönteni, mert nem húzható tényszerű határ a köznevelés folyamatában. Úgy érzem, nem elrugaskodott álláspont a köznévi írásmód ajánlása; tehát *ebolavírus*.

SZÉLJEGYZET EGY TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNY MEGHÍVÓJÁRA

Bősze Péter

A Magyar Tudományos Akadémián rendezték meg a *Terminológia-stratégiai kihívások a magyar nyelvterületen* című jelentős tudományos ülést, rangos előadók közreműködésével. Tünődtem, hogy mit jelent pontosan a *terminológia-stratégia*.

■ TERMINOLÓGIA, NÓMENKLATÚRA

Tolcsvai Nagy Gábor (4) *Idegen szavak szótárában* ez olvasható:

terminológia	„valamely tudományág vagy szakma szaknevezeteinek összessége”
nómenklatúra	„1. <i>tud.</i> nevezéktan, valamely tudomány, főképp természettudomány nemzetközileg szabályozott rendszere 2. <i>tud.</i> valamely tudományág fogalomkészletének, szakkifejezéseinek gyűjteménye 3. névmutató, szójegyzék...”
terminus	fogalom (következtetés ítélet elemeként)
terminus technicus	„szakszó, szakkifejezés, valamely szakmában vagy tudományban meghatározott formával és jelentéssel ellátott nyelvi kifejezés”
nomen	név, személynév

A *nómenklatúra* 2. meghatározása voltaképpen egyezik a *terminológia* meghatározásával; mindkettő a szakkifejezések tára. Ebben az értelemben a kettő között nincs különbség. Márpedig az idegen szavak használata melletti érvelés legfontosabb szempontja, hogy az idegen kifejezés pontosan fejezi ki a fogalmat.

Bakos Ferenc (1) így fogalmazott:

terminológia	„szakszókincs; valamely szakterület általánosan ismert és a köznyelvhez is közel álló szavainak összessége”
nómenklatúra	1. „valamely tudományban, szakterületen használt szakkifejezések összessége 2. nemzetközileg elfogadott, egyértelmű szabályokra alapított elnevezési rendszer (különösen a kémiában, az állat- és növénytanban), nevezéktan”

Dorland's Illustrated Medical Dictionary (2)

nomenclature	„classified system of names, as of anatomical structures, organisms, etc.”
terminology	1. „the vocabulary of an art or science” (magyarul: nevezetékészlet) 2. „the science which deals with the investigation, arrangement, and construction of terms” (magyarul: a szaknevezetekkel foglalkozó tudomány)

Oxford Dictionary (3)

nomenclature	„a system of naming things, especially in a branch of science”
terminology	„a set of technical words or expressions used in particular subject: medical terminology 2. words used with particular meanings”

Az angol orvosi szótár határozottabb különbséget tesz a két fogalom jelentésében. A *nómenklatúra* a szaknevek, elnevezések rendszere, tára – magyarul nevezéktár. A *terminológia* a szakkifejezések megfogalmazásának, rendszerezésének tudománya, amely magában foglalja a szakneveket is – magyarul nevezéktan.

Az általános angol szótár meghatározásában inkább fordított a jelentés.

IRODALOM

1. Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótára* Budapest, Akadémiai Kiadó 2007.
2. *Dorland's Illustrated Medical Dictionary* Saunders, Elsevier 31st ed. 2007.
3. *Oxford Advanced Learner's Dictionary* Oxford University Press 8st ed. 2010.
4. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* Budapest, Osiris Kiadó 2007.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

nómenklatúra: nevezéktan

terminológia: szakszógyűjtemény

Fóris Ágota

Én a *terminológia* és *nómenklatúra* szavakat használom, ez utóbbinak van magyar megfelelője: *nevezéktan*. Mindhárom szót a magyar szakszókincs részének tartom (az utóbbi kettőt szinonimaként kezeltem). A terminológia alapegysége a *terminus*, a nómenklatúráé pedig a *név* (*nómen*). A terminológia és a nómenklatúra lényeges megkülönböztető jegye az, hogy a terminusok általános fogalmakat jelölnek meg, a nevek pedig konkrét egyedeket.

Mindkét szó többjelenésű. A *Terminology* című nemzetközi folyóiratban 1997-ben megjelent *Glossary of terms used in terminology* meghatározása alapján a terminológia szó három jelentését különböztetjük meg egymástól:

- terminusok, fogalmak és azok viszonyának vizsgálata,
- terminusok gyűjtésére, leírására, bemutatására alkalmazott eljárások és módszerek összessége,
- egy meghatározott tárgykör szókincse (1).

A *nómenklatúra* szintén többjelentésű szó:

- az egyes tudomány- és szakterületek és a kereskedelem neveinek, egyedeinek (és ezek fajainak, csoportjainak) megnevezésére, rendszerbe foglalására való eljárások és módszerek összessége,
- egyes tudományterületeken, szakterületeken, kereskedelemben használatos nevek (nómenek) jegyzéke.

A nómenklatúra esetében általában nemzetközileg szabályozott névrendszerekről van szó, legnagyobb szerepük a kémiában, a biológiában, az ásványtanban és a kereskedelemben (vámáruosztályok, statisztikai osztályozások) van. A kémiai elnevezések (elemek, vegyületek, gyógyszernevek) nemzetközileg szabályozott rendszerek, szabványosításukat az IUPAC szervezete végzi. Honlapjuk szerint (<https://iupac.org/>) a kémiai terminológiával, nómenklatúrával, szimbólumokkal és ezek szabványosításával foglalkoznak. A nemzeti elnevezések sokszor megegyeznek a nemzetközikkal, más esetekben az adott nyelv és tudományterület szabályainak megfelelően alkotnak neveket, ezek a nemzetközi névrendszereknek megfelelően készülnek. A biológiában az élővilág osztályzásának alapja a Linné által kidolgozott binominális nómenklatúra (2).

A *terminológia* és a *nómenklatúra* nemzetközi szavaknak tekinthetők, már a XIX. században használták ezeket a magyar nyelvben, Kovalovszky (3) pedig 1955-ben megjelent művében a következőképpen fogalmazta meg a terminológia és a nómenklatúra megkülönböztetésének kérdését:

„A természettudományok műnyelvének leglényegesebb közös saját-sága az, hogy a legfontosabb tudományágakban (állattan, növénytan, vegytan, ásványtan, földtan, kristálytan, kisebb mértékben az orvostudomány stb.) külön kell választanunk az általános szakmai fogalmak, jelenségek, jellemző vonások, ismertető jegyek, alkotórészek stb. megnevezésére használt többé-kevésbé zárt, ún. *terminológiát* és az egyes tudományterületek sajátos tárgyainak, ezek fajainak, csoportjainak megnevezésére, rendszerbe foglalására való ún. *nómenklaturát*, amely új fajok keletkezésével, felfedezésével, keveredés, kombináció, összetétel folytán egyre bővíthet (főleg az állat- és növénytanban és a kémiában). E kettősség összekeverése okozta a legtöbb zavart, vitát és nehézséget a műnyelvek kialakulása során. A tudós latin nyelvből való kibontakozáskor a nemzeti nyelven újjászülető tudományok ugyanis aránylag könnyen megalkothatták saját, nemzeti terminológiájukat, a szükséges kifejezéseknek aránylag nem nagy számát, a köznyelv alapján. A nómenklatúra teljessége azonban óriási tömegű új név teremtését, valósággal kitalálását tenné szükségessé.”

Az azonosíthatóság miatt a *terminológia* és a *nómenklatúra* magyar nyelven való használatát támogatom.

IRODALOM

1. de Bessé Bruno, Nkwenti-Azeh Blaise, Sager Juan C. *Glossary of terms used in terminology* Terminology 1997;4/1:117–56.
2. Fóris Ágota *Hat terminológia lecke* Pécs, Lexikográfia Kiadó 2005:31–32. <http://mek.oszk.hu/09200/09278/>
3. Kovalovszky Miklós *Tudományos nyelvünk alakulása* In: Pais Dezső (szerk.) *Nyelvünk a reformkorban* Budapest, Akadémiai Kiadó 1955:227–312.

Gaál Csaba

A *terminológia* a szakszókincssel foglalkozó alkalmazott nyelvészeti ág: a fogalmi rendszerhez illeszkedő meghatározásokat és azok rendszerét vizsgálja. Az orvosi szakszókincs többnyire görög és latin alapszókincsből ered, ehhez egy évszázada társult az angol. A *stratégia* a cselekvések hosszabb távú terve egy bizonyos cél elérése érdekében. A *szaknyelv* kutatás a szaknyelveket (szakszókincset, grammatikai szerkezeteket, stílust stb.) főként nyelvészeti megközelítéssel elemzi.

A szókincs nem egységesített, ezért a terminológus feladata a szakszókincs összegyűjtése, kidolgozása, rendszerezése, rögzítése és közzététele. Ehhez az érintett területen elsősorban mély szakmai ismeretekre, de alapvető nyelvészeti tájékozottságra is szükség van. Zavar akkor lép fel, ha a különböző dolgokat ugyanúgy nevezzük meg, vagy ha ugyanannak a fogalomnak eltérő értelmet tulajdonítunk. Ezért elengedhetetlen, hogy a szakszó és a mögötte lévő fogalom szoros egységet képezzen. A terminológia azt vizsgálja, *melyik szakterületen milyen értelemben használnak egy szót*. Ezen túlmenően a *különböző nyelvekben* ugyanazon szakmában is más lehet az értelmezés. Legjobb példa erre az „*evidencia*” használata a bizonyítékokon alapuló orvossal kapcsolatban. Néhányan szolgáljanak átveszik a szót az

angolból (*evidence based medicine*), melynek jelentése a magyarban (és a németben sem) azonos az angollal, ahol ez bizonyítékot jelent. Nyelvünkben viszont, ami „*evidens*” az nyilvánvaló, magától értetődő, vagyis nem szorul bizonyításra. A helyes fordítás tehát: bizonyítékokon alapuló orvoslás. Ehelyett pl. az egyik sebészeti közleményben ez olvasható: *evidencián alapuló terápiás módzatok*; az *evidencián alapuló orvoslás*. Joggal vethető fel: ha ennyire „*evidens*” a kérdés, akkor minek írni róla? Ezzel szemben a szerző arra gondolt, hogy a vizsgált felvetés nem magától értetődő ugyan, de bizonyítékokon nyugszik. Tanulság: aki fordít, az számos terminológiai problémával szembesül: jól kell tehát ismernie az idegen nyelvet és az ott alkalmazott szakkifejezést, és jól kell ismernie az anyanyelvét is, hogy a hazai szövegkörnyezetbe illő fordítást találjon.

Prószék Gábor

Szerintem pontos megfelelő egyikre sincs. Bizonyos szempontból sokszor *szaknyelvi kutatásnak* mondjuk a *terminológiát* vagy *szakszavaknak a terminusokat*, de a *terminológiára* nem tudok mást. A *nómenklatúra* hasonlóan nehéz, mert a *nevezéktan* meglehetősen erőltetett és régies. Nem erőltetném a magyarításukat.

terminológia	tudományterület, mely egy nyelv olyan kifejezéseinek pontos kialakításával foglalkozik, melyekkel az egyes szakterületek szakemberei mind szakmai, mind nyelvi szempontból megfelelően meg tudják nevezni az adott szakterület fogalmait, entitásait és a köztük levő kapcsolatokat
nómenklatúra	azoknak a nyelvi elemeknek és használati szabályaiknak a halmaza, melyekkel egy adott szakterület szakkifejezéseit kialakítják

Szabó T. Attila

nómenklatúra	nevezéktan (botanikában ez hivatalos)
terminológia	szaknyelv? szaknyelvtudomány?

Levéltáramat építve utána néztem még, hogy mit jelent a *terminology* magyarul. A világhálón a következőket találtam: fogalommeghatározás, nevezéktan, szakmai nyelv, szaknyelv, szakszókincs, terminológia.

ÖSSZEGEZÉS (Bősze Péter)

A *terminológia* és a *nómenklatúra* jelentését egyszerűsítve a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

- A *nómenklatúra* a szakkifejezések létrehozásának, pontosításának (elnevezés, tartalmi meghatározás), írásának és rendszerezésének a tana, mely általában nemzetközi. Például a vegyületek, elemek neveinek rendszerezése, írásmódja, avagy a mikrobák rendszertana (*binominális nómenklatúra*). Magyarul *nevezéktan*, például *kettős nevezéktan*.

- A *terminológia* a szakkifejezések összessége; a nevezéktan (nómenklátúra), rendszerint nemzetközi bizottságok által megalkotott, meghatározott, szükség esetén rendszerbe foglalt szakkifejezésekkel foglalkozó tan. A szakkifejezéseket gyűjti, csoportosítja, alkalmazásuk és egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Magyarul *szakszótan* lehetne a neve.

Tudatában vagyok, hogy a terminológia, nómenklátúra elnevezések már olyan mélyen gyökereznek a nyelvhasználatban, hogy felváltásuk a magyarokkal nem sok sikerrel kecsegtet. Ám ha nem teremtyük meg a magyar megfelelőiket, esélyt sem adunk rá.

HOZZÁSZÓLÁSOK AZ ÖSSZEGZÉSHEZ

Berényi Mihály

Egyetértek azokkal, akik e két szót nemzetközinek és egyúttal magyarnak tekintik, és elkésettnek vélik a magyarításukat. Szükségünk van mind a kettőre, de ne kavarjuk össze ezeket is úgy, ahogy pl. a vulgárist és triviálist, mert más jelentenek. Miután a *Terminológia-stratégiai kihívások ...c.* ülés már lezajlott, kíváncsi volnék, milyen kihívásokat találtak az előadók.

Fóris Ágota

Véleményem szerint az összegzés kissé összemossa a nómenklátúra és a terminológia jelentését. Továbbá megjelenik egy új szó a definícióban: a „szakkifejezés”. Itt pedig rögtön felmerül bennem néhány kérdés: A „szakkifejezés” itt mit foglal magában, mit jelent pontosan? Ernyőterminus, amelybe a szavak, a többtagú kifejezések és a nevek is beletartoznak? Vagy csak a többtagú nyelvi kifejezésekre vonatkozik? Vagy a fogalomjelölő szavakat és az egyedeket jelölő szavakat is beértjük?

A nómenklátúra egyértelműen a (szak)nevekkel foglalkozik, de ezeknek a neveknek a jelölői nem csak „nyelvi kifejezések” lehetnek, hanem például számokat és kódokat is használhatnak.

A terminológia a „nyelvi jelekkel” (szakszavakkal, szakkifejezésekkel) és a „nem nyelvi jelekkel” (kódokkal, számokkal, képi jelekkel), valamint a jelentésükkel foglalkozik, és időnként a szaknyelvekben használatos neveket is ide sorolják. A terminológia nem kizárólag a szakkifejezésekkel foglalkozik, és nem is kizárólag a nyelvi jelek (lexémák) és jelentésük vizsgálatával. A terminusok morfológiailag heterogén egységek, jelöljük nyelvi és nem nyelvi jel egyaránt lehet.

Gaál Csaba

Maradéktalanul egyetértek.

Szabó T. Attila

A MAGYAR SZAKNYELVTUDOMÁNY SZAKNYELVÉRŐL

AVAGY

A hunglish terminológia terminológiája

Alapgondolat (azaz mottó)

„Minden jó szakíró tudja, de legalább érzi, mekkora előny az, ha magyar szövegben, írás közben a nemzetközi szakszó mellett annak magyar megfelelője is rendelkezésre áll.”

Bősze Péternek hálás vagyok sokadszorra. Most éppen azért, mert rávettem arra, hogy végre magam is utánanézzek a szaknyelvtudomány szaknyelvének, azaz *maimagyarul* a terminológia terminológiáinak. Közben felfigyelhettem a terminológiaelméletre, és arra, hogy ez ma már külön „mesterség” lett, és okleveles szaknyelvtudósok (*maimagyarul*: terminológusok) születnek az új szakterület művelésére:

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Terminologiaelmélet>;
<http://www.kre.hu/btk/index.php/terminologia-ma>;
<http://www.kre.hu/nyelveszet/index.php/terminologia>.

Végre, mondom, mert a *termino-* szó (egyik) gyökere a görög *terma* (határ, határvonal) szóból származó latin *terminus*-ban, a *vég-* szóban van. A meghatározott értelmű szó, a *terminus* minden ismeret kezdete és vége. Kezdet, amikor először (és többnyire vitathatóan, ideiglenesen) megnevezünk valamit, aminek még nem volt korábbi neve. Vége, amikor egy szakszó (*terminus*), egy fogalmilag pontos megnevezés (viszonylag) véglegessé válik, pontos tartalmat nyer egy adott nyelvi, szakmai közösségben. Ez határozza meg az adott közösség tudásának a tartalmát..., de fejlődik is a tartalma a közösségi tudás fejlődésével.

Bizonytalan tartalmú terminus bizonytalan tudást takar. Homályos szavakkal homályos a mondat és természetesen a mondandó is. Ez a tudományban, közéletben nap mint nap tapasztalható.

Szűkebb szakterületemnél maradván a magyar botanikai terminológia a növénytan szaknyelv tudománya: a növények leírásához használt szakszavakkal foglalkozik (ide értve a növénynevek tudományát, a nevezéktan is). Ez a szakterület művelői által ismert és használt szavaknak az összessége,

és a *termino* = meghatároz, *terminus* = határ + -lógia = tudomány szavakból vezethető le (2).

Nem mellékesen ez a terület – jelesen az orvostanika – az, amelyikben először igyekezett nyomtatásban – többnyelvű és több szempontú név- és fogalommutatók segítségével

is – rögzíteni Melius Juhász Péter (véltetően a kolozsvári Heltai-nyomda munkásaival együtt) a magyar tudományos (orvosi és botanikai) szakszavak tartalmát, helyesírásuk formáját, használatuk módját. Ez az első – és sok tekintetben máig példaértékű – szaknyelvtudományi és szaknévtani kézikönyvünk (4).

Ami a nemzetközi szakszó *termino*-részét illeti, Finály (3) latin–magyar szótárában a *terminalis* jelentései 1. határhoz tartozó, 2. véghez tartozó, végső, végleges; a *terminatus* = körülhatárolt (törvényesen); a *termino*, *terminus* = 1. körülhatárol, határok közé foglal, meghatároz; 2. bevégez, elvégez; de 3. határt, határvonalat, határjelet, korlátot is jelent.

Az *Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tárban* (7) a *nomen** töre csak a *nomen Domini* (az Úr neve) kifejezésben vannak adatok, a *Tár IX.* kötetében (6) is csak két adat van 'megnevez' (nominál) értelemben.

Azonban ugyanitt (7) látható, hogy a *termin** szó az 1500-as évek óta általánosan használatos a magyar szövegekben: a *tár* első négy kötetének példamondataiból kapott 88 találat (<http://emz.db.iif.hu/cgi-bin/emz.cgi>) alapján a szó a régi magyarban elsősorban rögzített határidőt jelentett. A *Tár* 2009-ben megjelent XIII. kötetében (ennek az anyagát még sem az 1990-es, sem a 2005-ös kiberforrások nem tartalmazzák) a *terminus*-nak hat jelentése van. Ezek közül számunkra itt az 5. az igazán érdekes:

1. törvényszakas, perek ellátására kijelölt időszak (első adat 1568-ból)
2. határnap, tárgyalási időpont (első adat 1629-ből)
3. határidő (első adat 1569-ből)
4. megszabott időtartam (első adat 1605-ből)
5. szó, kifejezés német értelmezésben *Wort*, *Ausdruck*, (első adat 1666-ból, fonetikus átírásban: *Bánom /én igen, hogy/ az terminust is nem érthetem...* (5))
6. határvonal (első adat 1721-ből)

A *terminológia* szóra nincs Erdélyből történeti adat, 1806-tól idegen (német, francia) minták alapján honosodott meg nyelvünkben (8).

A köznyelvi (történeti) adatokról a szigorúan tudományos szakszavakra térve: a *terminus* egy behatárolt szakterület által meghatározott tartalmat takar. A kulcs a behatárolásban és meghatározásban van. Példák sora igazolja, hogy ugyanannak a szakszónak szakterületenként, sőt a szakterületen belül időszakonként és régióként is más és más tartalma lehet.

A *szaknyelvtudomány* (terminológia) jelentése – látszólag – egyértelmű, bár csak szakszókincs jelentésben értelmezi az idegen szavak szótára. E szerint a jelentése: valamely szakterület általánosan ismert és a köznyelvhez is közel álló szavainak összessége (1). Ez az értelmezés egyrészt a

szakszókincsre szűkíti a jelentést és nem számol az elméleti kérdésekkel, másrészt a szaktudományok szempontjából aligha helytálló.

Az idegen szavak kiberszótára (<https://idegen-szavak-szotara.hu/terminologia-jelentese>) még megengedőbb. Itt a terminológia tartalma: szaknyelv, szaktudományos nyelvezet, de egy szakterület egyedi szókincse is.

A *nómenklatúránál* egészen más a helyzet. Ez jó példa a szó tartalmának, jelentésének változására is a különböző közegekben (1):

- a *köznyelvi jelentés*: szakkifejezések összessége..., de ez az értelmezés pontatlan és félrevezető, mert ez inkább a terminológiára igaz;
- *tudományos jelentés*: nemzetközileg elfogadott, egyértelmű szabályokra alapított elnevezési módszer (pontosabban nevezéktan pl. a kémiában, biológiában, orvostudományban);
- *politikai jelentés*: egy pártállam kiváltságos személyeinek a köre, az apparátus vezető tisztségviselői;
- *fiológiai jelentés*: szójegyzék, névmutató;
- *gazdasági jelentés*: egy csoportba tartozó áruajták tételes felsorolása.

A botanikában a nómenklatúra (nevezéktan, hosszú ó-val írva, de gyakran, például Erdélyben röviddel ejtve) a növénynevek és növénynévadás tudománya. Tehát a „nómenklatúra” elsősorban a növények neveire vonatkozik, a „terminológia” pedig (ugyancsak elsősorban, de nem kizárólagosan) az ezek leírásához használt bármilyen szakkifejezésre is. Halmazelméleti megközelítésben a nómenklatúra teljes egészében a terminológia halmazának a része.

Külön fejezetet érdemel és a legtöbb szó is esik ezen a fórumon az orvosi szaknyelvről; vö.:

<https://www.monografias.com/trabajos98/manual-terminologia-medica/manual-terminologia-medica.shtml>;
www.orvosinyelv.hu, www.orvosinyelv.hu/megjelent_szamok.ph;
<https://www.medicina-kiado.hu/hirek/magyar-orvosi-nyelvkeszul-a-helyesirasi-utmutato/>;
<https://www.medicina-kiado.hu/kiadvanyaink/szak-es-tankonyvek/orvostorteneti-sorozat/a-magyar-orvosi-nyelvtankonyve>.

Erre ezért nem térnek itt ki. Szétfeszítené a jelen elmélkedés kereteit a XXI. századi új európai, EU-s beilleszkedésünk során szükségessé vált nemzetközi kereskedelmi, jogi, politikai stb. szaknyelvtérítés kérdése is; vö.:

<https://eu-terminologia.im.gov.hu>;
<https://www.nyest.hu/hirek/terminologiai-kihivasok-az-oktatasban-es-az-europai-unios-gyakorlatban>;
https://hu.wikipedia.org/wiki/Jogi_szaknyelv_stb.

Külön hozzászólást érdemelne a Kárpát-medence nyolc országában szétfejlődő magyar szaknyelvi egyeztetés most kialakuló intézményes kerete (<http://termini.nytud.hu>), mely nevében is Termini.

Egy kis „terminológiai kiberkalandozás”

Mivel a mai tudomány nyelve egyre inkább az angol (és a magyaré az *angmagy*, lásd még: *hunglish*), rápillantotam, mit tud a terminológiáról (*terminology*, nevezük magyarul *szaknyelvtudománynak*) a kibertér (<https://www.thefreedictionary.com/terminology>).

Tanulságosak a *terminology* terminológiai zavarai: rendszeresen keveredik itt a tágabb értelmű *szaknyelvtudomány* (*terminológia*) a szűkebb értelmű *szaknévtannal* (*nómenklatúra*):

Mit mond a *szaknyelvtan* (*terminology*) és a *szaknévtan* (*nomenclature*) viszonyáról az angolszász kibertér, <https://www.thefreedictionary.com/terminology>

1. The vocabulary of technical terms used in a particular field, subject, science, or art; nomenclature.
2. The study of nomenclature. German Terminologie, from Medieval Latin terminus, *expression*; see term.
Forrás: *Dictionary of the English Language*, American Heritage, Fifth Edition.

1. The body of specialized words relating to a particular subject.
2. The study of terms. [C19: from Medieval Latin *terminus* term, from Latin: end.]
Forrás: *Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, 12th Edition* 2014. HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003, 2006, 2007, 2009, 2011, 2014.

1. The system of terms belonging or peculiar to a specialized subject; nomenclature.
2. The science of terms [1795–1805; < Medieval Latin *termin(us)* term].
Forrás: Random House Kernerman *Webster's College Dictionary*, 2010 K Dictionaries Ltd.

1. The terms of any branch of knowledge, field of activity, etc.
2. The classification of terms associated with a particular field; nomenclature.
3. Rare: the science of classification — terminologic, terminological, *adj.*

- *terminology* – a system of words used to name things in a particular discipline: *legal terminology*; *biological nomenclature*; *the language of sociology*.
Forrás: *WordNet 3.0, Farlex clipart collection*. 2003–2012 Princeton University, Farlex Inc.

- Specialized expressions indigenous to a particular field, subject, trade, or subculture.
Forrás: *Roget's Thesaurus*. The American Heritage. 2013, 2014 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

- The special words or phrases used in a particular art, science etc. legal terminology; Every science has its own terminology.
Forrás: *Kernerman English Multilingual Dictionary*. 2006–2013 K Dictionaries Ltd.

1. the system of terms belonging or peculiar to a science, art, or specialized subject; nomenclature: the terminology of botany.
2. the science of terms, as in particular sciences or arts.
Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Terminology>

Az idézett nyolc forrás meghatározásaiban talán csak az a közös, hogy nem tesznek éles különbséget a tágabb értelmű *szaknyelvtudomány* (*szakfogalomtan*, *terminológia*) és a szűkebb értelmű *szaknévtan*, *nevezéktan* (*nómenklatúra*) között. Pedig az első nemcsak a nevekkel, hanem a jelzőkkel, igékkel stb. és ezek szakszerű használatával is foglalkozik. A második szűkebb értelmű: nevéből adódóan is csak a névadással, a dolgok nevével, a fő szakmai nevekkel, a főnevekkel foglalkozik (pontosabban: csak kellene foglalkoznia).

Nem sikerült kideríteni, hogy a *terminológia* szónak volt-e valaha elfogadott magyar megfelelője. A magyar kibertér futó áttekintése alapján úgy tűnik, hogy nem volt. Az ugyan-csak futólag áttekintett mintegy félszáz nyelv közül csak néhány nagy nyelvnek (görög, arab, mandarin, japán, hindi, orosz) van a latin/görög eredetű *termino-log** mellett saját szava a szaknyelvtudományra – van, amelyiknek több is (vö. <https://en.wiktionary.org/wiki/terminology>).

A terminológia terminológiájának nemzetközi (pontosabban angolra tekintő, de magyarra figyelő) szemléléséből adódik néhány következtetés:

- A magyar szaknyelvtudomány még tartozik nekünk azzal, hogy döntsön már saját magyar nevééről is.
- Egy nemzetközi szakszó (terminus) jól választott magyar megfelelője nem egyszerű fogalmazásbeli (stiláris) gazdagodás, de a nemzetközi szakszó tartalmának pontosabb körülhatárolásában is segít.

IRODALOM

1. Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótára* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
2. Darók Judit *Növényanatómiai-botanikai terminológiai szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
3. Finály Henrik *A latin nyelv szótára* Budapest, Franklin Társulat, 1884.
4. Melius Juhász Péter *Herbárium az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* Kolozsvár, Heltai Nyomda, 1578.
Lásd még: Szabó 1978 (Bukarest), 1979 (Budapest), 400. *évfordulás emlékkiadások*
5. Szabó T. Attila, Fazakas Emese és munkatársai *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* Kolozsvár, EME XIII. kötet, 2009:1–1209.
6. Szabó T. Attila, Vámszer Mária *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IX.* kötet, 1997. http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_09.htm
7. Szabó T. Attila, Biró Zsolt *Minta SzTár I., Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tár*. BioTár Electronic, Gramma. IIF, Budapest-Szombathely, 1990. <http://emsz.db.iif.hu/cgi-bin/emsz.cgi>
8. Zaich Gábor *Etimológiai szótár* Budapest, Tinta Kiadó, 2006.

KIEGÉSZÍTÉS

Bősze Péter

Az együttgondolkodás mindig felszínre hoz új szempontokat, például: mit jelent a *szakkifejezés* szó?

Fóris Ágota kérdezte (l. fent): „A *szakkifejezés* itt mit foglal magában, mit jelent pontosan? Ernyőterminus, amelybe a szavak, a többtagú kifejezések és a nevek is beletartoznak? Vagy csak a többtagú nyelvi kifejezésekre vonatkozik? Vagy a fogalomjelölő szavakat és az egyszóval jelölő szavakat is beértjük?”

A *Magyar értelmező kéziszótárban* (3) ezt találtam:

szakkifejezés	„Valamely tudomány(ág), szakma, tevékenységi kör nyelvhasználatában sajátos jelentéssel élő kifejezés.”
szakszó	„Valamely tudomány(ág), szakma, tevékenységi kör nyelvhasználatában sajátos jelentéssel élő szó.”
kifejezés	„Nyelvi fordulat, szó(kapcsolat).”

Értelmező szótár+ (1)

kifejezés	Több szóból álló nyelvi egység.
------------------	---------------------------------

A *Nyelvi fogalmak kisszótára* (2) ezt írja:

szaknyelv	„egy szakmának vagy tudománynak jellegzetes nyelvváltozata. [...] A szaknyelv egy szakma vagy tudományág fogalmainak, kategóriáinak, eljárásainak, módszereinek, az eljárások során alkalmazott eszközöknek a megnevezéseit tartalmazza...”
szakszó	(latin kifejezéssel terminus technicus): olyan szó, amelyet egy bizonyos formában vagy jelentésben egy meghatározott szakma használ. A szakszónak az adott szakmában mindig pontosan meghatározott jelentése van. A szakszavak legnagyobb része ismeretes és használatos a mindennapi beszédben is, jelentésük azonban nagymértékben különbözhet...”

A fentiek szerint a *szakszó* és a *szakkifejezés* csak abban különbözik, hogy az utóbbi szókapcsolat. Mindkettő valamely szakma vagy tudományág fogalmainak, csoportjainak, eljárásainak, módszereinek, az eljárások során alkalmazott eszközöknek a megnevezésére szolgál.

Megjegyzés: A szakma vagy tudományág fogalmait, csoportjait, eljárásait, módszereit, az eljárások során alkalmazott eszközöket együttesen nevezhetjük *szakelemeknek*.

A szakelemek tehát kifejezhetők szakszókkal, szakkifejezésekkel, és mindkettőhöz társulhatnak tartozékok – az orvosi nyelvben tartozékbetűk, tartozékszámok, tartozékjelek és tartozékmagyarázók.

A *szakkifejezés* szót azonban általános, a szakszókincssel azonos értelemben is használják. Például Tolcsvai Nagy Gábor (4) meghatározásai (terminológia = „valamely tudományág vagy szakma szakkifejezéseinek összessége”; terminus technicus = ...tudományában meghatározott formával és jelentéssel ellátott nyelvi kifejezés).

Megtalálható Fóris Ágota meghatározásában is:

A terminológia a „nyelvi jelekkel” [szakszavakkal, szakkifejezésekkel] és a „nem nyelvi jelekkel” (kódoval, számokkal, képi jelekkel) valamint a jelentésükkel foglalkozik, és időnként a szaknyelvekben használatos neveket is ide sorolja. Jelentése a szerző szerint: „Itt a (szak)kifejezés több ortográfiai szóból álló egység, amely fogalmat jelöl.” Ezek szerint a szakneveket nem foglalja magában; vagyis nem vonatkozik a *nevezéktanra* (nómenklatúrára).

Prószyk Gábor a nómenklatúra meghatározásánál is írta (egy adott szakterület szakkifejezéseit kialakítják).

Íme megint egy szó, melyet a használói sokféleképpen értelmeznek.

IRODALOM

1. Eöry Vilma *Értelmező szótár+* Budapest, Tinta Kiadó 2007.
2. Kugler Nóra, Tolcsvai Nagy Gábor *Nyelvi fogalmak kisszótára* Budapest, Korona Kiadó 2000.
3. *Magyar értelmező kéziszótár* (ötödik változat) Budapest, Akadémiai Kiadó 1982.
4. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* Budapest, Osiris Kiadó 2007.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter)

A szócsiszolások már sokszor rávilágítottak az idegen „terminusok” értelmezésének és magyarításának a nehézségeire, de talán ennyire, mint a *nómenklatúra* és a *terminológia* szakszavaknál, még soha. A tárgy szakembereinek a meghatározásai sem egységesek; ők a két szakszó magyarítását nem „erőltetnék”. Mások nem így gondolják. Számomra elvi kérdés, hogy a magyar nyelvű magyar tudományban pontosan értelmezett, magyar szakneveket használjunk, ha lehetséges, összhangban a nemzetköziakkal. Az utóbbi a *nómenklatúra* és a *terminológia* szakszavaknál nem lehetséges, hiszen nemzetközi értelmezése sem egységes. Áthidaló megoldásként többjelentésű szakszavakként alkalmazzák.

A fentiekből a magyar orvosi értelmező szótár részére több fogalmat is pontosítani kell. Az alábbiak a saját nézőpontom szerinti meghatározások, a fentiek alapján összeállítva:

- kifejezés* szóalakzati nyelvi egység; lehet szó és szó szerkezet is
- név* (*nomen*) valakinek vagy valaminek (szakterület, foglalkozás, tárgy, képlet, molekula stb.) a neve (csak főnév!)
- nevezék* a szak- vagy tudomány névre vonatkozó szaknyelvi egység; lehet szakszó vagy szakszószerkezet, és társulhat tartozékelemekkel
- nevezet* (*terminus*) valamely szakma/szakág vagy tudomány/tudományág által meghatározott tartalmú nyelvi kifejezés. Azonos a terminus technicus jelentésével. Ugyanaz a nevezet más szakmában/tudományban más tartalmú lehet.
- nevezéktan* (*nómenklatúra*) valamely tudomány nemzetközi névrendszere. Magában foglalja a névadást és a megnevezés rendszerét, az elnevezések értelmezését és rendszerezését. A név lehet szakszó vagy szakkifejezés, és tartalmazhat tartozékelemeket.
- nevezettan* (*terminológia*) valamely szakma/tudomány nevezetrendszere; a tudományoknál nemzetközi. Magában foglalja az elnevezést és az elnevezés rendszerét, a nevezet értelmezését és rendszerezését. Lehet szakszó vagy szakkifejezés, és tartalmazhat tartozékelemeket.

Megjegyzés: A nevezéktan egyik része a nevezettannak; az utóbbiban a fogalmak, módszerek stb. elnevezései is beletar-

toznak. Szétválasztásuk nem igazán indokolt, a *nomenclatura* nemzetközi szakszó az orvosi nyelvben egyre inkább háttérbe szorul, feltehetően kiszorul. Jó példa erre a nemzetközi anatómiai szaknévtár, a *Nomina Anatomica*, amely nagyon sokáig tartotta magát, de helyébe lépett a *Terminologia Anatomica*. Ez az irányzat megfigyelhető a hazai nyelvhasználatban is: leginkább a *terminológia*, *terminológiai*, *terminológus* szakszavakat használják. Más tudományterületeken ez másként van, például a kémiában, a növény- és állattanban (nemzetközileg szabályozott névrendszerek) a *nómenklátúra* elnevezést használják.

HOZZÁSZÓLÁS A KIEGÉSZÍTÉSHEZ ÉS AZ ÖSSZEGZÉSHEZ

Varga Éva Katalin

Egyetértek azzal, hogy lehetőség szerint használjunk magyar szakkifejezéseket, nem mindegy azonban, hogy milyen összefüggésben. Minden szaknyelvi közösségnek megvan a rendszerint hosszú idő alatt kialakult, nemzetközi normákhoz igazodó saját nyelvhasználata. Az orvostanhallgatók *anatómia* gyakorlataik során *boncteremben boncolnak*, mégsem nevezik magát a tárgyat *bonctannak*. A nyelvtudomány művelői között ugyanígy indokolt és elvárt a saját tudományos terminológiánk használata. A múlt század 30-as éveiben született terminológia napjainkra önálló szakmaközi tudományává vált. 2005-ben megalakult a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MATT), több egyetemen oktatnak terminológiai ismereteket, és a szakterület művelői, a diplomás terminológusok is megkezdheték munkájukat. Fóris Ágota és Prószéky Gábor véleményével egyetértve a nyelvészetben nem támogatom a *terminológia*, a *terminus* és a *nómenklátúra* szavak magyarítását.

A terminusokkal szemben támasztott egyik fontos igényünk az, hogy jól használhatóak legyenek. A szakmai közösség által nem elfogadott és nem használt vagy régies, szokatlan szakkifejezések félreértésekhez vezethetnek, és lassítják az információ átadását. A magyar orvosi szaknyelvben sok olyan jövevényszó van, amelyek idegen eredetét már nem érezzük, mint a szív üregeinek, a szláv eredetű *pitvar* vagy a görög-latin eredetű *kamra* esetében (1). A köznyelvben is gyökeret vert *infarktusz* szót sem tudjuk pontos rövid magyar megfelelővel helyettesíteni: a *szívszélhűdés* régies, a *szívrohannak* pedig még szaknyelvi minősítése sincs (5), ezért az egyes szaknyelvekben nem tartom elvetendőnek az idegen szavak használatát.

Ahogy a köznyelvben, úgy a szaknyelvekben is gyakori és természetes folyamat, hogy a szavaknak több jelentésük alakul ki. A Brencsán-szótár a *perfúzió*-nak csak az 'átáramoltatás' jelentését adja meg (2). Korpuszalapú elemzéssel további jelentéseit állapíthatjuk meg: 'átmosás'; 'szerv vérellátása' vagy a 'szerven egységnyi idő alatt átáramló vér mennyisége'. Az adott összefüggésben a *perfúzió* mindegyik jelentése egyértelmű, magyarítása vagy eltérő megnevezésekkel való

megkülönböztetése azonban veszélyeztetné a használhatóságát.

A *terminológia* is többjelentésű szó. Leggyakrabban a *terminusok*, azaz egy meghatározott tárgykörön belüli fogalmak összességét értjük alatta, de jelentheti a fogalmak és a terminusok közötti kapcsolattal foglalkozó elméletet, a *terminológiátant*, valamint a terminusok leírásának a módszertanát, a *terminográfiát* (3). A *nómenklátúra* vagy *nevezéktan* egy adott szakterület tárgyainak, csoportjainak a megnevezésére, „felicímkezésére” és rendszerezésére szolgál (4), a terminológia részének tekinthető, gyakran nem is választják el tőle élesen. Elemei a *nómenek*, *nevek*, amelyeknek a rendszerbe foglalt gyűjteményét, jegyzékét szintén *nómenklátúrának* nevezik.

A terminus jel, amelynek jelölője lehet nyelvi, szó vagy szókapcsolat. A szaknyelvekre jellemző a többszavas terminusok használata. Nem helytálló az a megállapítás, miszerint a nevek (*nómenek*) csak főnevek lehetnek. A legtöbb anatómiai név többszavas, nemcsak két főnévből álló birtokos szerkezet, hanem melléknévvél vagy melléknévi igenévvél alkotott minőségjelzős és számnévi jelzős szerkezet is lehet.

Nem nyelvészeti keretek között a *terminológia*, *terminus* és *nómenklátúra* szavak magyarítási törekvéseit elfogadhatónak tartom, de nem látom szükségét újabb szóalkotásnak, inkább a már meglévő magyar megfelelőket egyértelműsíteni. A *terminus* kiváltására javaslok a széles körben elterjedt *szakszó* vagy *szakkifejezés*, a *terminológia* helyett pedig a *szakszókincs* vagy *szaknyelv*, tudomány értelemben pedig a *szaknyelvtudomány* használatát. A *nómenklátúra* megfelelője kétségtől eltekintve a *nevezéktan*, azonban a nevek gyűjteményét, listáját szerencsésebb lenne *nevezéktárnak* nevezni. Különösen zavarónak és keveredésre alapot adónak tartom azonban a *nevezék* és a *nevezet* bevezetését. A nyelvújítási *nevezék* már a születésekor is csak a *nevezéktan* összetételben létezett (6). A régies minősítésű *nevezet* jelentése pedig nem más, mint 'valakinek, valaminek a neve' (5), a *név* és a *nevezet* megkülönböztetése tehát nem jó megoldás.

IRODALOM

1. Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1976.
2. Brencsán János, Benjámin Katalin *Orvosi szótár* Negyedik, átdolgozott, bővített kiadás Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt. 2006.
3. Fóris Ágota *Hat terminológia lecke* Pécs, Lexikográfia Kiadó 2005:37.
4. Kovalovszky Miklós *Tudományos nyelvünk alakulása* In: Pais Dezső (szerk.) *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1955:227–312.
5. Pusztai Ferenc (főszerk.) *Magyar értelmező kéziszótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 2003.
6. Szily Kálmán (szerk.) *A magyar nyelvújítás szótára* Budapest, Hornyánszky Viktor 1902. Budapest, Nap Kiadó (reprint) 1992.

ZÁRÓGONDOLATOK (Bősze Péter)

Ez a szócsiszolás messze túlmutat két idegen szakszó magyar változatának keresésén; szemléletrajz lett belőle. Szemlélet az idegen szakkifejezések használatáról – az időről időre visszatérő „örök” kérdésről. Varga Éva Katalin nagyszerű javaslatokat tett a terminológia szakszó kérdéskörének magyar változataira, de nem javasolja, hogy a nyelvtudományok területén ezeket használjuk; ott csak a nómenklatura és a terminológia szavak alkalmazása megfelelő. Ez az, ami a természettudománnyal foglalkozó ember számára érthetetlen. Nem lehet erőszakot tenni a természet törvényein, idővel óhatatlanul visszaütnek. Az élőlény addig él, amíg összetevőit használja, mozgatja. A nyelv is él, még ha nem is önállóan: az ember biológiájának a része. Amelyik részét nem használjuk folyvást, az elszorvad. Varga Éva Katalin régiesnek minősíti a *nevezet* szót. Igen, ez a szó sok száz vagy ezer társával már elsüllyedt az idegen szavak nyakló nélküli használatának tengerében. Hallom a választ: „senki nem mondta, hogy nyakló nélkül használjuk az idegen szavakat.” Elképzelhető, hogy senki nem mondta, de mégis ez a helyzet. Kezemb vettem a *Magyar Nyelvőr* valamelyik számát, de hamar letettem, alig találtam benne magyar szakkifejezést, az idegeneket pedig nem értettem. Ugyanez mondható az orvosi tudományos szövegekre is. Nos, mi ez, ha nem az idegen szavak mérték-telen használata?

A természetben nem lehetséges valaminek egymással ellentétes használata, az erősebb eltapsa a másikat: némi túlzással a *nevezet* is a terminológia és a nómenklatura áldozata lett. Bárki kérdezheti: miért baj a kétféle elnevezés? Szakszövegben az idegent, máshol a magyart alkalmazzuk. Igen, ez egy-két, néhány tíz kifejezésnél még működik, de sok száznál már nem. Jó példa erre, hogy az orvosok többsége az anatómiai képletek magyar neveit már nem is tudja. Így hogyan várható el tőlük, hogy a beteg számára is érthető magyar nyelven fogalmazzanak? Felfoghatatlan számomra, hogy a nyelvészek egymás közötti szakmai értekezésében miért méltóságon aluli a nevezéktan szó, miért csak a nómenklatura javasolt. A nevezéktan (stb.) szótól még nem lesz alantasabb a nyelvészeti tudomány.

Széchenyi István mondta, hogy ha van valamire magyar szavunk, használjuk azt. Talán ő is túlzásba esett, „purista” volt? Azt merészelt javasolni, hogy az idegen szavak helyett a magyarokat használjuk. Talán nem is a legnagyobb, hanem a legádázabb magyar volt, aki még arra is vetemedett, hogy a magyar nyelv védelmére akadémiát hozzon létre, hogy a magyar tudományok magyarul szólaljanak meg. Kedves István, nézd meg a nyelvtudományunk, az orvostudományunk szókincsét, és borzadj, hogy hova jutottunk! Egyik sem magyar nyelvű; szókincsük zömében idegen. És ezt még helyesnek is tartják: nem javasolják az idegen szakkifejezések („terminológia”) elhagyását a tudományok nyelvéből! Arról már nem is beszélek, hogy az akadémiádon magyar tudós magyar tudományos fokozatot magyar nyelvű tárgyban idegen nyelven is szerezhet!

Tudom, hogy rengeteg idegen szó épült be és gazdagította nyelvünket; legtöbbéről már nem is tudjuk, hogy idegen volt. Vajon ez az érv azt jelenti: jó, nyugodtan várjunk, amíg a terminológia, nómenklatura meg sok ezer egyéb idegen szó beépül nyelvünkbe emberöltők múltával? A természet csak akkor alkot új fehérjét, ha szükség van rá. A megfelelő helyett nem tűri az újat; a kettő nem létezhet együtt. A sok idegen szó is csak a már meglévő magyar helyére léphet. Szókincsünk olyan bőséges, hogy új „fehérjére” vajmi ritkán van szüksége. Vagyis csak a nélkülözhetetlen idegen szónak nyissunk ajtót.

Grétsy László és sokan mások mondták: korunk a szaknyelvek nyelvújításának kora. Mi manapság a nyelvújítás, ha nem az idegen szavak magyar változatainak a megteremtése? Új magyar szavak képzésére nemigen van igény; van miből méríteni, a régieket is bátran feléleszthetjük. Az új idegen szavak magyarítását legtöbbször szorgalmazzák, a már használatban lévőket azonban nagyon kevesen, mondván zavart okozna. Kétségtelen, bármely rendszerről (adórendszer, bankrendszer, számítógépes rendszer stb.) való áttérés óhatatlanul átmeneti zavarokkal jár, de aztán megszokjuk az újat, és helyreáll a rend.

Egy példa orvosi nyelvünk alaptudományából, az anatómiából. A latin elnevezéseket és magyar változataikat Donáth Tibor *Lexicon anatomiae* című kitérő szótárából válogattam.

Az obturator, obturatorius szó több képlet nevének is része: musculus obturator/obturatorius (záróizom), canalis obturatorius (obturatorcsatorna – felemás összetétel), foramen obturatum (szemérem- és ülőcsont közötti nyílás), membrana obturatoria (rekeshártya, záró lemez – különírva!), fascia obturatoria (musculus obturator internus belső fasciája – nincs magyar neve), nervus obturatorius (obturator ideg – különírva!). Az alkalmazott anatómiában (klinikum, műtétek, sugárkezelés, képalkotó vizsgálatok stb.) az obturator szót használják a képletek megnevezésére: obturátorideg/izom... Ebben nyilván része van a magyarított változatok sokféleségének, ezt ugyanis nehéz megjegyezni, és a megértése is bizonytalan lehet, például záróizom sokféle fordulhat elő a szervezetben.

Az említett képletek mind a medencefalhoz tartoznak, és nevezhetők ennek megfelelően: medencefalizom, (a medence oldalsó falát csaknem teljesen ez az izom alkotja), medencefal-csatorna, medencefalnyílás, medencefal-izompólya, medencefalideg. Ezek a kifejezések egyértelműek, leírják a képletet, könnyen megtanulhatók, használatuk sem okozna nehézséget, összhangban vannak a nemzetközi kifejezésekkel, és nem lenne a tudományírás alacsonyabb rangú azért, mert nem musculus obturatore stb. mondunk. Sőt még a beteg is megértené. Az új elnevezések bevezetése biztosan okozna átmeneti zavart, mert hozzászoktunk az obturator szóhoz. Ezt azonban vállalni kell, ha magyar nyelvű magyar orvostudományt akarunk, és azt, hogy a beteg, a társadalom is értsen, művelődjön – az orvosi tolvajnyelvből közérthető magyar tudomány nyelv legyen.

Nem szabad, hogy az átmeneti zavar akadályát képezze a szaknyelvek megújításának. Épp a napokban olvastam anatómiai tárgyú, 2018-ban megjelent nemzetközi közleményeket. Amerikai szerzők nem áttalnak új anatómiai elnevezéseket javasolni az egységesítés, a megfelelő értelmezés, a közérthe-

tőség érdekében (mondhatnám úgy is, hogy új terminológiát bevezetni). Nekünk sem kell félni, nem kell tartani a nehézségektől, az idő helyére teszi a dolgokat.

Bonctan – anatómia. Valóban az anatómusok boncolnak; a boncolás tudománya a bonctan. Az anatómia azonban ennél százszor több, tehát a bonctan nem megfelelő kifejezés. Kellett egy szakszó helyette, és mivel a német nyelv uralma alatt éltünk, és jószerivel csak német könyvek álltak rendelkezésre – gondoskodtak erről a megszállóink –, a német Anatomie szót honosítottuk anatómiára.

Perfúzió. Teljesen egyetérték azzal, hogy a perfúzió szó többjelentésű, és mindegyiket megfelelően kifejezi. Ám, ugyanez érvényes a magyar változataira is.

Végezetül arról a két szakszóról, amely miatt ez a nagyon hosszú nyúló szócsiszolás kialakult. Egyetértünk abban, hogy a nómenklatúra magyarul nevezéktan. A benne lévő szókincs a nevezéktár, valamilyen megfogható képleteknek, tárgyaknak a nevei. A terminológia szó magyar változatában nincs összhang. Varga Éva Katalin az általam javasolt nevezéktan nem tartja megfelelőnek, mert a nevezet jelente azonos a névvel, ezért voltaképpen a nevezéktan és a nevezettan jelentésében nincs különbség. Természetesen bővíthetne a *nevezet* szó jelentésköre, miként a terminológiáé is kiterjedt. De nem feltétlenül szükséges. Az értelmező szótár meghatározása ('valakinek, valaminek a neve') nem tér ki arra, hogy a valami csak tárgy lehet, azaz a nevezéktanhoz tartozó. Minden további nélkül lehet fogalom, mód-szer neve is, és akkor már a terminológia fogalmkörének a része. Ha mégis zavaró, elé tehetjük a „szak” előtagot: szaknevezet. Végül is számos jó javaslat született: szakszó, szakkifejezés, szaknyelv, szaknyelvtudomány, szakszókincs, nevezet, szaknevezet, nevezettan stb. Magam a nevezéktan és a szaknyelvtudományt tartom a terminológia megfelelő magyar változatának. A választás a nyelvhasználóké.

Zárójelben jegyzem meg: hogy biztos vagyok abban, hogy a legtöbbször továbbra is a terminológia szakszót fogják alkalmazni. Mégis remélem, hogy lesznek másként gondolkodók, „szépmerők” is.

STRATÉGIA

A *stratégia* általános értelmű jelentése:

- „összetett, nagyméretű tevékenység megtervezésének és végrehajtásának tudománya;
- valamely eljárás, tevékenység átfogó terve, amely tartalmazza a cél eléréséhez szükséges cselekvéseket és a lehetséges akadályozó tényezőket” (Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára*).

A magyar változata szövegfüggő; az adott tárgykörben a *szervezés/tervezés* szó helyettesítheti:

- szervez „megtervez valamit, és gondoskodik a feltételeiről”;
tervez „valamely jövőbeli cselekvés körülményeit kigondolja”
(*Értelmező szótár*+).

Gaál Csaba fentiekben írt meghatározása: „A *stratégia* a cselekvések hosszabb távú terve egy bizonyos cél elérése érdekében.”

A *Terminológia-stratégiai...* jelentéséről való töprengésem miatt megkérdeztem Fóris Ágotát és Berényi Mihályt: mit jelent a cím?

Fóris Ágota

A terminológiai stratégia – szerintem – mindhárom jelentésre vonatkozik, a terminológia minden szegmensével való foglalkozást értjük alatta.

Berényi Mihály

Az a *terminológiai stratégia...* kezdettől fogva felkeltette az érdeklődésedet. Na, erre jó ez a cím, többre nem, mert nem tájékoztat a tartalomról. Csak hangzatos. Legalább is számunkra.

Nem tudom, pontosan milyen kihívásokat említettek. Abban viszont biztos vagyok, hogy a *stratégia* szó szükségtelen, és a kihívások is meglehetősen angol ízű. Na és? – kérdezhetik. A kérdés mégis elgondolkoztató, főleg azért, mert a rendezvény a Magyar Tudományos Akadémián, anyanyelvünk oltalmazójának intézetében volt. Lehetett volna így is írni: *A terminológiai tervezés nehézségei magyar nyelvterületen*. Vagy: *A szakszótani tervezés nehézségei magyar nyelvterületen*.

Megjegyzés: Nehezen értem a *terminológia-stratégiai* szóalakulat kötőjeles írásmódját. Megkérdeztem Siptár Pétert, ezt válaszolta:

„valóban, szabályosan »terminológiastratégiai« lenne, de ez annyira hosszú és szokatlan, hogy szerintem ilyen esetekben érdemes lazán értelmezni a »kéttagút nem kötőjelezünk« elvet. Végül is az egész kötőjelezési szabályrendszer a világos érthetőséget, a könnyebb olvashatóságot szolgálja, tehát én támogatom azt, hogy elsősorban ezt kell szem előtt tartani, és csak akkor a szabályokat, ha ezt szolgálják az adott esetben. (Gondoljunk például az »egy szótágú igekötő nem számít külön összetételi tagnak« elvére: ez se igazán szabályszerű – bár a szabályokba bele van írva, de ettől még nem szabályszerű –, mégis így csináljuk, mert így tetszetősebb.) Úgyhogy röviden: a kért írásmód nem szabályos, de még mindig a legjobb (ad hoc) megoldás.”

Elgondolkozva olvastam az egyik előadás címét:

Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyítói kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák

Az előadó két jeles magyar nyelvész.

13 szó a névelőkkel és kötőszóval együtt, amelyből öt idegen szó. Ha a névelőket és a kötőszót nem számítom, 5 : 4 az idegen szavak javára. Szegény magyar nyelv, megint vereséget

szenvedett, méghozzá magyar nyelvterületen és a nyelvtudomány szakembereitől, akiknek az lenne a feladatuk, hogy vigyázzanak a magyar nyelvre.

Megjegyzés: Nem tévedés, a nyelvészek egyik feladata, hogy vigyázzanak a nyelvre, munkájuk nem szorítkozhat a nyelvi jelenségek rögzítésére, kutatására. A nyelv művelés része a nyelvészet tudományának.

nyelvművelés „az alkalmazott nyelvtudomány egyik ága, a nyelvi tervezés része, amely a nyelvi helyesség feltételeit és formáit vizsgálja és rögzíti, továbbá terjeszti a nyelv-közösség tagjai között” (Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára*)

Rangos nyelvészeink között sok nyelvművelő volt és van, például Balázs Géza, Fábián Pál, Grétsy László, Kiss Jenő, Lőrincze Lajos stb.

A fenti címet olvasva Hadrovics László: *Az idegen szavak és a purizmus* című írása jutott eszembe.

„Kötelességünk példaadással a helyes nyelvhasználatot terjeszteni, és amit csak lehet, az anyanyelven kifejezni. Az anyanyelv szava százféle szállal kapaszkodik tudatunkba, rokonai vannak, és ha először halljuk is, ösztönösen kiérezzük a jelentését, ami az idegen szónál éppen rokonalansága miatt homályban marad. [...]

Sokszor halljuk a szembeállítást, hogy a purizmus túlságosan elszigeteli a nemzetet az európai vagy világkultúrától, befelé nézővé, provinciálissá teszi, az idegen szavak viszont éppen utat jelentenek a világkultúrához. Én ebben nem hiszek, ill. a szembeállítás helyébe egy másikat teszek: Mennyi haszon van abból, ha a szélesebb néprétegek is jól-rosszul megtanulnak egy sereg idegen szót, amelyeknek jelentésével, használatával nincsenek tisztában? Viszont mekkora kár az, hogy ezek az idegen szavak mintegy buktatókat, korlátokat emelnek népünk túlnyomó többsége elé, és éppen ezzel szegik kedvét, hogy közelebb kíváncsozzék a műveltség forrásaihoz! Ha ezt tényleg néznénk, ez az írástudók árulása lenne.”

Igen, a példamutatás a leglényegesebb oktatási módszer, a rossz példamutatás pedig „az írástudók árulása”.

Nagyon is igaz, hogy a magyar szavak jelentését ösztönösen kiérezzük, az idegeneké viszont homályban marad.

Nem egyértelmű a *terminológiai elvek* kifejezés, hiszen nem tudjuk, hogy a terminológia mit takar pontosan: szaknevezetek alkotásáról, meghatározásáról vagy rendszerezéséről, avagy mindkettőről van szó. Esetleg a szaknevezetek orvosi nyelvi használatának az elveire gondolnak? Magyarul egyszerűen pontosítható:

- a szaknevezetek alkotásának/meghatározásának elvei,
- a szaknevezetek rendszerezésének elvei,
- a szaknevezetek használatának elvei.

Mit jelent a *gyógyító kommunikáció*? Feltételezem, hogy a beszéddel való gyógyítást: a beteg megnyugtatása, felvilágosítása, a beteggel való beszélgetés, vagyis az orvos–beteg párbeszéd. Nem tudom, miként kapcsolódik ez a nevezettnél (terminológiához). Esetleg úgy, hogy a szakkifejezéseket magyarul kell megfogalmazni, hogy a beteg is megértse.

A *problémák* mondhatók *nehézségek*nek, a *tendenciák irányzatok*nak. Az *ideológiák* kifejezés jelentését ebben a vonatkozásban nem értem teljesen.

ideológia „valamely társadalmi csoport, réteg, osztály, párt érdekeit és viselkedését irányító és igazolni kívánó eszmék rendszere, látszólag morális, filozófiai, tudományos vagy vallásos igazságként megjelenítve” (Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára*)

Lehet, hogy az orvostársadalomnak a szaknevezetek elveivel, használatával való felfogásáról van szó?

A címet nem tudom magyarra fordítani, mert nem értem. Meggyőződésem, hogy ezzel nem vagyok egyedül. Megkérdeztem másokat is:

Berényi Mihály

Ha a terminológiát szakszókincsnek fordítom, akkor a magyar orvosi szakszókincsünk előtt álló kihívásokról lehet szó. Az angolosodási irányzatokról, a mögöttük álló politikai tervszövegekről, jó esetben arról, hogy a szakszavakat hogyan lehet magyarra konvertálni (szándékosan nem írtam: magyarosítani). A szakszókincsnek, szakszavaink összességének nem lehetnek elvei. Egyébként a hangzatos cím mögött bármi lehet.

Gaál Csaba

Az előadást érdeklődéssel meghallgatnám, annál is inkább, mert nem értem, mi szerepe lehet a terminológiának a „gyógyító kommunikációban” – már ha a kommunikáció egyáltalán gyógyít. Egyetlen terület, ahol ez szóba jöhetne, az a pszichiátria. Valóban erről lenne szó? A terminológia adott, kíváncsi lennék tehát, milyen elvek fedezhetők fel benne, ha csak nem helyesírási, illetőleg képzési kérdések. Ha pedig hazai nyelvi rendezvényről van szó, szívesebben vettem volna magyar szavak használatát a kommunikáció és tendencia és a terminológia helyett még akkor is, ha ezek a mindennapok szókincsének részévé váltak.

Kovács Éva

Én se nagyon értem. Én az elveket, ideológiákat nem értem, nem ismerem, mert azt az orvosi szakma határozza meg. Ezt követik a irányzatok, miszerint mindenki követi az elvet vagy/és az egyéni útját járja. Végül megjelennek mindkettő következményeként a nehézségek, amelyeket így már körülményes megoldani.

Megkérdeztem az egyik szerzőt is, aki elküldte az előadás szövegét. Érdeklődéssel olvastam. Kiderült, hogy a tanulmány az orvosi nyelv használatát vizsgálja az orvosi szaknyelv szintjei (tudományos, gyakorlati és felvilágosító orvosi nyelv) szerint, beleértve a szakkifejezések alkalmazását is. Ez lenne a gyógyító kommunikáció? Soha nem jöttem volna rá.

Ennek alapján a magyar cím: *A nyelvhasználat kérdésköre a tudományos, a gyakorlati és a felvilágosító orvosi nyelv szintjén – nehézségek, irányzatok, feladatok*

Ezt biztosan megérti mindenki, és pontosan fedi az előadás tartalmát – az sem baj (!), hogy magyarul van. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy érthetően kell fogalmazni, a tudományokban hatványozottan. A szükségtelen idegen szavak használata ezt gátolja.

Benkő Loránd és Lőrincze Lajos erről így írt: „Az idegen szavak mértéktelen, fölösleges elterjedése a mai magyar nyelvhasználatnak nem az egyetlen megvizsgálendő és orvoslásra váró kérdése. Csak

része annak a nyelvi magatartásnak, amely nem szolgálja, hanem éppenséggel gátolja a világos gondolatközlést és a megértést, tehát társadalmilag káros és veszélyes.

...a szaktudományok, szakterületek nyelvének minél magyarabbá tevésére szüntelenül és kitartóan kell igyekezni. – Abból ugyanis, hogy a szaknyelvek tele vannak idegen szavakkal, a tudományok eredményei birtokba vételének, széles körökben való elterjedésnek számíthatatlan nehézsége származik. A *beavatottak*é meg a *kívülállók*ra (olykor már *kirekesztettek*re) való egészségtelen szétrétegződésnek máris számos jelét tapasztalhatjuk. Ezt a folyamatot, a szaktudományi arisztokratizmus eluralkodását, amely művelődéspolitikáinkkal szögesen ellenkezik, meg kell állítanunk. [...]

Egy-egy szakma, tudományág szinte külön világ. Csak hivatott művelői tudják teljes határozottsággal eldönteni, hogy mely idegen szavakra van benne szükség, melyekre nincs. A kérdés megítélésében azonban föltétlenül számításba kell venni azt is, hogy az idegen szavaknak a köznyelvbe tartó áradata igen nagy mértékben a szaknyelvekből indul ki, a szakmai zsargon tömegközlési szintre kerülése révén valószínűleg meg, éppen a tudományoknak és a technikának a közművelődésbe való fokozatos behatolása miatt. A szaknyelvek területe tehát végeredményben mégsem kezelhető úgy, mint az idegen szavak használatának teljesen szabad, korlátok nélküli szintere, s a szakemberek felelőssége a köznyelvi közvetítés irányában igen nagy.

Amikor tehát a szakember a maga közegéből kilépve nem szakemberhez, hanem a szakmán kívül állókhoz szól – akár más szakmabeliekhez, akár a nagyközönséghez (pl. a tudományos ismeretterjesztés szintjén) –, akkor már nem lehetnek mérvadóak a szakma, a tudományág idegenszó-használatának szokásai. Akkor már mindenkinek kötelessége úgy fogalmaznia, hogy mondanivalóját ne tarkítsák oly mértékben a más tudományágak művelőitől, illetőleg a közönségtől nem vagy csak felében-harmadában ismert, s így félreértésre, meg nem értésre okot adó idegen szavak. Persze erre a közérthető beszédre a szakember csak akkor lesz képes, ha tudományágának fontos fogalmait magyar szóval is ki tudja fejezni.

A »más szakember« szempontját külön is ki kell emelni. Szokás ugyanis elfeledkezni arról, hogy a szakmák, a tudományágak között sohasem volt (és a jövőben sem lehet) éles határ, sőt ma, a tudományok egymásra hatása, kölcsönös támogatása, felhasználása korában válaszfalaik egyre inkább gyengülnek, tágulnak. Azok az idegen szavak, amelyek valamely sajátos szakterület művelői számára nélkülözhetetlennek tűnnek, más szakágzat munkásainak már nehézségeket okoznak, tehát akadályozzák a tudományok közötti – alapvetően fontos – kapcsolatok fejlődését, az eredmények kölcsönös átvételét.

Gyakori érv az idegen szavak mellett, hogy sokat nem lehet lefordítani.

Ismét Hadrovics Lászlót idézem:

„Nyelvész kollégától hallottam a rádióban, hogy *kommunikáció* helyett nem lehet magyar szót használni, mert ez éppen olyan szakkifejezés, mint a *demokrácia* vagy *szocializmus*. Én ebben nem hiszek, és nyugodtan merem ajánlani a *közlés*-t, s ha ma még talán nem is azonos a jelentésük, a használatban majd hozzászokunk, hogy a *közlés*nek ilyen jelentése is lehet. Gondoljunk csak arra, milyen változáson mentek át a *mos*, *arat*, *csépel*, *vezet*, *repül*, *számít* fogalmaink, és az igék mégis megmaradtak, s egyaránt jelentik a testi és gépi erővel végzett cselekvést. [...] Amit tehát a nyelv öntudatlanul egyes területeken magától elvegez, azt másutt okkal-móddal tudatosan is megtehetjük.

Én az ilyen húzódozásnak általában az idegen szavak fordítatlanul hagyásának okát leginkább a túlzott óvatosságban látom. Legtöbbünknek csak egy anyanyelve van, és az idegen szöveg mindig tiszteletet parancsol.

Mindig ott a veszély, hátha valamit nem teljesen értünk és helytelenül fordítunk. Biztos, ami biztos, maradjon meg az idegen szó, ebből baj nem lehet. Az ilyen felfogás tűzdeli tele nem utolsó sorban nyelvéseti szövegeinket is fordítatlanul hagyott szavakkal, többszavas kifejezésekkel, mondattöredékekkel.”

Benkő Loránd és Lőrincze Lajos hasonlóan vélekedett:

„Kétségtelen ugyanis az, hogy sokkal egyszerűbb és gyorsabban megvalósítható a tudásnak is, a szakfordítónak is átvenni az idegen szót, mint a fejét törni a lefordításán, jó magyar megfelelőjének kitalálásán. S talán ez az, amit a leginkább hiányolunk: nem tapasztalunk elég törekvést az új fogalmaknak magyar névvel való útnak bocsátására. Hozzá kell még ehhez tenni azt is, hogy ha valaki idegen szöveg magyarra való áttételében az idegen szót anyanyelvére lefordíthatatlannak tartja, az minden bizonnyal nem is érti teljesen az idegen szó tartalmát, s a vele kapcsolatos szöveg pontos közvetítésében maga is bizonytalan.

De nemcsak az új dolgokat jelölő szavakról van szó, hanem a régebbiekről is: a más nyelvbéli idegen szavak hatására új életre támadnak szinte már el is felejtett, vagy legalábbis erősen háttérbe szorult régi idegen elemek...

Sőt még tovább is mehetünk: az idegen szavak súlyos károkat okozhatnak rokon értelmű szavaink rendszerének. Az angoltól, franciától, némettől stb. sugallt *funkció* miatt egész sor magyar szó szorul háttérbe: *működés; feladat, feladatkör; tisztség, megbízatás; szerez, rendeltetés*; stb.”

A fölösleges idegen szavak használatának sok más hátránya is van:

- „...félrevezeti a jóhiszemű embereket, akik közül többen úgy vélik – a szakmai zsargon meg a magasabb szintűnek tűnő szóhasználat hatására –, hogy kevésbé lennének szakszerűek vagy műveltek, ha nem divatos idegen szavakkal fejeznék ki magukat, hanem közérthetően, magyarul. Ezzel szemben az igazság az, hogy a szaktudományok magas szintű művelése nem követeli meg az idegen szavak zsúfolását.” (Benkő, Lőrincze)

Befejezésül hozzáteszem: talán mégiscsak meg kellene adni a magyar nyelvnek azt a tiszteletet, hogy használjuk, főképp, ha magyar nyelvterületen vizsgálódunk. És még valami: tudva, hogy a szükségtelen idegen szavak országunk és a magyar szellem 400 éves elnyomásának nyelvi lenyomatai, nem értem, miért kell ennyire ragaszkodni hozzájuk.

Elgondolkoztató az alábbi vélekedés:

A Magyar Tudományos Akadémia – mint a tudományokat összefogó és irányító intézmény – hason oda, hogy kiadványaiban, különösképpen a szélesebb olvasottságú szakfolyóiratokban csak azok az idegen szavak kapjanak helyet, amelyek az egyes tudományterületek számára mint szakkifejezések (terminus technicusok) nélkülözhetetlenek, s maradjanak ki a szakszövegeket manapság szinte elöntő, könnyen nélkülözhető vagy helyettesíthető egyéb idegen nyelvi elemek.

Bősze Péter

Beszámoló a *Magyar nyelvű orvosi tudományírás* című tudományos rendezvényről

A tudományos ülés a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Orvosi Nyelvi Munkabizottságának rendezvényeként, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok és Orvosi Tudományok Osztályának, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének támogatásával jött létre az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2018. október 5-én. Védnöke *Prószéky Gábor* (a Nyelvtudományi Intézet igazgatója) és *Siptár Péter* (az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke) volt.

A rendezvényt *Siptár Péter* nyitotta meg. Köszöntötte a résztvevőket és bemutatta e sorok írója *Magyar orvosi nyelv – helyesírási útmutató* című könyvét, amely éppen aznap jelent meg a Medicina Kiadónál (l. 105. oldal). Örömhírként közölte, hogy a kötet egy három tagból álló sorozat első része; a további két kötet (*Magyar orvosi nyelv – nyelvhasználati megfontolások*, illetve *Magyar orvosi nyelv – egyetemi tételekötet*) hamarosan megjelenik, remélhetőleg még az idén. Ezután jó munkát, tartalmas együttgondolkodást kívánt a rendezvény előadóinak és résztvevőinek.

CÉLKITŰZÉSEK

A célkitűzések egyértelműsége megkívánta néhány fogalom tisztázását:

Orvosi tudományírás Fogalmába alapvetően az orvosi közlemények, értekezések és szakkönyvek tartoznak, de ide sorolom a hivatalos orvosi írásokat is (leletek, látletelek, zárójelentések).

Magyar nyelvű tudományírás Magyar nyelvűnek a főlegesen idegen szavaktól mentes, a magyar nyelvhasználati szabályok szerinti tudományírást nevezem. Főlegesen az az idegen szó, amelyik pontosan helyettesíthető magyar szóval. Hangsúlyozom, hogy pontosan. Ha a mondandót félreérthetetlenül az idegen szó fejezi ki, azt kell használni.

Egyetemes orvosi nyelv Az orvosi nyelvnek az rétege, amelyet az orvosi közlemények, értekezések, szakkönyvek és hivatalos orvosi jelentések írására, továbbá az orvosképzés, továbbképzés és az orvosi tudományos előadások tartására használunk.

Szabatos egyetemes orvosi nyelv Irányadó az az egyetemes orvosi nyelv, amelyet az orvostársadalom egyezményesen tart a leginkább

megfelelőnek. Nyelvészeti kifejezéssel ez az egyetemes orvosi nyelv normája.

Egyetemes magyar, illetőleg szabatos egyetemes magyar orvosi nyelvnek a fentiek magyar nyelvű formáját nevezem.

A rendezvény célja:

- A magyar orvosi tudományírás nyelvének és nyelvhasználatának felmérése.
- Javaslatok és teendők meghatározása a szabatos egyetemes magyar orvosi nyelv megteremtésére és egységes használatára.

ELŐADÁSOK

AZ ORVOSI FOLYÓIRATOK NYELVHASZNÁLATA

Berényi Mihály	Az orvosi közlemények nyelvhasználatára – mai helyzet
Papp Zoltán	<i>Az Orvosi Hetilap</i> gyakorlata
Forrai Judit	<i>A Kaleidoscope</i> és a kettős látás – történelmi visszapillantás
Magyar László András	A magyar orvosi nyelv lehetőségei a jövőben
Kuna Ágnes	Az orvosi nyelvhasználat a gyakorlatban
Gergely Péter és Fogarasi-Nuber Katalin	A látletelekben szereplő sérülés-leírások párhuzamos igazságügyi orvosszakértői és nyelvészeti elemzése

AZ ORVOSI KÖNYVEK NYELVHASZNÁLATA

Vincze Judit	A nyelvi szerkesztő szemével
Gaál Csaba	A szerző (szerkesztő) szemével
Farkasvölgyi Frigyesné	A MEDICINA Könyvkiadó tapasztalatai

ZÁRÓNYILATKOZAT

Bősze Péter A zárónyilatkozat szempontjai

AZ ELŐADÁSOKNAK AZ ELŐADÓK ÁLTAL ÍRT ÖSSZEFOGLALÓI

Berényi Mihály

Az orvosi közlemények nyelvhasználata – mai helyzet

Az írás művészete szinte minden területen súlyos beteg. A számítógépek világában az anyanyelvünk ismerete sokat romlott a közélet minden területén (a trágárság tekintetében fejlődés mutatkozik). Feladat: a nevelési, nyelvoktatási hiányosságok csökkentése.

Orvosi közleményekben, előadásokban, internetes népszerűsítő egészségügyi honlapokban nyilvánul meg legjobban, különösen ott, ahol nincs nyelvi lektor. Legkevesebb hiba a nagy múltú kiadók könyveiben van.

Az internetes hibák nagyságára íme egy példa:

A cikk címe: „*A mielodiszplázia szindróma kvintesszenciája*”.

Váltakozik a mielodiszplázia és a myelodysplasia, és myelodysplasias a beteg; differenciál diagnosztika.

Feladat: nyelvi lektorok kellenének a világhálóra is.

Egyik folyóiratban a cikk címe: „*A perkután nervus tibialis posterior stimuláció (PTNS) a túlműködő hólyagszindróma kezelésében*.”

A hibás „túlműködő hólyagszindróma” angol eredetű: overactive bladder syndrome. A magyar címben a „perkután” ezért van rossz helyen, mert szolgálisan sikerült lefordítani a módszer angol nevét: Percutaneous tibial nerve stimulation.

Helyesen: A nervus tibialis posterior perkután stimulációja túlműködő hólyag kezelésében. A „szindróma” akár el is hagyható. A cikkből néhány jellegzetes hiba: vizeleti naplókitaltás, detruzor túlműködés, státusz felmérés, reziduális vizeletmeghatározás, ismételt vizeleti napló kitöltése.

Feladat: a szaklapok szerkesztőségébe a szakmai lektorokon kívül nyelvi lektorok is kellenének.

A leggyakoribb hibák:

Elkerülésükre andrológiai és urológiai szakszógyűjtemény készítettünk; mintha az írók nem használnák.

A teljes orvosi szakszókincset ismét össze kellene gyűjteni.

- Az író nem olvassa el a saját maga által írt szöveget (gépelési hibák)
Phyllanthus növényfajok összehasonlítása antivirális szerekkel.
- Apró hiányosságok: vessző, határozott névelő kimaradása
Megkezdtek a világ első szélütés utáni összejtkezelését.
Ingyenes méhnyakrák elleni oltás.
- Nem ismerik az egybe- és különírás szabályait
Spermium DNS töredézetttség, spermium koncentráció, hímveszvsz protézis típus.

- Hibák a kötőjelek használatában
Hólyag és húgycső rendellenességek.
- Az orvosok nem kedvelik a szerkezetes megoldásokat
A perkután nervus tibialis posterior stimuláció (PTNS) a túlműködő hólyagszindróma kezelésében. (I. fent)
- Angol szakkifejezések szerint képezik a magyar megfelelőket; erős angol hatás
Sperm count → spermaszám (spermiumszám helyett), andrológusok is elkövetik!
Az ibuproféntől csökken a spermaszám.
- Eredményez a kárt, bajt okoz, előidéz, kivált helyett
A kontrasztanyag veseelégtelenséget eredményezett. A tüdőembólia hirtelen halált eredményez.
- Nem kívánt események esélye a veszélye, kockázata helyett
A szívhalál esélye nő. A vetélés esélye nő.
- A férfi szavunk hibás használata
A férfi genitáliák – a férfi nemi szervei
- Magyar–latin hibridek

Papp Zoltán

Az Orvosi Hetilap gyakorlata

Elsőként Markusovszky Lajos indította útjára a magyar orvosi szaknyelv művelését azzal, hogy 1857-ben megalapította az *Orvosi Hetilapot*, 1860-ban pedig kiadta az *Orvos-gyógy-szerészeti Műszógyűjteményt*. (1883-ban Balogh Kálmán szerkesztett új *Orvosi Műszótárt*.) A magyar orvosi szaknyelv további jelentős úttörői: Rác Sámuel, Bugát Pál és Balassa János.

Az *Orvosi Hetilap* az elmúlt 161 évben a magyar orvostudomány világszínvonalú, nemzetközileg jegyzett folyóirata lett. Az elmúlt két évben a formai elvárásokat is összhangba hoztuk a nemzetközi gyakorlattal, ugyanakkor az *Orvosi Hetilap* szerkesztésénél két forrásra alapozzuk az egységes és következetes írásmódot: *Orvosi helyesírási szótár* (1992) és *Magyar helyesírási szótár* (2017).

Latinul írjuk az anatómiai/szövettani képletek, kifejezések, betegségek (diagnózisok), műtéti eljárások, kórokozók nevét. A magyar és latin szavakat egymás szinonimájaként használjuk.

Magyarosan írjuk a szakterületek és azok művelőinek elnevezését; a köznyelvben is használt szavakat; a -*szkóp* és a -*gráfia* végződésű műszeres eljárások és műszerek elnevezéseit; a kémiai, biokémiai, biológiai és fizikai szakkifejezéseket.

Az *Orvosi Hetilap* úttörő és irányító szerepe olyan érték, amelyre alapozva azt javasoljuk, hogy a magyar nyelvű orvosi tan- és szakkönyvek, folyóiratok kövessék az *Orvosi Hetilap* bevált és következetes írásmódját az egységes magyar orvosi szaknyelv érdekében.

Forrai Judit

A Kaleidoscope és a kettős látás – történelmi visszapillantás

A *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* közel egy évtizede működő átfogó folyóirat, amely többszakmás megközelítésben és forrásból tárgyalja az orvosi tudomány történetét széles összefüggésben, az ókortól napjainkig. Helyt ad olyan társadalomtudományi és művelődéstörténeti tudományágaknak is, mint például az egészségügyi jog, törvénykezés, filozófia, sporttörténet, pszi-tudományok, élettudományok története; néprajzi, módszertörténeti, műzeumi, irodalmi és egyéb források feldolgozásával tágitja az orvostörténet sokszínű, összetett vizsgálatát. Éppen ezért a folyóirat tudományos nyelve nem kizárólag orvosi szak kifejezésekre szorítkozik, hanem egyidejűleg mindazokat a mai jelentéstani fordulatokat is alkalmazza, amelyeket a társadalomtudományi nyelvezet rejt magában, elbeszélési és értelmezési szempontból is. Ilyenformán kettősség jellemezi a lapot: egyaránt jelen vannak a legújabb XXI. századi nemzetközi kutatások kifejezései, amelyeknek még nem alakultak ki a magyar megfelelő szaknyelvi változatai, és azok a régi magyar orvosi elnevezések, kifejezések, amelyek már sem formailag, sem tartalmilag nem állják meg a helyüket a mai közbeszédben – ezeket már szokásos szakszavakkal helyettesítjük. Példákon keresztül mutatom be azokat a társadalmi, szemléletbeli, szakmai változásokat, amelyek folyamatosan megjelennek az orvosi tudományos nyelvben, a múltban és jelenben egyaránt.

Magyar László András

A magyar orvosi nyelv lehetőségei a jövőben

A magyar orvosi nyelv a XVI. századi kezdetektől, ám különösen a XVIII. század 30-as éveitől igen sikeresen fejlődött. Nagyjából a XX. század első évtizedeire szókészletében, gördülékenységében, stílusában és kifejezőmódjában egyaránt fejlett nemzeti szaknyelvvé vált. Ekkor kezdődtek a bajok, amelyek részint külső hatásokra (latinoktatás hanyatlása, angol nyelv világhatalma, globalizáció, az olvasáskultúra háttérbe szorítása stb.), részint belső okokra (szakosodás, a szókészlet robbanásszerű bővülése, a digitális kultúra terjedése, magyarok külföldi tanulmányai, munkavállalása stb.) vezethetők vissza. Ezek a folyamatok szerintem megállíthatatlanok. A jövőben tehát nem a szakszókincs magyarosítására kell törekednünk, mert azt lehetetlennek látom, hanem az orvosi nyelv gondolati-stiláris javítására, az érthetőségének fönntartására. Ennek eszközei:

- Orvosi nyelvoktatás (történeti és kortárs), illetve latinoktatás erősítése.
- Nyelvi-stiláris ellenőrzés erősítése az írott munkák közreadásánál.
- Magyar nyelvű orvosi adattárak létrehozása.
- Magyar nyelvű közlemények megjelentetésének lehetővé tétele, több és mozgékonyabb magyar nyelvű elektronikus szaklap vagy fórum létrehozása, pályázatok magyar nyelvű cikkek írására.

- Hazai tudományos kutatás, anyanyelvű szakrendezvények, fórumok, hálózati oldalak támogatása.
- Új magyar orvosi helyesírási szótár létrehozása (a világhálón).
- Egyes magyaros orvosi kifejezések makacs ismételtetése a sajtóban és az oktatásban.

Ez utóbbi javaslatok közül az új (világhálós) orvosi helyesírási szótár és magyar orvosi szótár megalkotása lenne a legfontosabb, illetve az anyanyelvi szakmai honlapok fenntartása és színvonalának emelése. Fontos a latinoktatás és a *magyar orvosi nyelv* tantárgy óraszámának növelése is legalább az orvosi karokon.

Kuna Ágnes

Az orvosi nyelvhasználat a gyakorlatban

Az orvosi nyelvet annak rétegzettsége és sokszínűsége felől lehet megközelíteni. Egységes orvosi nyelv nem létezik, nem létezhet, mert ez ellentétes a nyelv és a nyelvhasználat természetével. Így van ez minden szaknyelv, sőt minden nyelv esetében is. Az „orvosi nyelv” címke tehát (nyelvészeti szakkifejezéssel élve) az egész a rész helyett metonímia. Azaz magában foglalja a rétegzettséget, a különböző nyelvhasználati színtereket, beszédeseményeket, műfajokat stb. Így például orvosi nyelvként „címkézzük” tárgyunkat, amikor a tudományos szaknyelvre gondolunk, de azt is, amikor a klinikai szakmai párbeszédekről vagy az orvos és a betege közötti nyelvhasználatról beszélünk. Ez a sokszínűség más-más feladatokat ró a kutatókra is, amelyek megoldása szükségszerűen tudományközi megközelítést és többféle módszert igényel. Egyes feladatoknál kifejezett igény a (szigorú) egységesítés (ilyen pl. a helyesírás), más esetekben ez szóba sem jöhet (például az orvos-beteg kapcsolatban). A tudománynak ezen a változatos „terepen” szükséges támogatást nyújtania és iránymutatást adnia. A tudományos szaknyelvre vonatkozó feladatok mellett tehát a gyakorlati szakmai nyelvhasználat és az ún. közvetítő nyelv jellegzetességeinek felmérése is nagy jelentőséggel bír.

Gergely Péter, Fogarasi-Nuber Katalin

A látleletekben szereplő sérülésleírások párhuzamos igazságügyi orvosszakértői és nyelvészeti elemzése

A sérülések leírásának, ellátásának és kórismézésének olyan jegyzőkönyve a látlelet, amely a fentiekben túl a sérülés jogi minősítését is tartalmazza. Jelenleg Magyarországon a látlelet fogalmát, a használható kifejezések tárá, a leírások részletességét érdemben sem jog-, sem szakmai szabály nem határolja be. A nem elegendő adattartalmú, hibás vagy önellentmondó látlelet büntetőeljárások kimenetelét változtathatja meg. Mivel a büntetőeljárásoknál az igazságügyi orvosszakértőknek gyakran a sérülések ellátásához képest későbbi időpontban, a szakorvosi látleletek alapján kell feltárniuk a sérülések súlyosságát és keletkezésük lehetséges módját, elengedhe-

tetlen a sérülések pontos leírása és kórismézése a szakorvosi leletekben. Ez különösen igaz azokban az esetekben, ha a szakorvosi irat nem kerül igazságügyi orvosszakértő kezébe. E szakmai szempontból káros jogalkalmazói gyakorlat – tapasztalataink szerint – az utóbbi időben sajnálatos módon terjed.

A látleletek a nyomozhatóságok és a büntetőeljárás résztvevői számára is készülnek, ezért továbbra is a vitatott érvényességű, az *Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 16-os számú módszertani levele a testi sérülések és egészségkárosodások igazságügyi orvosszakértői véleményezéséről* című kiadvány alapján, magyar nyelven kell megfogalmazni bennük a sérülések leírását, a kórisméket pedig latin mellett magyar nyelven is fel kell tüntetni.

Előadásunkban hibás látleleti megfogalmazásokat és orvosszakértői szempontból félreérthető leírásokat és kórisméket mutatunk be és elemzünk mind igazságügyi szakértői, mind nyelvészeti szempontok alapján. Felhívjuk a figyelmet arra, mennyire fontos a magyar orvosi szaknyelv helyes és közérthető használata az orvosi látleletekben a téves jogi következtetések elkerülése érdekében.

Néhány javaslat az egyetemes magyar orvosi nyelv megteremtésére és egységes használatának megvalósítására:

Mindennapi gyakorlati tapasztalat, hogy a látleletek, orvosi iratok sokszor nyelvtani és fogalmazási hibáktól hemzseggő sérülésleírásokat tartalmaznak. Látleletekben a kórisméket latin és magyar nyelven is meg kell adni. A latin kórismék magyar megfelelői azonban gyakran pontatlanok, vagy jelentésük nem egyezik meg a latin szakkifejezésekével. Gyakran előforduló hiba más minősítési csoportba tartozó kifejezések megadása, hasonló, de nem azonos jelentéstartalmú szavak felcserélése a magyar fordításban.

Kiemelten fontos lenne, hogy a gyakorló orvosok tisztában legyenek azzal a nevezéktanral, melyet az igazságügyi orvostan használ az egyes sérüléstípusok leírására és kórismézésére. Szükséges lenne továbbá azt is tudatosítani a gyakorló orvosokban, hogy bizonyos, széles körben elterjedt kifejezések használata félreérthető az igazságügyi orvosszakértők számára, és a későbbiekben mind a büntetőeljárás, mind az esetleges polgári peres eljárás kimenetelét is befolyásolhatja. Amennyiben sikerül az igazságügyi orvosszakértői szakmának egyetértésre jutnia a nevezéktanban, a megújuló 16-os számú módszertani levél (szakmai irányelv) tartalmazni fogja majd a sérüléstípusok igazságügyi orvosszakértői szempontú megnevezéseit és meghatározásait. A megszülető, közös megegyezésen alapuló nevezéktan vonatkozásában kiemelkedő jelentőségű, hogy a gyakorló klinikai orvosok és a jogalkalmazók (hatósági, bírósági alkalmazottak) is megismerhessék és elsajátíthassák, illetve minden szakterület hivatalos szaknyelvébe ugyanazzal a jelentéstartalommal épüljön be.

Vincze Judit

Orvosi könyvek nyelvhasználata a nyelvi szerkesztő szemével

Minden orvos kötelessége lenne szakmája nyelvének művelése. A könyvek, közlemények ugyanis „nevelik” vagy éppen megfertőzik a ma olvasóját, a holnap szerzőjét. Az orvosi szaknyelv helyes alkalmazásának útja:

- A nyelvhelyességi szabályok kidolgozása (*Bószé Péter: Magyar orvosi nyelv – Nyelvhasználati megfontolások; Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató*).
- Az új orvosi szótár létrejöttekor elkészíthető lenne az elektronikus szövegjavító (várat magára!).
- Az egyetemi oktatók nyelvi képzése, a szabályok elfogadtatása (ez a legnehezebb!).
- Szakfolyóiratok és -könyvkiadók szerkesztői tegyék magukévá és alkalmazzák az elfogadott szabályokat (szinte reménytelen!).

Gaál Csaba

Orvosi könyvek nyelvhasználata a szerző (szerkesztő) szemével

A nyelvromlás az úgynevezett szakértelmiség jó részében is jelentős teret hódított. A szakkönyvekben rendszeresen felbukkanó helytelen nyelvhasználatot sokan – és joggal – mintának tekintik. Azt is mondhatnánk, hogy jóhiszeműen utánozzák a hibákat. Arra gondolnak ugyanis, hogy ha mindez a szerkesztőség tudtával történt, és nyomtatásban is megjelent, akkor ez nyilván elfogadott.

A nyelv változik, hangoztatják egyesek. A változás azonban lehet rossz és jó irányú. A nyelvhasználatnak azonban vannak alapvető törvényei, ezek némelyikének feladása is „változás”.

Az előadásban szóba kerül a szakzsargon, a stílus és a helyesírás szerepe, de példák szolgálnak a szórend idegenes, valamint az igeekötők helytelen használatára is. A legtöbb teret azonban az idegen szavak felesleges és kis munkával kiküszöbölhető halmozásának szenteli az előadó.

A *szakszerkesztő* a szöveg egységéért, a logikus elrendezésért, tagolásért kezkeszkedik. Felelőssége még a tartalmi, nyelvi és formális kérdésekre is vonatkozik. A szerkesztők feladatainak főbb pontjai:

- A szerkesztő módosíthat, de nem szabad a jelentést megváltoztatnia.
- A szerkesztő felel azért, hogy megjelenjen a magyar nyelv észszerűsége és szépsége.
- Egységes ortográfia megteremtése.
- Törekedni kell az idegen szavak mellőzésére.
- Kerülendő a szakmai zsargon.

Szaknyelvünk milyenségéért elsősorban mi vagyunk felelősek: mindnyájan, akik azt beszéljük, írjuk, vagy akik ellenőrizzük. Felelőssége – ha tetszik bűnrészessége – van természetesen minden orvosi lapnak, könyvkiadónak, azok lektorainak és szerkesztőinek.

Farkasvölgyi Frigyesné
A MEDICINA Könyvkiadó tapasztalatai

A különféle orvosi könyvek kézbevételekor csodálkozással vegyes értetlenséggel látjuk, hogy a szakszövegek írásmódja kiadványonként változik: ahány kiadó, annyiféle leírás. Legtragikusabb, ha a helyesírás egy könyvön belül sem egységes, következetlen. Az ortográfia a helyesírás tudománya, célja, hogy kidolgozott elvek alapján egységes írásmódot adjon a kezünkbe. 1992-ben született meg a „zöld könyv”, vagyis az Orvosi helyesírási szótár, melynek alapelvei a mai napig normaértékűek. Az orvosi helyesírásban – jó néhány egyéb kérdés mellett – az okozza a legfőbb gondot, hogy az idegen szavak kétféleképpen – idegen vagy magyaros, azaz kiejtés szerinti írásmóddal is – írhatók: a nehézséget a két lehetőség közti választás okozza, tudniillik, hogy mi alapján döntünk.

Javaslatok az orvosi helyesírási szótárhoz:

- A görög–latin szakkifejezésekben tartsuk meg az eredeti írásmódot, ez megóvja attól, hogy ugyanazt a szót a különböző kiadványok másként írják.
- El kellene dönteni, hogy mely szavak mentek át olyannyira a köztudatba és a köznyelvbe, hogy azokat magyarosan írjuk.
- A már meghonosodott magyar szavak használata részesüljön előnyben az idegen helyett: a szótár zárójelben tüntesse fel az eredeti kifejezést.
- Az idegenből átvett és még nem elterjedt szavakat alapvetően magyarítani kell, ajánlott az eredeti kifejezést zárójelben feltüntetni.
- Meg kell határozni a nyelvbe már beépült és eredeti formában elfogadottá vált idegen szavakat.
- Megfontolandó, hogy az idegen szavakhoz nem kellene-e magyaros végződéseket kapcsolni a ma ajánlott latin végzések (pl. *-cus*) helyett.
- Az új szótár ne csupán a címszavak felsorolására szorítkozzon, hanem tartalmazza a szóösszetételeket, szókapcsolatokat is.

LEVELEK

Katona Márton

„Caesar non supra grammaticos”
 szabad fordításban: „az uralkodó sem áll a nyelvtan fölött”

Néhány gondolattal szeretnék hozzájárulni a rendezvényhez, mivel személyesen nem tudok ellátogatni.

Először: támogatom a lakosság, a betegek részére megjelenő könyvekben, írásokban az olvasható, közérthető formában leírt tanulmányokat. Ennek szerkesztését, formáját már a rendezvényre bízom, meg majd a gyakorlat kialakítja.

Másodszor: engem az orvosi szakmai nyelv aggaszt. Ehhez szeretnék hozzászólni.

Több évszázad alatt szépen kialakult a szakmai latin (néhol keverve a görög nyelvvel) pontos orvosi kifejezések, leírások

tárháza egész Európában. Ezt fiatal korban, amikor még fogékony az agy, szépen meg lehet tanulni, és kitart az élet végéig, el lehet boldogulni vele. A múlt század hatvanas éveiben szépen meg is tanultam. Munkám során sok collega (kolléga) által igen szépen használt latin orvosi kifejezést is átvehettem. Öröm volt olvasni a szakkönyveket, meg a régi írásokat.

Lehet, hogy sokáig élek, mert új nyelvet kellett megtanulnom. Akkor ért az első meglepetés, mikor cikket írtam az *Orvosi Hetilap*ba.

Sorozatban kijavították, átírták a latin kifejezéseimet. Nem ismertem rá a cikkekre. Igen fáj, még most is. Miért kellett minden korábbi bevált kifejezést elvetni, csak egyfelé menni, mint felénk vidéken mondják, a „vezérürü” után, másfele nem lehet? Milyen hasznot hozott ez?

Egy nagyszájú, liberális párában elhomályosodott látású tím (team) ráerőltette akarátát a többségre. Nem fogadott el más véleményt, zavarossá tette a korábbi exact (egzakt) kifejezéseket, leseper minden bevált szokást.

Persze (per se) a magyar nyelvben sok a latin szó, beépült, alig lehet megismerni. Szépen lehet a magyar nyelvtannal is egyeztetni, ragozni.

Szerencsére a latin szavakat pontosan megőriztük, nem vagdaltuk le a végeit, mint számos nyugati nyelvben.

Egyre inkább kezd terjedni az összepotott angol nyelv a zavaros nyelvtanával. Ezeket már nehéz átültetni a magyar nyelvtan szabályai szerint, nagyon zavaró, ezt látjuk más szakmákban is. A latin, meg annak a magyar kifejezését kell az új dolgokra is alkalmazni, a keveredést, változást az angollal pedig nagyon óvatosan, apránként használni. Ergo: véleményem szerint a szakmai körökben a latin nyelv legyen az alap.

Ha valaki esetleg modern, fonetikus átírást szeretne, azt is engedjük. Írja le a régi szavakat, utána zárójelben, idézőjelben, vagy más betűtípussal az óhajtott újat. Rengeteg nyomda-technika van. Lehet a könyv végén szószeredetben is.

Sok fiatal collega, ha megkér, manapság segíték a szakmai latin alkalmazásában, ragozásában, egyeztetésében. Ne legyen kötelező diktatúra az új megoldásra, amit a diktátor bármikor meg is változtathat. Aztán annyi sok alakítást hoz folyamatosan, hogy ő sem ismer rá évtizedek múltával a tákolmányára. Lendületes, lehengerlő munkájuk során vártam, hogy a magistralis (magisztrális) receptfelírásakor is át kell térnünk a zavaros nyelvre.

Debrecenben 100 éves az orvosképzés. Az ünnepi megemlékezések címe: Centenarium Medicinae (nem pedig Centenarium medicinae). Száz év alatt 14 000 orvos végzett. Mindannyian megtanultuk a latint.

A műszaki irodalomban az M10-es csavar az mindig M10, nem pedig „em10”. A nem pontosan definiált kifejezések, mértékegységek miatt már számos gond volt a műszaki életben. Több példát tudnék hozni.

Tiszteljük professzoraink, őseink őszinte törekvéseit a pontos szakmai leírásokért.

Mélységes köszönet fáradtságos, áldozatos munkájukért! Eredményes munkát kívánva, salute collegiale.

Wittmann István

Nagyon örülök a *Magyar Nyelvű Orvosi Tudományírás* című rendezvénynek, különösen azért, mert itt Pécsen több alkalommal vitába keveredtem azt illetően, hogy tegyük-e kötelezővé magyar nyelvű tudományos közlemény meglétét a PhD címhez. Sajnos kisebbségben maradtam, pedig továbbra is az a meggyőződésem, hogy a magyar tudományosság nyelve így fejlődhetne. A rendezvényre sajnos nem tudok elmenni, de tisztelettel kérem véleményem képviselését.

ZÁRÓNYILATKOZAT

A zárónyilatkozat szempontjait a rendezvény célkitűzése szerint állítottam össze, figyelembe véve az előadók javaslatait.

AZ EGYETEMES MAGYAR ORVOSI NYELV HELYZETE, TEENDŐK

Az egyetemes magyar orvosi nyelv még alkalmas a magyar nyelvű tudományírásra, de írásmódja részben szabályozatlan, szókinccse pedig némileg hiányos: jó néhány nemzetközi kifejezésnek nincs magyar megfelelője.

A szabályozás területén nagyot léptünk előre: megjelent a *Magyar orvosi nyelv – helyesírási útmutató* című könyv, amely két évtizedes egyeztetést, vitát követően készült el, és a Magyar Tudományos Akadémia jóváhagyásával adtuk ki (I. fent). Ennek szerves kiegészítőjeként állítjuk össze a magyar orvosi nyelv új helyesírási szótárát. A jelenleg érvényben lévő orvosi helyesírási szótárt 1992-ben adták ki. Ez az ún. *zöld könyv*, az orvostudomány rohamos fejlődése következtében, több szempontból is elavult; az új szótárra tehát égetően szükség van. Megjelenésével gyakorlatilag megszűnik a magyar orvosi nyelv szabályozatlansága.

A szókinccs hiányosságának kiküszöbölése, a nemzetközi szakkifejezések magyarítása folyamatos feladat, mivel állandóan születnek új nemzetközi elnevezések. A magyarítás csak együttgondolkodással, egyezményesen lehet sikeres. Erre a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat kitűnő lehetőséget teremtett, és teremti a jövőben is.

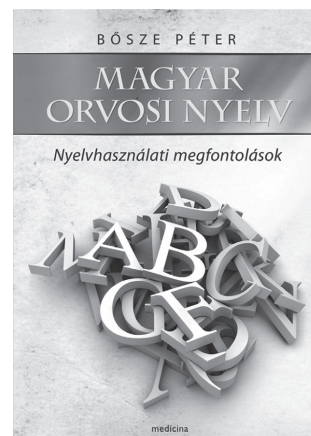
Hasonlóképpen együttesen kell meghatározni a *szabatos egyetemes magyar orvosi nyelvet*; a helyénvalónak tartható szókinccset és az alkalmazási szabályokat. Nyelvészeti kifejezéssel: a egyetemes magyar orvosi nyelv normáját. Ennek alapvető eleme a hazai orvosi nyelvi értelmező szótár – ez is készül.

AZ EGYETEMES MAGYAR ORVOSI NYELV HASZNÁLATÁNAK HELYZETE, TEENDŐK

Az egyetemes magyar orvosi nyelv használata jócskán hagy kívánnivalót maga után. Hibái sokrétűek, és terjed a magyartalan, bonyolult fogalmazás, továbbá rengeteg a fölösleges idegen szó. Túlmenően azon, hogy ez helytelen, a legnagyobb baj, hogy rossz példa, és ezért terjed: az olvasó azt hiszi, hogy ez így helyénvaló, és utánozza.

A teendők számosak:

- Az irányadó egyetemes magyar orvosi nyelvhasználat meghatározása és alkalmazása

Ez többé-kevésbé megvalósult a *Magyar orvosi nyelv – nyelvhasználati megfontolások* című könyv megírásával. Kiadását szintén két évtizedes közös munka előzte meg. Most már csak a szándék szükséges, hogy alkalmazzuk. Egyéni szándék – mindegyik orvosban tudatosuljon, hogy ő is felelős a magyar orvosi nyelv helyénvaló használatáért – és intézeti szándék. Az intézetek, klinikák, kórházi osztályok stb. vezetői tekintsek feladatuknak a szabatos egyetemes magyar orvosi nyelvhasználatot; követeljék meg beosztottaiktól, hogy ekként írják az orvosi leleteket, zárójelentéseket stb. A szándék erősítésére, a felelősség tudatosítására az orvostársadalom és a magyar közélet felvilágosítása szükséges; espedig nemcsak előadások tartásával, hanem közcsatornai műsorokkal, újságcikkekkel, továbbá rendeletekkel is. Például: a vezetők működési előírásainak legyen része a szabatos magyar orvosi nyelvhasználat megkövetelése.

- Az orvosi nyelvi helyesírási szabályok egysége használata

Erre ugyancsak megvan a lehetőség. A Medicina és a Semmelweis Kiadó már a *Magyar orvosi nyelv – helyesírási útmutató* előírásai szerint szerkeszti az új orvosi szakkönyveket. Bízást remélem, hogy a folyóiratok szerkesztői is ezek figyelembevételével fognak szerkeszteni, és azt is, hogy az orvosi leletek, zárójelentések írásánál is fogják használni. Feltétlen szükséges a világhálós orvosi nyelvi helyesírási javítórendszer elkészítése. Ez az MTA Nyelvtudományi Intézetnek a feladata – az új orvosi nyelvi helyesírási szótár elkészítése után várható.

- A magyar orvosi szakírás tanítása. Ez sokszintű szervezési feledat, a következőkre terjed ki:

- Orvostudományi közlemények, könyvek szerzőinek és bírálóinak képzése. Tudományos közlemények, szakkönyvek írása sajátos ismereteket is igényel. A szakmáját kiválóan tudó és alkalmazó orvos/kutató nem biztos, hogy jó szakíró is. A szakírás alapvető ismeretei nélkül nem állítható össze megfelelő tudományos közlemény, sőt ezek a tudományos írások olvasásához, mérvadó értékeléséhez sem nélkülözhetők. Megtanulására könyvek állnak rendelkezésre, például a Bösze Péter és Palkovits Miklós által írt *Tudományos közlemények írása, szerkesztése és értékelése* című könyv. Hasonlóan fontos a bírálatok elkészítésének a megtanítása. Az orvostudomány vezető szakembereinek iratlan kötelessége a tudományos közlemények bírálata – részvétel az előbíráló (*peer review*) rendszerben –, a tankönyvek, kézikönyvek stb. szakmai ellenőrzése. A bírálói munka szerves része a megfelelő tudományos írások elkészítésének. Szerzői és bírálói tudnivaló megtanítására kívánatos tanfolyamok szervezése, kivált a doktori iskolákban. Ez egyetemi feladat.

- Orvostudományi szerkesztők, nyelvi ellenőrök (korrektorok) képzése. A nyelvi ellenőr a kéziratok, nyomdai levonatok hibáit javítja/jelzi. Ezt legtöbbször a szerkesztők végzik, akik egyúttal szerkesztik is a kéziratokat, folyóiratokat, könyveket. Ám a kétféle feladat el is válhat egymástól. Például az orvos szerkesztők igénybe veszik a nyelvi ellenőrök segítségét, vagy tudományos értekezéseknél a hibák, elírások kijavítására kérnek fel a szerzők nyelvi ellenőröket. A tudományos munkák szerkesztése önálló szakma, nem része az orvostudomásnak. A legkiválóbb orvosok sem lehetnek jó szerkesztők, ha nem tanulják meg a szerkesztés tudományát. Hazánkban a szerkesztők képzés mostoha terület; az ELTE és a szakegyetemek közös és halaszthatatlan feladata az elmaradás megszüntetése; az orvosi nyelv területén az ELTE és az orvosegyetemek közös erőfeszítése szükséges.

A magyar nyelvű tudományos írások szerkesztőinek sajátos feladata a magyarítás: a fölösleges idegen szavak helyettesí-

tése magyar megfelelőikkel. Ők is felelősek a magyar nyelvű tudományírásért (l. feljebb).

- A legtöbb nehézséget az angol kifejezések okozzák, mivel soknak nincs magyar párja, avagy még nem terjedt el, szokatlanul tűnhet. Magyarításuk mégis lényeges, már csak azért is, mert használatuk befolyásolhatja a magyar mondat szerkesztést is. Az angol szavak használatából származnak a terebélyes, bonyolult fogalmazott – sokszor sem nem angol, sem nem magyar (angomagy) – mondatok.
- Továbbá gondot jelent az is, hogy orvosi nyelvünk hagyományosan tele van görög–latin szakszavakkal, amelyeket megszokásból állandóan használunk.

Orvosi nyelvünk görög–latin szókészlete sok évszázados; a középkori görög–latin maradványa. A fejlett nemzetek a középkori görög–latin szakszókészletet teljes lecserélték a XVI–XVIII. században: a nemzeti szakkifejezésekre tértek át. Mi ezt nem tehetjük meg, mert országunk egyik részét a török dúlta, másik része a Habsburgok gyarmata volt, és Erdély kezét is gúzsba kötötték. Nem volt egyetemünk, nem volt orvostudomány, mert nem engedélyezték; gátolták a magyar szaknyelvek fejlődését, és elárastották az idegen kifejezésekkel. Orvosi nyelvünk görög–latin hagyománya ekként gyarmati mivoltunk nyelvi lenyomatának tekinthető.

Magam is büszke voltam orvosi nyelvünk görög–latin hagyományaira, lépten-nyomon dobálóztam az ilyen kifejezésekkel, amíg rá nem döbentem számos hátrányukra. A legjelentősebb a magyar szakkifejezések háttérbe szorítása. Történt egyik műtéti módszer tanításakor, hogy a következőt mondtam: „a keresztcsonti idegdúc ágai a körte alakú izmon fekszenek”. A hallgatók csak akkor értették meg, amikor *musculus piriformis* mondtam a *körte alakú izom* helyett – nem ismerték az izom magyar nevét.

A másik nehézség a görög–latin szakkifejezések írásából adódik. Hibás, felemás írásuk a leggyakoribb helyesírási hiba az orvosi szövegekben; nem beszélve a ragozási tévesztésekről (*carcinoma coli* helyett *carinoma colonis, colontos*) és a magyaros vagy idegenes írásmódjuk összevisszaságáról. Gondok adódnak még a kiejtésükből is, például az *ischaemia* szót ejtik *isémianak* és *iszkémianak* is. A görög–latin kifejezések helyes használatához szükséges a latin nyelv tanítása, mely egyre inkább háttérbe szorul. Az orvostanhallgatók, a fiatal orvosok latintudása meglehetősen gyér.

A latin holt nyelv, a görög–latin kifejezések pedig a nemzetközi érintkezésekben sem használhatók. Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: kell ragaszkodnunk a görög–latin orvosi nyelvi hagyományhoz? Szükséges terhelni az orvostanhallgatókat olyan szakkifejezések halmazával, amelyek nem használhatók a nemzetközi kapcsolatokban, a magyar orvosi szaknyelvet pedig gátolják? A görög–latin szakkifejezésekkel teli közlemény nem magyar nyelvű közlemény, legfeljebb

magyaros tudományírás. A fejlett országok orvosai kétféle orvosi nyelvet használnak: a nemzetközit és a nemzetit. Nekünk háromféle van; valóban szükségünk van rá?

Az angol kifejezések azonban egyre inkább túlsúlyba jutnak, nemcsak kiszorítják a görög–latinokat, de meg is változtatják. Például *infektál* az *inficiál*; *szekretál* a *szecernál* helyett. Számos szakkifejezésnek nincs is latin megfelelője (*terminal ductal lobular units*; *gastrointestinal tract associated lymphoid tissue [GALT]*; *sentinel node*; *low-grade squamous intraepithelial lesion [LSIL]*), és magyarázatként is mind gyakrabban az angol szaknevet, szakkifejezést alkalmazzuk. Az irányzat feltartóztatatlan, de nem is baj, ha mi is csak kétféle (nemzeti, nemzetközi) orvosi nyelvet használunk; nem kell egy szükségtelen harmadikkal bajlódnunk.

Tudom, hogy az orvosi görög–latin nyelvről írtak pogány gondolatok, de tények, és fel kell készülnünk rá. Ez is egyetemi feladat – elsősorban a szakkifejezések magyar nyelvű változatainak megtanítására gondolok, főleg az anatómiai neveknél.

- Orvosi tudományírók (*medical writers*) képzése, alkalmazása. Az orvosi tudományírás célja az orvosi ismeretek pontos, világos és tömör közlése orvosok, kutatók számára. Bizonyos mértékig sajátos műfaj, mindenekelőtt az orvosi szakszókincs különlegessége miatt, de a nyelvhasználatában is vannak jellegzetességek. Az orvosi tudományírás önálló szakma, orvostudományi végzettséget és nyelvismeretet kíván. Az orvosi tudományírókat erre képzik. Az orvosi tudományírás életpálya; nagyon is vonzó, hiszen távmunkaként és részállásban is végezhető.

Hazánkban nincs orvosi tudományíró képzés, pedig nagyon fontos lenne. A Semmelweis Egyetemen kellene oktatni az ELTE és a Pázmány Péter Egyetem bevonásával.

Alapvetőnek tartom az orvosi tudományírók alkalmazását az orvosi egyetemeken. Ezzel megszűnne a nem tökéletesen fogalmazott és sokféleképpen írt közlemények megjelentetése, egységesülne és irányadóvá válna az egyetem tudományírása, megteremtődne a szabatos egyetemes magyar orvosi nyelv. Ez a gyakorlat, például a Mayo Klinikán több évtizedes múltú; egyetlen tudományos írás (közlemény, könyvfejezet stb.) sem kerülhet ki a klinikáról a tudományírók ellenőrzése, egységesítése nélkül. A szabatosan írt tudományos munka jó példa; nem csoda, hogy a Mayo Klinika dolgozói a tudományírásban is jártasak. A Mayo Klinika már egyetemi város, több ezer embert foglalkoztat.

Megjegyzés. A rendezvényt követően megtárgyaltam az orvosi tudományírói képzés lehetőségét a Semmelweis Egyetem rektorával, dr. Merkely Béla professzor úrral, aki ezt messzemenően támogatja.

■ Orvosi nyelvi képzés

A nyelv az orvos legfontosabb általános munkaeszköze; tájékoztat, tájékozódik és gyógyít is vele. Bármely munkaeszköz csakis akkor használható megfelelően, ha a használója kellőképpen ismeri. Nem kivétel a nyelv sem. Az elemi nyelvi ismeretekre tehát az orvosoknak feltétlenül szükségük van. Az orvosi nyelvi képzés az orvostanhallgatók tanításával, a doktori iskolában és a gyakorló orvosok folyamatos tájékoztatásával valósítható meg.

- Az orvostanhallgatók oktatásának a magyar orvosi nyelv egyetemi tantárgy keretében 18 éves hagyománya van a Semmelweis Egyetemen. A tárgyat a Szegedi Tudományegyetemen két éve vezették be, és a pécsi orvosi egyetem is tervezi. Sajnos csak kötelezően választható tantárgy, pedig egyetlen orvosnak sem lenne szabad úgy kikerülni az egyetemről, hogy:

- Ne legyen tisztában az alapvető nyelvi, orvosi nyelvi ismeretekkel, valamint a magyar orvosi nyelv sajátos helyesírási szabályaival és a helyes magyar mondatszerkesztéssel.
- Ne ismerje – legalább alapfokon – az európai és a magyar orvosi nyelv történetét.
- Ne tudja, hogy kik teremtették meg és vitték előre a magyar orvosi nyelvet; nem hallott Bugát Pálról, Markusovszky Lajosról, Pápai Páriz Ferencről, Váradi Lencsés Györgyről és a többiekéről.
- Ne legyen tájékozott a tudományos közlemények írásáról, szerkesztéséről, bírálatáról és értékeléséről (tudománymérésről). Továbbá az orvosi folyóiratokról; az orvosi szakkönyvek készítéséről és nyilvántartásukról; a tudomány világhálós keresési lehetőségeiről, a nagy orvosi adattárakról (MEDLINE, PUBMED, Web of Science stb.). Ezek ismeretét a tudományos közlemények olvasói sem nélkülözhetik, mivel elemi jártasság nélkül nem lehet megítélni, hogy a közölt adatok és javaslatok, például kezelési javaslatok, mennyire mérvadóak, biztonsággal alkalmazhatók-e a saját gyakorlatukban.
- Ne alkosson fogalmat magának az orvosi tudományos társaságokról, szövetségekről, a tudományos rendezvényekről és a tudományos előadások tartásáról, a táblaragaszkok (poszterek) készítéséről, jelentőségéről.
- Ne tudatosuljon benne a magyar orvosi nyelv és nyelvhasználat fontossága: az, hogy ő is felelős az orvosi nyelvért, ezen keresztül pedig a magyar nyelvért. A nyelvi öntudat a külföldre költözés, az ország elhagyása szempontjából visszatartó lehet.
- Ne legyen tudósa a beteggel való helyes nyelvhasználatnak, valamint az orvosi leletek és a zárójelentések írásának alapvető szempontjairól, szabályairól.

Ezek az orvostudományi általános műveltséghez tartozó elemi tudnivalók – ismereteik nélkül hiányos az orvosi tudás, az orvos műveletlen; a szakismeret önmagában egysíkú. Társadalmi elvárás, hogy az orvos legyen művelt. A magyar orvosi nyelv tantárgy az orvostudományi általános műveltség tárgya; a szaktárgyakat kiegészítő, minden orvos számára nélkülözhetetlen általános ismereteket ad, hozzásegít az erkölcös és a tudományos orvosláshoz. Ezért is lényeges, hogy kötelező egyetemi tantárgy legyen.

A magyar orvosi nyelv tankönyve (szerkesztő: Bősze Péter) 2009-ben jelent meg. Szervezési okok miatt (a tárgyat a Semmelweis Egyetemen a Nyelvi Kommunikációs igazgatóság vette át, más egyetemeken is bevezették, bevezetik) szükségessé vált a tananyagot a tételek szerint összegezni és kiadni. Címe: *Magyar orvosi nyelv – egyetemi tételkötet*. Hamarosan megjelenik.

- A doktori iskolák hallgatói számára az orvosi nyelvi képzés hatványozottan fontos, hiszen ők vezető személyek lesznek, akinek a felelőssége még nagyobb, és akiktől még inkább elvárják a műveltséget. A magyar orvosi nyelv tantárgyat számukra is kötelezővé kellene tenni.
- A gyakorló orvosok folyamatos orvosi nyelvi képzése leginkább a tudományos folyóiratok szerkesztőinek a feladata. Célszerű, hogy időről időre a magyar orvosi nyelv tantárgy tananyagát ismertető közleményeket adjanak közre. Hasonlóan fontos, hogy orvosi nyelvi kérdéseket tárgyaló tudományos előadások is legyenek a tudományos rendezvényeken, intézetekben, klinikákon stb.
- A magyar nyelvű tudományos közlés tekintélyének visszaállítása

A tudományok nemzetközivé válásával a tudományos eredmények közlése is nemzetközivé vált, angol nyelvű lett. Ez óhatatlanul háttérbe szorította a nemzeti, így a magyar nyelvű tudományos folyóiratokat; jóval kevesebb a hazai közlemény, folyóiratok szűntek meg. Nem kérdéses, hogy nemzetközi értékű kutatási eredményeket nemzetközi lapokban kell közzétenni, mivel a honi folyóiratokat – néhányuk kivételével – a nemzetközi adattárak nem tartják nyilván, a bennük lévő ismereteket a nemzetközi orvostársadalom nem olvassa, noha:

- A magyar folyóiratban magyar nyelven megjelent közlemények adatai közreadhatók nemzetközi folyóiratban is.
- Másrészt a hazai közlemények angol nyelvű összefoglalói elküldhetők a nemzetközi adattárakhoz.

A különleges esetismertetésekre ugyanez vonatkozik. Azokat az esettanulmányokat, amelyek inkább csak a hazai irodalmat gazdagítják, magyarul jelentessük meg. Az összefoglaló közleményeknél már a továbbképzés szempontja is érvényesül: elengedhetetlenül

fontos a hazai orvostársadalom tájékoztatása, a tudományos eredmények hazai ismertetése, folyamatos képzése. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne írjunk angol nyelvű összefoglaló cikkeket. Hátránya a magyar nyelvű közlésnek, hogy a hazai folyóiratoknak nincs hatásmutatója. Ezt kiküszöbölendő vezette be az MTA a hazai szakirodalmi mutatót.

Az angol nyelvű közlemények mellett meghatározó a magyar nyelvű orvosi tudományírás is, mert:

- A magyar orvostudomány alapja, vagyis hazai közlemények nélkül nem lehet magyar orvostudomány. Ekként a magyar nyelvű közlés erkölcsi kérdés is.
- A hazai orvostársadalom továbbképzésének, tájékoztatásának a legfontosabb módja.
- Meghatározó az orvosi társaságok tudományos és tájékoztató tevékenységében, egymás munkáinak jobb megismerésében.
- Lényeges a magyar nyelv versenyképességének megőrzésében.

Megjegyzések: Néhányan úgy vélik, hogy azt érdemes hazai folyóiratban közölni, amit nem lehet a nemzetközi lapokban. Mások pedig a fiatalok gyakorlatának, a cikkírás megtanulásának tekintik a magyar nyelvű közlést; mondván, nem baj, ha nem tökéletes az írás. Az efféle gondolkodás jellem kérdése. A közlemény pedig bárhol is jelenik meg, a szerzőjének tükre.

Külön csoportba tartoznak a magyar folyóiratok számára, felkérésre írt összefoglaló munkák vagy ismertető cikkek. Ezek megírására általában tapasztalt szakembereket, idősebb kutatókat vagy egy-egy új felfedezésnek, új irányzatnak hazai ismerőjét, résztvevőjét kéri fel. Nem tisztességes az ilyen felkérések visszautasítása: minden hazai szakembernek, kutatónak szakmai-erkölcsi kötelessége a hazai szakirodalom művelése.

A magyar nyelvű tudományos közlés fontossága miatt javasolt, hogy a magyar nyelvű közlemények megjelentetése legyen követelménye

- a tudományos fokozatok (PhD, MTA doktora) és
- a magántanári cím megszerzésének,
- a vezető állások betöltésének.

Nemcsak a magyar tudományos közlemények, folyóiratok tekintélyét kell helyreállítani, hanem a magyar nyelvű tudományírást is. Szemléletváltás szükséges: hangsúlyozni kell, hogy a magyar nyelvű tudományírás nem alantasabb, mint az idegen szavaktól hemzsegő!

- Figyelmeztetés a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) felelősségére

A Magyar Tudományos Akadémiát a magyar nyelv ápolására, a tudományok magyar nyelvű megszólaltatására hozták létre. Ezért megengedhetetlen, hogy magyar anyanyelvű jelölt angol nyelvű értekezéssel szerezzék meg az MTA doktora tudományos fokozatot. Ez ellenkezik Széchenyi és az alapítók, valamint az MTA majd 200 éves szellemiségével. Tudom az érvet: az értekezések nemzetközi érdeklődésre

is számot tartó eredményeket tartalmaznak, ezért lényeges, hogy a magyarul nem tudó kutatók is tudjanak róla, hivatkozhatnak rá. A kutatás nemzetközi. Efelől semmi kétség, de ezzel háttérbe szorítjuk a magyar tudományt, és ez nem lehet az MTA célja. Tiszteljük meg a magyar kutatókat, a magyar tudóstársadalmat, szakembereket, hogy a tudományos tételeket magyarul olvashassák, nem is beszélve arról, hogy sokan nem is értik az angolt. Legyen tehát alapfeltétel, hogy a magyar anyanyelvű kutatók csakis magyar nyelvű és magyarul megvédett értekezéssel szerezhessék meg az MTA doktora fokozatot. Egyidejűleg nyújtsák be az értekezésük angol nyelvű változatát, amely a nemzetközi érdeklődők számára is megtalálható a világhálón. A jelöltnek nem okozhat gondot az értekezés lefordítása, már csak azért sem, mert az eredményeinek többségét eleve közölte angolul.

Az MTA saját és támogatott rendezvényei, kiadványai fémjelzik az intézményt, ekként a nyelvvezetük is. Noha megoldhatatlannak látszik, mégis szorgalmazni kell, hogy az MTA magyar nyelvű rendezvényei, kiadványai valóban magyar, nem pedig felemás nyelvűek legyenek. Kivált nagy a felelőssége a *Magyar Tudomány* című folyóirat szerkesztőinek.

■ A magyar orvosi szövegtár (orvosi korpusz) létrehozása

A kutatás az orvosi nyelv és nyelvhasználat szempontjából is elengedhetetlen. Ennek lehetősége a mérvadóan szerkesztett magyar orvosi szövegtár létrehozása, amelynek szervezését, az MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottsága keretében, Kuna Ágnes és Prószyk Gábor vezeti. Hatalmas munka, még sok a teendő.

A RENDEZVÉNY ZÁRÁSA

A tartalmas félnap végén *Prószyk Gábor* a következőkkel zárta a rendezvényt: „A magyar nyelv iránti elkötelezettségünk bizonyítéka, hogy ennyien itt vagyunk. Öröm, hogy ezt a sok embert egy fontos, de részleteiben még rengeteg átgondolandó kérdést felvető kérdéskör, a magyar orvosi nyelv hozta össze. Mindnyájan ismerjük azt az általánosító fordulatot, hogy »a magyar nyelv romlik«, de én megnyugtatólag annyit mondanék, hogy a magyar nyelv megítélésem szerint kimondottan jól van; a gond a legtöbb esetben azokkal van,

akik a nyelvet használják: ők az igénytelen magyar anyanyelvi beszélők. Ez a kérdés pedig nem nyelvészeti: ez népvélelssel kezelendő, azaz arra van szükség, hogy minél több »kiművelt emberfő« legyen, ráadásul olyan, aki nemcsak művelt, de igényes is. Igényes mindenben, így a nyelvhasználatban is. A hanyagság, a figyelmetlenség, az igénytelenség nem nyelvi kategória. Így, ha azt szeretnénk elérni, hogy a magyar orvosi nyelv és általában a magyar tudományírás erősödjék, akkor az biztos, hogy segít, hogy ilyen alkalmakat tartunk, mint a mai; ám arra mindegyikünknek figyelnie kell, hogy rohanó világunkban az egyik legveszélyeztetettebb tulajdonságunk az igényesség. Ehhez a kérdéshez és nem csak a szűken vett szakmaiakhoz – hitem szerint – mai tudományos ülésünkkel hozzájárultunk. Köszönöm minden előadónak és minden jelenlevőnek. A rendezvényt ezennel bezárom.”

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálásan köszönöm az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok és Orvosi Tudományok Osztálya, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézet támogatását. Köszönetemet fejezem ki Prószyk Gábornak, a terem és a vetítőberendezés rendelkezésünkre bocsátásáért, a védnökségért és közreműködésért. A védnökséget és a közreműködést Siptár Péternek is hálásan köszönöm. Köszönöm az előadónak a nagyszerű előadásokat, a hallgatóságnak pedig, hogy jelenlétükkel megtisztelték a rendezvényt, időt áldoztak a részvételre. Hálával tartozom a szervezésben nyújtott segítségért Bösze Mónikának, Fliszár Nórinak, Kovács Leventének, Lipp Veronikának és Talián Ágnesnek.

„Az első és legfontosabb dolog [...] nem választani el a nyelvet a beszélő embertől.”

Gombocz Zoltán (*Magyar Nyelvőr* 1898; 8)

Szabó T. Attila

Beszámoló a Szabó T. Attila-ösztöndíj első átadásáról

Nagy kincs a szó, ha értelme tiszta.

Nagy kincs a szó, ha formája szép.

Aki megérti nyelve szellemét, annak lehet csak értelme ép.

2018 áprilisában első alkalommal osztottuk ki „A magyar nyelv és a tudományok – Szabó T. Attila-ösztöndíj”-akat (SztAD) a Magyar Tudományos Akadémia központi épületében, Budapesten. A díj névadója Szabó T(örpényi) Attila Miklós (*Fehéregyháza, 1906. jan. 12. – Kolozsvár, 1987. márc. 3.*) filológus, irodalomtörténeti, nyelvészeti, néprajzi tanulmányok szerzője, olyan alapművek, mint az *Erdélyi magyar szótörténeti tár (Szt)* és az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (EHA)* nyomtatott és digitális anyagainak gyűjtője és szerkesztője (<http://eha.elte.hu>, <http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>, <http://emsh.db.iif.hu/cgi-bin/emshz.cgi>).

Az első „A magyar nyelv és a tudományok – Szabó T. Attila-ösztöndíjakat” Tamás Dóra Mária és Bárh M. János kapta, diplomáikon a következő indoklással:

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a TERMINI Magyar Nyelvészeti Kutatóállomások Hálózata TAMÁS DÓRA MÁRIÁNAK adományozza a 2018. évi „A magyar nyelv és a tudományok Szabó T. Attila-ösztöndíjat” a magyar szaknyelv-kutatás és -oktatás, szakkönyvírás, adatbázis-építés, valamint a terminológia területén nemzetközileg is jelentős munkásságának elismeréseként.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a TERMINI Magyar Nyelvészeti Kutatóállomások Hálózata a 2018. évi „A magyar nyelv és a tudományok Szabó T. Attila-ösztöndíj” alapítói különdíját adományozza BÁRTH M. JÁNOSNAK az Erdélyi helynévtörténeti adattár és interaktív névföldrajzi atlasz világhálós változatának (eha.elte.hu) megépítéséért.

A SztAD első kiosztására a Termini hálózat országaiból (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia stb.), valamint természetesen Magyarországról érkezett szakmai közönség előtt került sor. Az ösztöndíjakat Kiss Jenő akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, Péntek János akadémikus, a SztAD-kuratórium elnöke, a Termini Egyesület társelnöke, Szták Szilvia, a Termini Egyesület elnöke és az alapítók nevében a biológus Szabó T. Attila adta át. Az első alkalommal – érthető módon (hiszen a lehetőség elsősorban a magyarországi nyelvészek között volt ismeretes) és megérdemelten is – általános érdeklődésű magyarországi nyelvművelőket érdemesített díjra a SztAD bíráló bizottsága.

„...feladat vár rátok a nyelvápolás terén is. Nem a tibeti nyelvtan s szótár elkészítése, csupán édesanyátok nyelvének tisztán tartása, megőrzése, hogy szeplőtlen gazdagságában adhassátok tovább gyermekeiteknek, unokáitoknak! Mert ez az egyik, tán legerősebb kapocs, mely összeköt valamennyiünket, élő és holt magyarokat!”

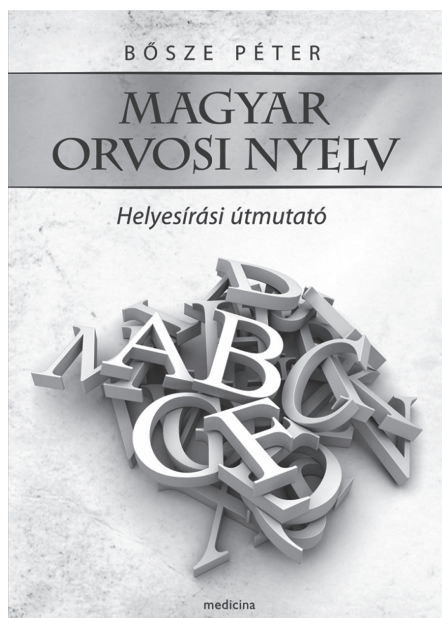
Részlet Sinkovits Imrének a Kőrösi Csoma Sándor
Gimnáziumban 1998-ban tartott beszédéből

Gaál Csaba

Mostantól nincs mentség! (Gondolatok Bősze Péter *Helyesírási útmutató* c. könyvéhez)

„A stílus, melyben jelentésemet megírtam, azt a célt szolgálja, hogy leplezze lelkesedésem mértékét... Ha feltétlen támogatásomról biztosítottam volna, mások természetes reakciója – ismerem az akadémikus hozzáállást – az lett volna, hogy ellenezzék a kiadást. Ezért kérem, bocsássa meg jelentésem helyenként szentelen hangvételét.”

Részlet Jáki Szaniszló könyvének (*A látóhatár*) recenzió leveléből

Különféle orvosi folyóiratok vagy könyvek kézbevételekor csodálkozással vegyes értetlenséggel látjuk, hogy a szakszövegek írásmódja kiadványonként változik: ahány kiadó, annyiféle eljárás. A legragikusabb egy folyóiratra, könyvre nézve, ha a helyesírás egy szövegen belül sem egységes, következetlen. Nem értek egyet a bemutatandó könyv előszavában Keszler Borbála nyelvész azon állításával, hogy „...az orvosokban is nőtt az igény az egységes,

helyes írásmód iránt”, sokkal inkább az ellenkezőjét érzélem, ezt azonban csak szakmabeli ítélheti meg hitelesen. A szaknyelv romlása nem csak időszerűvé, egyenesen szükségszerűvé, mi több, nélkülözhetetlenné teszi a könyv használatát!

Az *ortográfia* (görög; *orthos* = helyes, *graphia* = írás) a helyesírás tudománya. Célja, hogy kidolgozott elvek alapján egységes írásmódot adjon kezünkbe éppen azért, hogy az áldatlan mai gyakorlat elkerülhető legyen. 1992-ben jelent meg az *Orvosi helyesírási szótár* az Akadémiai Kiadó gondozásában. Az előszóban a szerkesztők még úgy gondolták, hogy forgatói méltányolni fogják, s követik tanácsaikat, ám az eredményre már előbb utaltam. A szótár elvben máig érvényben van. „Elvben”, írom több okból:

- már az eredeti kiadásba sok hiányosság és hiba csúszott be;
- az orvosi szókincs időközben jelentősen bővült;
- az utóbbi években a magyar orvosi nyelv területén számosan sok okos javaslatot éltek, de ezeket nem egységesítették, és javított kiadás híján nem érvényesültek;
- minthogy a kiadókra nézve nem kötelező érvényű, mindenki csak keretnek tekintti, és attól sokan eltérnek.

Nem vagyok hivatásos nyelvész, de gyakorló közlemény- és könyvíró, valamint szerkesztő. Ebbéli tevékenységeim okán különös figyelemmel tanulmányoztam Bősze Péter könyvét, aminek végeredményeképpen nyugodt lelkiismerettel írhatom: egyedülálló a maga nemében! Sok meglepetés is ért, hiszen kiderült, mennyi mindent nem tudtam, és amit tudtam,

annak egy része nem úgy van. Az is kétségtelen, hogy néhol kételyeim támadtak az indoklás miatt, ami azonban nem a könyvrót, hanem a magyar helyesírási szabályozást illeti.

A könyvbírálat egyik alapvető feltétele, hogy a véleményező igyekezzen azonosulni a szerzővel, vállaljon vele közösséget anélkül, hogy lemondana tárgyszerű bíráló megjegyzéseiről. További követelmény, hogy a recenzió hossza legyen arányos a mű jelentőségével. Nos, ez az a mondat, amely magyarázattal szolgál a talán szokottnál részletesebb elemzésre, a meg-növekedett terjedelmre, hiszen a kötet tartalmi érdemét és hasznosságát nehéz röviden értékelni. A könyv tíz fejezetre oszlik, ezek közül azonban csak néhányra térek ki egy-egy gondolat erejéig, saját gyakorlatom alapján.

2. fejezet. *A különírás és az egybeírás.* Bár a magyar helyesírási szabályokból ismertek az irányelvek, a döntés nem mindig egyszerű. Példaként szerepel a *pacemakerbeültetés*, melyet egybeírunk, viszont a *pacemaker-visszaiültetést* már kettőbe! Az ok: a második változat már három szóösszetételi tagból áll. Magam is elbotlottam a kettő közötti különbségben, ezért kétlem, hogy a nem különösen járatos szakíró vajon tudja-e a vonatkozó szabályt? Hasonló buktató egy másik példában: *endometriumcarcinoma*, de *endometrium-adenocarcinoma*.

Igen gyakori az önállóan idegen előtagok használata, melyek többsége *o* végű és görög–latin eredetű, például *balneoterápia*. Magam részéről az eredettel egyetértek, de sok esetben kételyem van az önállóan jelzővel szemben. A *bal(i)nea* ismert, és különálló szóként (fürdő) szerepel a szótárban. Értelmezésem szerint a szaknevek összetett szavaiban az *o* betű összekötő kapocsként szerepel az egyes elemek között: *gastrojejunocolicus*, *choleodochojejunostomia*, *pancreatoduodenectomia*. Az utóbbi években sajnos egyre gyakrabban és következtelenül figyelhető meg az a helytelen gyakorlat, miszerint a szerzők az *o* betű mellett még kötőjellel is érzékeltetni akarják a kapcsolódó részek tagjait: *cranio-facialis*, *bilio-digestiv*, *cardio-respiratoricus*, *ilio-inguinalis*. Vagyis kétszeres jelét adják annak, hogy *összetett szavakról* van szó, ami nem csak felesleges és zavaró, de egyszerűen téves. Erre példa egy közleményből a *duodeno-gastrooesophagealis* összetétel alkalmazása, hiszen a kifejezés második felében a cikkíró egyszer csak egybeírja a két tagot. A meggondolatlan, illetve ötletszerű, egy cikken belüli írásmódra jellemző példa: *colo-proctologia*, miközben a *colographiát* egybefűzik, és rendre egybeírják a *coloscopia*, *gastrointestinalis*, *portocavalis* szavakat is.

4. fejezet. *Az idegen orvosi szavak és szó szerkezetek írása.* Úgy érzem, ez a kérdés kiforratlan területe orvosi helyesírásunknak. Idézek: „a szaknyelvi jövevényszavakat magyaros (fonetikus) vagy idegen, a forrásnyelv szerinti írásmóddal (*inhibíció*, *inhibitio*)” írjuk. Vagy: „a nem elterjedteket pedig csak idegenesen (*inguinalis*)”. De ki dönti el, hogy mi terjedt el és mi nem, vagyis mikor melyik írásmódot használjuk? A leglényegesebb azonban, hogy egy

közleményen belül legyünk következetesek! Engem zavar a *metafizistörés* vagy a *szarkómadifferenciáció*, mely esetekben még azt sem mondhatjuk, köznapiasodott szavakról lenne szó.

5. fejezet. *Írásjelek – orvosi nyelvi sajátosságok.* Első megközelítésre szinte közhelyszerűnek tűnik a cím, holott nagy a használatukra vonatkozó tájékozatlanság. Ilyen pl. a vessző szerepe és alkalmazása. Gyakran megfigyelhető, hogy felsorolásban is kiteszik az és, s, meg, vagy előtt, viszont elhagyják a *mint* előtt, ha azt hasonlító értelemben használják. A kérdő jellegű mondatokban fontos (lett volna) arról szólni, hogy a függő kérdések esetén nem kell kitenni a kérdőjelet. Különösen hasznos a felsorolásoknál a kettőspont és a pont szerepének meghatározása, ill. ha a felsorolások címszerűek és külön sorban vannak, akkor elhagyhatók.

6. fejezet. *Mozaikszók és rövidítések az orvosi nyelvben.* A mozaikszók arra szolgálnak, hogy hosszú neveket, fogalmakat helyettesítsenek, hátrányuk, hogy a nem szorosan vett szakmabeliek számára sokszor érthetetlenek. Meglepve veszem tudomásul, hogy a daganatoknál használt *TNM-beosztás* egyszavas betűszavai is mozaikszónak számítanak (*M1*, *pT4* stb.), holott ha belegondolok, nyilvánvaló. A rövidítéseket is sokszor használják helytelenül, bár a felhozott példák némelyike számomra szükségtelen szakmai „szleng”. Így például én soha nem használnám a *seb.-en* (sebészetben) vagy az *orv. ig.* (orvosi igazolás) írásmódot. Olyan nehéz azt a néhány szótagot teljesen kiírni?!

8. fejezet. *A számok és a keltezés – orvosi nyelvi vonatkozások.* Itt főképpen a római számok használatának megvédését emelném ki. Mára oda jutottunk, hogy az egyetemisták körében is többnyire ismeretlenek. Arról értesülök, hogy az egyik bölcsészkar elsőéves hallgató a portástól érdeklődik, hol találja a tízes számú tantermet. Egy idő után visszatér és közli, hogy ahová küldte, ott az „*ikszes*” terem van. Egy másik megtörtént eset szerint pedig diákok a „*vé i-s*” termet tudakolták a portán. Ezt a megbocsáthatatlan hiányosságot ellensúlyozom akkor, amikor bármelyik írásomban, amelyekben pl. évszázadot kell jelölni, szándékosan a római számot használom abban a reményben, hogy a feledésbe merülő számjegyeket felfrissítem, emlékezetben tartsam, ill. akik nem ismernék, azokban tudatosuljon. Csak bízom benne, hogy a orvosok előbb-utóbb megismerik a római számokat, hiszen a medicinában ismeretük még elengedhetetlen.

Újabban elharapódzott az egész számok furcsa, sokszor érthetetlen írásmódja. Egy alapítvány év végi összesítését olvasom. Írnak benne *76 124 Eft*-ről, ami nekem megértési gondot okoz. Kitalálom persze, hogy a rövidítés ezer forintra vonatkozik, de ez így számomra, átlagműveltségű ember számára nem mond semmit. Egyértelmű viszont a teljesen kiírt szám: *76 124 000 Ft*, ami megfelelne a nevezett összegnek, vagyis *76 millió 124 ezer forintnak*. A *6100 Eft* a minden-

napi ember számára fejtörést okoz. Ha azonban az állt volna ott, hogy 6 millió egyszázszázezer vagy csak számokkal írták volna, mindjárt világos lenne. Ezt a rémisztő helyzetet ugyan még nem észleltem az orvosi közleményekben, de amint az utca nyelve megfertőzte már a szaknyelvet, nem árt idejekorán figyelmeztetni. A jelen orvosi helyesírási útmutatóban még kerek a világ!

9. fejezet. *Az orvosi csoportnevek írása.* Bevallom, meglepett az itt található összeállítás már a *csoportnév* megjelölés miatt is, ami újdonság volt számomra. Ebbe a legkiterjedtebb fejezetbe az orvosi szókinccs egy-egy tárgykörében (*betegségek, anatómia, mikrobák* stb.) előforduló elnevezések szerepelnek. Két, általam gyakran észlelt és kifogásolt pontra térnék ki. Az egyik a képkalkáló eljárások sorában a *mágneses rezonanciavizsgálat* betűszóval jelölt használata. A szerző helyesen kiemeli, hogy az *MR* a megfelelő forma. Sokan azonban – különösen a közsajtóban, de orvosok is! – *MRI-vizsgálatról* szólnak, amely lefordítva annyit tesz, hogy *mágneses rezonanciavizsgálat vizsgálat*, hiszen az *I* nemcsak az *imaging*, hanem az *investigation* rövidítése is.

A másik, gyakran helytelenül alkalmazott írásmód a baktériumok jelölése. Ha a kettős nevet használjuk, akkor nagybetűvel kezdünk (*Staphylococcus aureus*), ha viszont az általános elnevezést alkalmazzuk, akkor kisbetűvel írunk (*staphylococcusok*).

A tárgymutató ritkán tapasztalt pontossága itt tetten érhető (Bánki Judit összeállítása), ami szükséges is, hiszen elengedhetetlen az útmutató napi használatához. A szójegyzék ugyan a könyv járulékos része, de nélküle ebben az esetben a kötet nagymértékben leértékelődne. Megnéztem és valóban minden esetben megtaláltam a keresett fogalmat. Önmagában ez a tény külön érdeme a könyvnek.

A formai megjelenést nem csak érdekesnek, sokkal inkább dicséretesnek találom. A kemény borító az igénybevételt, a tördelőszerkesztés a kiemeléseivel együtt a könnyű

eligazodást segíti elő. A méret kissé szokatlan, de a tárgyhoz pontosan illő, hiszen nagyobb, mint a mindennapos szótáraké, de kisebb a szakkönyveknél megszokottnál: könnyen kezelhető.

Mostantól nincs mentség a szakírók és a kiadók számára, hiszen itt – a mai helytelen és kedvelt szóhasználatnál nem egy könyvről, egyről a sok közül, hanem – *a* könyvről van szó, amely helyesírási alapul szolgál minden szakszöveget létrehozó íróknak. Nem lehet kifogás, hogy nincs támpont; vajon hol található az a szabályok, melyekre támaszkodhatnánk. Ebben a könyvben minden egy helyen, magyarul, példákkal megtalálható. A kiadvány nem hiányozhat egyetlen olyan orvos polcáról sem, aki valamilyen módon közlésre kényszerül vagy hivatásából eredően rendszeresen ír. Az orvosi helyesírási szabályzatban lefektetett elvek nem törvényt jelentenek, hanem javaslatok. Mindezen túl állapotbeli kötelességmulasztással vádolhatók azon kiadók, szerkesztőségek, amelyek szakszövegek megjelentetésével foglalkoznak, és figyelmen kívül hagyják az itt leírt szabályozásokat. Ismerve azonban a hazai helyzetet, nem titkolhatom el kétségeimet sem. Mert az alábbi idézetből kitűnik ugyan a könyv szerzőjének lankadatlan erőfeszítéséből származott fáradozása, de az is, hogy számolhat azzal, hogy süket fülekre talál. Bízni kell azonban a jóra, nyelvi helyességre nyitott szakírókban, akiknek az ismertett kiadvány bőséges hasznára válik.

„Kevés az, amit tehetek, de amit teszek, lángoló szívvel teszem. Siketeknek prédikálunk; annyira előlte a pulyaság szívünkben a virtusnak minden érzéseit, hogy még nevetnek érte. De nem esik minden szó kősziklára; némely mag ezer annyit ad vissza...” (Kazinczy Ferenc)

Bősze Péter: *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató Medicina Kiadó 2018.*

„Az orvosi szaknyelv jelentős hányadát az anatómiai terminus technicusok alkotják. [...] Ezek] megértése és ismerete minden tudományban való elmélyedés elengedhetetlen feltétele. Isaac Joubert a XVI. században Interpretatio dictionum anatomicarum című híres munkájában említi: »Minden tudománynak saját nyelve van, amelyet a kezdő számára elsőként kell tanítani, különben tanulmányai sikertelenek lesznek.«”

Donáth Tibor: *Anatómiai nevek; Előszó*

Ide a nyelvrégítőkkel !

Ősi nyelvet örököltünk,
mely nem csak szép, hanem jó.
Ezt ma megerőszakolni,
bizony mondom, nem való!

Tizenkilencedik század
közepétől legalább,
virulni kezdett a nyelvünk,
mint egy liliom nyaláb.

Czuczor Gergely, Fogarasi
azt már régen belátta,
egységes a szókincsünk és
nem franciasaláta.

Hivatalos lett a magyar,
tagadhatatlan e tény,
addig közel ezer évig
árnyékban bújkált szegény.

Ámde nem volt versenyképes,
sok szó hiányzott nagyon.
Ott tolongott a rengeteg
nevezetlen fogalom.

Jöttek hát a nyelvjutók.
(– Ezt tetted volna te is –
és ha őket ma becsmérled,
még a szemszög is hamis!)

A huszadik században már
szépen beszélt a magyar.
Ám a század vége előtt
túl éles volt a kanyar!

Ezt nem vette be a nyelvünk,
s azóta csak elvadul...
Aki tud még emlékezni,
fájón ma ezen búsul.

Oda kéne visszatérni,
azok voltak szép idők...
Nyelvjutókra nincs szükség,
ami kell: nyelvrégítők!

Minden, minden megváltozik,
csak a változás örök.
Mondják nálam dörzsöltebb, de
főleg trehányabb körök.

Mi változtatjuk a nyelvet,
magától nem változik,
és aki nem figyel oda,
megváltozott szókik!

Koncert helyett hangverseny volt,
fotó helyett fénykép.
idegenszók áradata
idegem nem tépték!

Lárva helyett álcát mondtunk,
alga helyett moszatot.
Nem vettünk át más nyelvekből
főlsleges kacatot.

Szélsőséges, rendkívüli
volt, ami ma extrém,
a tanfolyam ma csak kurzus.
Mi ez, ha nem agytrém!

Földrészt volt a kontinens és
ki tudja azt vajon még,
hogyan híres kompromisszum
egyszerűen egyezés?

Autentikus, hiteles volt,
a horizont: láthatár.
És ki vette át a sztrókot?!
Üldözte tán száz tatár?

A gyógy mód ma terápia!
A viszály ma konfliktus.
Vetélytárs volt a rivális,
sértés volt – s nem inzultus...

Orvos ma nem megállapít,
hanem diagnosztizál.
A kételkedő szkeptikus ma,
tétovázó: hezitál...

Már a nemzedék sem ízlik,
csak a generáció!
És a minősítő verseny
ma kvalifikáció...

A döntős ma finalista,
s a döntő a finálé...
Számolat ezért olaszoknak
a miniszter kínál-é?

Ifjúsági, junior lett,
új játékos debütál,
és a bőrpoló szerben
a formula hidratál...

Fizikailag jön rendbe
a sportoló mára már.
Hogy testileg jobb szó lenne,
elítikoljuk ugyebár...

Fizikailag? Kis csacsi!
– Csak azt tudnám, hogy hol élsz? –
„Fizikálisnak” – mondják ma,
ezt hallod, merre csak mész...!

Ibolyántúli sugárzás?
Ma úgy mondják: úv...
Országot ma nyelvörzökért
senki sem tesz túvé!

Tömegvonzás ma már nincs, csak
gravitáció!
S a tüntetést fölfalta a
demonstráció...

Sztráda lett az autópálya,
s ilyet ki hihet?
Tünetet mondtunk vidáman,
szimptóma helyett!

Opció helyett, ha igaz
nem is olyan rég,
bátran mertük azt mondani,
hogy lehetőség...

Zűzavaros? Paraszti szó!
Jöjjön a kaotikus!
És az ősi túl rövid. S így
„menőbb”, hogy archaikus...

Régen, aki rögtönzött, ma
csak improvizál,
s aki régen elmélkedett:
teoretizál!

Hagyományos? Micsoda szó!
Említenei kár is,
hisz jóval elkelőbb a
tradicionális!

Magánosítás? Mily rémes!
Kiszáradna Sió?
Ha nem mondog azonnal, hogy
szérvítés volt – s nem inzultus?

Régi bombára találtak.
A lélegzetem is eláll:
a rendőrség nem kiűrit,
embereket evakuál!!

Ugyanakkor a környékét
elővigyázatosan
lezárták, de – Uram fia!
mindjárt hermetikusan!

Levegő most se ki, se be,
s most már az is halottá vált,
kit a rendőrség előtte
hullává nem evakuált...

Régen, egykor volt az anno,
vagy más szóval hajdanán.
Melyik szó szebb? Nyelvész gárda
kapjon ezen hajba tán...

Visszapillantás – de szép szó!
Ám a kor szelleme megró,
ha a múltakon merengek
és nem úgy mondom, hogy retro...

És a szervátültetés ma
csupán transzplantáció
(mely muskátli esetében
ugyanaz a büszke szó...)

Új divatszók sereglenek:
regnál, ráta, dominál...
S aki régen beszélgetett,
ma már csak kommunikál!

S a virágpor – kérdelem én, hogy
mit vettét a magyarnak –,
mit a bárgyú pollen szóval
kiirtani akarnak?

A szerves ma organikus,
ünnepély ma fesztivál...
Összpontosít? Régen kihalt.
Ma mindenki koncentrá!

Ám a rosszra még rosszabb jön,
s a koncentrál messze száll:
újmagyarban a „legkülöb”
szorgalmasan fókuszál!!!

Emblematikus mondanak;
a jelképes mért nem jó?
Sírjában forog szerintem,
mindegyik nyelvjutó...

Ki inspirál, ihlet, sugall,
avagy akár ösztönöz.
Ki az, aki magyar szöveget
elűz és bebörtönöz?!

Identitás? Azonosság!
Mért jobb itt az idegen?
Petíció? Folyamodvány!
Kit hagy mindez hidegen?

Kemikáliának mondják,
ami régen vegyszer volt!
Poloska pusztul e szótól
és a csótány szörnyetholt...

Akartok még botránkozni?
A helyzet nem elég „tré”?
Mit keres a magyar nyelvben
egy ilyen szó, mint a spré????

És aztán még sorolhatnám –
tudjuk – sajnós ezerig.
Időtlen időköz nyúlma
még e tengert kimerik.

Ámde nem is meri senki
és a régi, szép idők
emlékek maradnak, hogyha
Nem jönnek nyelvrégítők...

Utószó e vershez

Van, aki az idegen szót
használja, mert az a „menő”.
Legalábbis ezt hiszi ő,
míg a feje lágya benő...

Másik meg, nem gondolkozik,
hisz az idegen szót hallja,
utánoz csak, mint a majom,
a vegegyes nyelv nem zavarja...

A harmadik – őt sajnálom –
zagya nyelvet dehogyan akar!
Csak szegény, mert mást nem hall ma,
nem tudja már, mi a magyar...

Tudatosan idegen szót
használni – és e súly mázsás –
nemcsak buta dolog, hanem
nyomorult önmegalázás!

Gyimóthy Gábor

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BERÉNYI MIHÁLY	HM Állami Egészségügyi Központ Urológiai Osztály, Budapest <i>drbem@hotmail.com</i>
CSONKA KATALIN	<i>katalin.csonka88@gmail.com</i>
DEDE ÉVA	E-nyelv.hu tanácsadója <i>eva.dede@gmail.com</i>
EMŐDY LEVENTE	PTE Orvosi Mikrobiológiai és Immunitástani Intézet <i>emody.levente@PTE.hu</i>
FARKASVÖLGYI FRIGYESNÉ	Medicina Könyvkiadó, Budapest <i>farkasvolgyi.bori@gmail.com</i>
FOGARASI-NUBER KATALIN	Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Igazgatóság <i>fogarkat@gmail.com</i>
FÓRIS ÁGOTA	Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar <i>foris.agota@gmail.com</i>
FORRAI JUDIT	Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézet <i>forraijud@gmail.com</i>
GAÁL CSABA	Ehingen, Tagesklinik, Németország <i>DrGaal@aol.com</i>
GERGELY PÉTER	Debreceni Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézet <i>peter.a.gergely@gmail.com</i>
HAJDÚ MÁRIA	Semmelweis Egyetem Gyógyszertudományi Kar, Budapest <i>hajdu.maria@pharma.semmelweis-univ.hu</i>
KAPRONCZAY KATALIN	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>kapryka@t-online.hu</i>
KATONA MÁRTON	<i>katonam@gmail.com</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
KLEBOVICH IMRE	Semmelweis Egyetem, Gyógyszertudományi Kar, Budapest <i>klebovich.imre@pharma.semmelweis-univ.hu</i>
KOVÁCS ÉVA	Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Igazgatóság, Budapest <i>kovacs.eva@semmelweis-univ.hu</i>
KUNA ÁGNES	Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest <i>kunaagnes@gmail.com</i>
LÁSZLÓ ANDRÁS	<i>laszlo.andra.the.third@gmail.com</i>
LUDÁNYI ZSÓFIA	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest <i>ludanyi.zsafia@gmail.com</i>
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>magyarlaszlo@chello.hu</i>
MAKRA JÚLIA	<i>makrajuli@upcmail.hu</i>
MÁRTONFI ATTILA	<i>martonfi@gmail.com</i>
ONGRÁDI JÓZSEF	Semmelweis Egyetem Orvosi Mikrobiológiai Intézet, Budapest <i>ongjos@hotmail.com</i>
PAPP ZOLTÁN	Orvosi Hetilap főszerkesztője <i>prof.dr.pappz@gmail.com</i>
PARTI GÁBOR	<i>partigabor70@gmail.com</i>
PRÓSZÉKY GÁBOR	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest <i>proszeky@morphologic.hu</i>
SIPTÁR PÉTER	ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest <i>siptar.peter@nytud.mta.hu</i>
SZABÓ T. ATTILA	Pannon Egyetem, Veszprém <i>szabotattila@gmail.com</i>
VARGA ÉVA KATALIN	Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Igazgatóság, Budapest <i>varga.eva_katalin@semmelweis-univ.hu</i>
VINCZE JUDIT	Semmelweis Kiadó, Budapest <i>vincze.judit.vj@gmail.com</i>
WITTMANN ISTVÁN	<i>istvan.wittmann@aok.pte.hu</i>